

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

імені М.П. Драгоманова

На правах рукопису

УДК 378.011.3-051:78(043.3)

ПАВЛЮК НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА

**МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА**

13.00.02 – «Теорія та методика музичного навчання»

Дисертація на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Науковий керівник: доктор

педагогічних наук, професор

Куненко Людмила Олександрівна

Київ – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	11
1.1. Теоретико-методологічний аналіз досліджуваної проблеми	11
1.2. Зміст та специфіка вивчення основ національної культури на уроках музичного мистецтва молодшими школярами	36
Висновки до першого розділу	62
РОЗДІЛ ІІ МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА	67
2.1. Принципи і компонентна структура основ національної культури учнів молодших класів	67
2.2. Педагогічні умови формування основ національної культури молодших школярів	86
Висновки до другого розділу	121
РОЗДІЛ ІІІ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПОЕТАПНОЇ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	126
3.1. Діагностувальне дослідження стану формування основ національної культури молодших школярів	126
3.2. Експериментальна робота з формування культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва	151
Висновки до третього розділу	181
Висновки	186
Додатки	192
Перелік використаних джерел	205

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі реформування національної освітньої системи, входження України до європейського простору дедалі більш актуалізуються проблеми формування національної культури підростаючого покоління, вивчення і збереження багатой духовної спадщини українського народу, виховання такого типу особистості, яка забезпечує духовну єдність поколінь та процвітання нації.

Національна культура є узагальненим вираженням творчих зусиль народу в усіх сферах суспільної свідомості. Вона є джерелом національної самосвідомості, що забезпечує спадкоємність поколінь, акумулює етнічну своєрідність українського народу, формує національний характер. За висловом В.Верховинця, формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, його культури та історії забезпечує духовну єдність поколінь. З цієї позиції особливе значення має входження в спосіб життя учнів народно-національного елемента, духовності, нових соціально-естетичних відносин і форм організації художньо-музичної діяльності, що забезпечують формування естетичного досвіду школярів. Це означає нове осмислення виховного потенціалу музичного мистецтва, в першу чергу, народної творчості, якій притаманна єдність художніх і моральних принципів, утвердження ідеалів добра, краси, справедливості та доброзичливості.

Формуванню основ національної культури молодших школярів сприяють такі важливі сфери, як історія народу, рідна мова, фольклор, художньо-поетична література, гуманістичне виховання. Як зазначив Г.Ващенко, виховний ідеал української людини криється в пісенній скарбниці України, у звичаях українського народу, в його літературі, мистецтві, у християнській вірі та в історичному минулому. Саме відтворення цього минулого з його культурними скарбами і черпання зі

скарбниць інших народів того, що є найкращим, і відповідає нашій духовності, дає нам основу для створення власного виховного ідеалу.

Сучасне трактування національної культури полягає в розумінні її як сукупності властивих даному етносу («етнос» - давньогрецького походження, використовується у значенні «народ», «національна спільність») духовних, матеріальних, інтелектуальних і емоційних ознак, що виявляються в менталітеті, системі цінностей, традиціях і віруваннях, мистецтві та способі життя.

Слід відзначити, що вчені обґрунтували необхідність використання надбань народної творчості в процесі виховання підростаючого покоління (П.Блонський, Г.Ващенко, Г.Виноградов, Т.Дем'янчук, М.Костриця, В.Кузь, Ю.Руденко, С.Русова, З.Сергійчук, О.Смоляк, М.Стельмахович, В.Сухомлинський, К.Ушинський, Г.Філіпчук та ін.). Дослідниками виховної функції народно-музичної творчості початку ХХІ ст. стали О.Аліксичук, Р.Дзвінка, Т.Дорошенко, В.Лабунець, О.Маленицька, І.Маринін, С.Садовенко та ін. Починаючи з ХІХ ст., ціла плеяда українських композиторів пропагувала та відстоювала думку про значні можливості української народної пісенності в морально-естетичному та духовному розвитку особистості (В.Барвінський, В.Верховинець, М.Вербицький, С.Воробкевич, Ф.Колесса, В.Косенко, П.Козицький, М.Леонтович, М.Лисенко, С.Людкевич, В.Матюк, Н.Нижанківський, Д.Сочинський, Я.Степовий, К.Стеценко, та ін.).

З позиції теоретико-мотиваційного обґрунтування необхідності освоєння учнями початкової школи української народно-музичної творчості необхідно висвітлити її виховні можливості в умовах сьогодення. Фольклорна спадщина будь-якого народу - це унікальне джерело збереження духовно-культурних досягнень, що має ознаки національної приналежності та самобутності. У ній в концентрованій формі зібрані естетичні, моральні ідеали і цінності, які є безцінним джерелом збагачення сучасної музичної педагогіки. Використання взаємозв'язків національного музичного фольклору різних народів у педагогічній теорії і практиці виступає

перспективним напрямом вирішення проблеми національного музично-естетичного виховання учнівської молоді. Таке виховання орієнтує на чуттєву природу учня початкової школи, на естетичні цінності народного мистецтва, вироблення потреби в ньому, стає початковою сходинкою занурення дитини в середовище естетичних явищ. Послідовне знайомство учнів з логікою становлення і розвитку основних складових природи народного мистецтва (природність, безпосередність, колективність, яскрава образність, традиційність, тощо) сприяє глибшому сприйняттю, розумінню та формуванню духовності молодого покоління. Залежно від рівня розвитку учнів, зміст і характер виховної практики має свої особливості.

У дослідженнях українських учених висвітлюються важливі питання української національної системи виховання, доводиться, що цілеспрямована виховна діяльність учителів з урахуванням впливу народних звичаїв і традицій має величезне значення для духовного становлення і збагачення особистості (П.Ігнатенко, Г.Лозко, Ю.Руденко, М.Стельмахович, В.Сухомлинський, Є.Сявак та ін.) та формування різних напрямків музично-естетичної та духовної культури школярів (Л.Горюнова, М.Давидова, Н.Гузій, О.Коваль, Г.Кондратенко, О.Лобова та ін.).

Визначення теоретичної й практичної значущості формування основ національної культури учнів початкової школи, розробка шляхів оптимізації цього виду педагогічної діяльності, актуальність, своєчасність та недостатній рівень дослідження окресленої проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: *«Методика формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри теорії та методики музичної освіти, хорового співу і диригування Інституту мистецтв Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова з проблеми «Зміст, форми, методи і засоби підготовки вчителів музики до роботи зі школярами» (протокол № 5 від 26

грудня 2013 року). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 10 від 24.04. 2014 року) та узгоджена у Раді координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні НАПН України (протокол від 29.10.2014 р.).

Мета дослідження – розробити, обґрунтувати та експериментально перевірити методику формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва.

Об’єкт дослідження – процес формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва.

Предмет дослідження – методичні засади формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва.

У відповідності з метою були визначені наступні **завдання**:

- здійснити аналіз літератури з проблеми дослідження;
- уточнити сутність поняття «національна культура молодших школярів»;
- розробити й теоретично обґрунтувати компонентну структуру основ національної культури молодших школярів;
- визначити критерії, показники та рівні сформованості основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва;
- визначити принципи і педагогічні умови формування основ національної культури молодших школярів на уроках музики;
- розробити поетапну методику формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва;
- експериментально перевірити ефективність запропонованої поетапної методики формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва.

Теоретичне значення дослідження полягає у *висвітленні* методологічних аспектів формування основ національної культури молодших школярів засобами різних видів мистецтв на уроках музичного мистецтва,

розкритті теоретико-методологічних засад означеного феномена, обґрунтуванні педагогічних умов, які забезпечують можливість оптимізації цього процесу.

Методи дослідження. Для розв'язання поданих завдань використані загальнонаукові методи: аналітичний – для вивчення філософських, психолого-педагогічних, методичних та мистецтвознавчих досліджень, нормативних документів, а також реального стану формування основ національної культури молодших школярів; узагальнення – для визначення наукового апарату дослідження, формулювання його концептуальних положень та висновків; системно-структурний – для виявлення компонентної структури основ національної культури молодших школярів; моделювання – для дослідження процесів шляхом конструювання моделі формування основ національної культури молодших школярів; спостереження, обговорення, опитування, порівняння – для виявлення рівнів сформованості основ національної культури учнів; оцінювання – для систематичного дослідження основних характеристик роботи учнів на уроках музичного мистецтва; експериментальний – для аналізу реального стану, відстеження динаміки, перевірки ефективності поетапної методики формування основ національної культури молодших школярів; статистичний – для доведення достовірності й ефективності результатів психолого-педагогічного експерименту.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше:

- розроблено і апробовано поетапну методику формування основ національної культури молодших школярів засобами різних видів мистецтв на уроках музичного мистецтва;
- визначено критерії, показники та рівні сформованості основ національної культури молодших школярів засобами різних видів мистецтв;
- конкретизовано сутність і структуру основ національної культури молодших школярів;
- удосконалено особливості інтегративного підходу до музичного навчання молодших школярів;

- подальшого розвитку набули теоретичні та методичні засади формування основ національної культури молодших школярів засобами різних видів мистецтв на уроках музичного мистецтва.

Практичне значення одержаних результатів дослідження визначається можливостями впровадження розробленої методики формування основ національної культури молодших школярів засобами різних видів мистецтв у навчальний процес загальноосвітніх шкіл на уроках музичного мистецтва, моделюванні умов, які сприяли б ефективності цього процесу. Матеріали теоретичного та експериментального дослідження можуть бути використані вчителями музичного мистецтва для навчання і виховання молодших школярів та у позакласній роботі з художньо-естетичного виховання учнів, а також у процесі підготовки студентів музично-педагогічних спеціальностей та в системі післядипломної освіти вчителів музичного мистецтва. Матеріали дослідження можуть бути використані в лекційному курсі для майбутніх учителів музики «Методика музичного виховання школярів» та методичних рекомендацій для уроків музичного мистецтва, які дозволять посилити національно-культурологічну спрямованість навчально-виховного процесу.

Апробація результатів дослідження проводилась у процесі виступів і обговорень основних положень та результатів дисертаційного дослідження на науково-методичних і науково-практичних конференціях. *Міжнародних:* «XIII Педагогічні читання пам'яті професора О.П. Рудницької» (Київ, 2014), «Мистецька освіта у вимірах сучасності» (Київ, 2014), «Гуманістичні орієнтири мистецької освіти» (Київ, 2013, 2015, 2017); «Мистецька освіта в Україні: проблеми теорії і практики» (Київ, 2014); «XVI Педагогічних читаннях пам'яті професора О.П. Рудницької» (Київ, 2016); «Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія, практика» (Луцьк, 2016); «Мистецька освіта в європейському соціокультурному просторі XXI століття (Мукачево, 2016)»; *Всеукраїнських:* «Естетичне виховання дітей та молоді: теорія практика та

перспективи розвитку»(Житомир, 2012); «Сучасні проблеми виконавської підготовки викладачів мистецьких дисциплін» (Херсон, 2016);на семінарі-практикумі управління освіти Луцької міської ради вчителів музичного мистецтва «Нові напрями та тенденції методики викладання: мотивація навчально-пізнавальної діяльності на уроках музичного мистецтва»; на засіданнях циклової комісії викладачів музично-теоретичних дисциплін та фахових методик Луцького педагогічного коледжу; на засіданнях кафедри теорії і методики музичної освіти, хорового співу і диригування факультету мистецтв імені А.Авдієвського та щорічних звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу, аспірантів і докторантів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, 2014-2016).

Впровадження результатів дисертаційного дослідження здійснено в навчально-виховний процес: факультету мистецтв Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка № 07-10/1297 від 22.12. 2016 р.), комунального закладу «Луцька гімназія №4 імені Модеста Левицького Луцької міської ради Волинської області» (довідка №01-19 від 29.11.2016 р.); комунального закладу «Луцька гімназія №18 Луцької міської ради Волинської області» (довідка №02-10/411 від 30.10.2016 р.); Луцького педагогічного коледжу (довідка №498 від 12.12. 2016 р.).

Вірогідність і аргументованість результатів дослідження забезпечується методологічним і теоретичним обґрунтуванням його вихідних позицій; музикознавчим та психолого-педагогічним, методичним аспектами; використанням комплексу взаємопов'язаних методів, засобів, форм адекватних об'єкту, предмету, меті та завданням дисертаційного дослідження; проведеною дослідно-експериментальною роботою; результатами кількісної та якісної експериментальної перевірки розроблених методичних рекомендацій; позитивними наслідками впровадження у навчально-виховний процес молодших школярів розроблених методичних рекомендацій.

Публікації. Основні теоретичні положення, результати та висновки дисертаційного дослідження висвітлені в 11 одноосібних науково-методичних публікаціях автора, 5 з яких представлено в провідних фахових виданнях з педагогіки й 2 статті в зарубіжних наукових виданнях.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (258 найменувань, з них 5 іноземними мовами). Основний текст дисертації складає 175 сторінок, загальний обсяг роботи – 228 сторінок. Робота містить 10 таблиць, 5 рисунків, що разом з додатками становить 30 сторінок.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Теоретико-методологічний аналіз досліджуваної проблеми

Дослідження проблеми формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва полягає у вивченні нормативних документів, у яких наголошується, що національне виховання має бути спрямоване на формування у школярів світоглядної свідомості, невіддільної від національного ґрунту, органічно поєднаної з історією та традиціями українського народу [146]. Психолого-педагогічний аналіз проблеми формування основ національної культури школярів полягає у формуванні їх національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, його культури та історії [45, 16], що не лише потребує розробки й упровадження інноваційних педагогічних підходів і технологій, а й зумовлює необхідність пізнання, всебічного осмислення і раціонального застосування цінного прогресивного досвіду минулого усіх найкращих здобутків вітчизняної педагогіки, забороненої чи навмисно забутої спадщини її провідних творців.

На думку В.Верховинця, національну культуру можна визначити як процес розкриття людських сил конкретного народу протягом усієї його історії. Вона є сукупністю матеріальних, суспільно-політичних, технологічних, наукових, філософських, етичних, естетичних цінностей, що створені цим народом безпосередньо, так само, як і цінностей, які він дістав у процесі взаємодії з іншими народами та активно використовував у своєму процесі [45,42]. У національній культурі віддзеркалені психологія й історія народу в усій її суперечливості та конкретності, що надає культурі так званої

«самобутності». Іншими словами, національна культура—це відображення і вираз у нормах поведінки, у правилах життя і діяльності, у традиціях і звичаях народу того, що специфічно для його етноісторичної соціальної індивідуальності, історичної долі, неповторних обставин його минулого і сучасного буття, мови, релігії, географічного положення, контактів з іншими народами[45, 209].

Кожну національну культуру єдиним цілим робить факт існування етносу, нації як певної цілісності. Це – не механічна суміш, що створюється під впливом близьких діалектів мови та економічних процесів. Культурна цінність етнічного цілого забезпечує спадковість передачі від покоління до покоління культурної спадщини – інформації, правил і норм, що гарантують історичне відтворення і само ідентичність соціуму. Ядро культури створюється століттями і поступово набуває стійкості та міцності соціокультурно-генетичного апарату. Це здійснюється завдяки особливому «захисному» культурному поясу, який складається з системи соціальних, поведінкових, моральних та інтелектуальних реакцій на всі види акультурації[45, 209]. Він перешкоджає зворотному впливу на ядро культури з боку зовнішнього культурного середовища, захищає його від руйнування і трансформації.

Якщо матеріальну культуру нації визначають рівень і спосіб виробництва матеріальних цінностей, то духовну культуру - якість духовного життя, рівень досягнень нації в духовній діяльності. Вона спрямована на створення духовних цінностей у всіх сферах суспільної свідомості - науці, філософії, мистецтві, політиці, праві, моралі, релігії, тобто, пов'язана з виробництвом ідеї, свідомості, почуттів, мислення. У цих сферах відбиваються способи відображення буття у відповідних їм видах духовної діяльності та духовного виробництва.

Українська культура є узагальненим вираженням творчих зусиль народу, його здобутків у всіх сферах суспільної свідомості. Її ідейною основою є пріоритет загальнолюдських цінностей і визнання унікальності,

своєрідності людської особистості. Про глибокі історичні корені української культури свідчать мовні, археологічні, міфологічні та етнографічні факти: тисячі пісень, казок, легенд, міфів, поетичні обряди, археологічні знахідки й інші духовні цінності. Видатний український культурний діяч І.І. Огієнко писав: «...терниста путь, що нею йшли ми віки, творячи свою власну українську культуру,... часто стомлені падали на тернистім шляху, проте ніколи ми не спинялися в своїй культурній роботі, а все прямували вперед та вперед...» [150,263]. Духовна спадщина української культури є самобутнім явищем, що відзначається яскравим національним колоритом, віддзеркалює духовний світ українського народу, його темперамент, національний характер, створює його неповторний образ.

Доцільно зауважити, що духовні цінності більше, ніж матеріальні, відзначаються національною специфікою. Насамперед, це стосується художньої культури, яка охоплює літературу, музику, живопис, хореографію, архітектуру, театр тощо. У ній національні моменти виявляються, по-перше, у національних рисах життєвого матеріалу (історія народу, природні умови його розвитку, матеріальна культура, риси сімейно-побутового устрою, традиції, звичаї, психічний склад нації), по-друге, у специфічних виразних засобах національної культури (національна мова, національно-специфічні засоби образно-художнього мислення в поезії, музиці, художні традиції). У першому випадку національний момент міститься в об'єкті художнього відображення, у другому в самому процесі виробництва художніх цінностей. Наприклад, у засобах музичної виразності зв'язок із національними традиціями простежується в особливостях мелодико-ритмічних інтонацій, ладотонального розвитку, метро ритміки, структури, фактури, манери виконання,що найбільш помітно у фольклорі. Отже, національний колорит художньо-музичних творів створюється шляхом зображення побуту, традицій і умов життя народу,що властиво народній творчості та вдосконаленою впродовж століть її художньо-виразною образною мовою.

Так, для науково-методичних праць імузичних творів В.Верховинця характерним є і національний об'єкт, і національно-специфічні засоби художньо-музичної виразності. Українська художня культура є основою його творчості.

За тлумаченням філософів [9; 43; 58; 70; 94; 104; 119; 130; 131; 133; 185; 225; 227; 247], цінностями або об'єктами ціннісного ставлення можуть бути як предмети людської діяльності, так і суспільні відносини. Способи і критерії, на основі яких виводяться самі процедури оцінювання відповідних явищ, закріплюються «в суспільній свідомості як «суб'єктивні цінності» [70, 511]. Учені вважають цінності одним з елементів культури і визначають їх як ідеали або кінцеві цілі: основні оцінні стандарти бажаного [70, 332]. Цінності культури належать до соціальних - у вузькому розумінні вони є моральними та естетичними імперативами, продуктами суспільної свідомості. З погляду соціальної психології, цінності - це переживання значущості, пріоритетності певної ідеальної сутності (ідеї), яка може безпосередньо втілюватись у тих чи інших об'єктах та явищах [70, 90]. Успадкування духовних цінностей ґрунтується на багатовіковому досвіді й традиціях попередників. З метою запобігання порушенню спадкоємності у розвитку суспільства та культури, втрати духовних надбань народу прогресивна педагогічна думка орієнтує педагогічний і культурний загал на необхідність збереження цінностей української традиційної національної культури співзвучних з гуманістичною мораллю сьогодення [149, 59].

Актуальним нині є розгляд педагогічних проблем крізь призму аксіології. Педагогічна категорія «цінність» детермінується різними підходами до її визначення. У широкому розумінні цінності - як явище (або сторони, властивості явищ) природи та суспільства, які корисні, потрібні людям історично визначеного суспільства чи громади як дійсність, мета чи ідеал.

Тому національне виховання, що обґрунтовано багатьма нормативними документами, має на меті прищепити дітям шанобливе ставлення до рідної

культури, мови, традицій. З метою розгляду цього питання необхідно звернутися до розробленого О.Вишневським «Кодексу вартостей сучасного українського виховання», адже до його складу включено п'ять груп цінностей: особисті вартості, вартості сімейного життя, громадянські вартості, національні вартості, абсолютні вічні вартості [49,87]. У прищепленні дітям таких національних цінностей, як почуття національної гідності, історична пам'ять, любов до рідної культури, мови національних свят і традицій, дбайливе ставлення до національних багатств, до рідної природи [49, 110], - беруть участь не лише державні інституції, а й сім'я.

Процес розвитку освітніх цінностей є безперервним, і в ньому, по-перше фокусуються прогресивні цінності минулих часів; по-друге, відображаються гуманістичні тенденції сьогодення; по-третє, прогнозуються пріоритети, ідеали майбутньої освіти та суспільства в цілому.

Проблемі визначення поняття «національна культура» присвячені дослідження філософів (В.Андрущенко, А.Арнольдів, А.Банфі, В.Бачинин, М.Бердяєв, С.Безклубенко, Б.Гершунський, І.Зязюн, В.Лутай, В.Малахов, А.Ракитов та ін.) [9; 12; 21; 25; 58; 74; 94; 131; 137; 185], соціологів та психологів (Г.Балл, М.Барішевський, Л.Бочкар'єв, Л.Виготський, П.Гнатенко, В.Лісовий, М.Пірен, А.Ручка, К.Шудря, М.Шульга та ін.) [19; 33; 55; 133; 245], етнографів (Л.Гумільов, С.Лур'єр, Г.Старовойтова та ін.). Значний теоретичний потенціал для розв'язання поставленої проблеми міститься в працях педагогів (Ю.Азаров, В.Андрєєв, Г.Балл, О.Вишневський, Н.Дем'яненко, О.Депетист, А.Іваницький, В.Караковський, В.Каюков, В.Кузь І.Лебідь, І.Огієнко, Ю.Руденко, С.Русова, З.Сергійчук, М.Степико, Б.Ступарик, В.Сухомлинський, Г.Шевченко та ін.) [5; 20; 49; 80; 81; 102; 126; 150; 152; 189; 193; 196; 211; 214; 226; 239]. Проте недостатньо уваги в науковій літературі приділено розгляду поняття «національна культура школярів» у контексті їх соціалізації, хоча на наш погляд, саме національна культура є тим процесом культуру-творчості, в якому дитина постає як її

елемент, тобто суб'єкт творчого процесу, де створюються і засвоюються явища культури.

Розглядаючи історичний аспект поняття «національна культура», доцільно зазначити, що воно виникло від сполучення дефініцій «нація» і «культура», кожне з яких є предметом гострих дискусій. І в сполученні один з одним вони досі не мають однозначного тлумачення. Поняття «нація» (від лат. «Nasci» - народитися) спочатку було пов'язано з місцем народження та спільністю походження. Згодом, збагачуючись, це поняття набувало етнічного змісту і ототожнювалося з поняттям «народ», а потім почало застосовуватися для характеристики етнічної, соціально-економічної і культурної спільноти нового типу.

Культура як поняття також відрізняється багатовимірністю та різночитанням у науковій літературі. Як відомо, латинське слово «culture» - означає «обробляти», «виросувати», «дбати», «плекати» [207, 199]. У семантичному контексті основою цього поняття слугує дія спрямована на когось або на щось, пов'язана з дбанням, уважним ставленням до суб'єкта, здатного до саморозвитку, інакше таке плекання, вважає В.Малахов було б безглуздом [137, 7]. Легко відслідковується у цьому зв'язку соціальний та педагогічний потенціал культури, що «уможлиблює повноцінне виявлення її сутнісної властивості бути людським піклуватися про іншого» [137, 4]. Отже, в основі поняття «культура», його домінантою є функція творення іншого (людини). Глибоколюдяна творча сутність культури розкривається через її соціальні функції: пізнавальну, комунікативну, регулятивну, прогностичну та ціннісно-орієнтаційну, які тісно взаємопов'язані і складають поліфункціональність культури як соціального феномена [137, 7].

Культура як своєрідний історичний і антропологічний твір, увесь час змінюється протягом історії і разом з тим зберігає свої постійні характеристики (А.Арнольд, С.Артановський), визначає поведінку і структуру свідомості людини (І.Барсова, С.Кордон, Є.Пеньков), складає систему матеріальних духовних цінностей суспільства (В.Малахов,

Н.Чавчавадзе, Р.Шульга), виступає механізмом соціальної самоорганізації людства в природі (В.Андрущенко, Е.Маркарян, М.Фуко) і засобом передачі через традиції, звичаї, вірування соціального досвіду від покоління до покоління (А.Арнольдів, Ю.Руденко, К.Шудря), є критеріями виміру рівня досконалості в оволодінні людьми навичками, вміннями та різновидами практичної і теоретичної діяльності (М.Каган, О.Леонтьєв, Л.Рубінштейн) [9; 12; 23; 104; 128; 137; 189; 245]. Рівень інкультурації особистості є також мірилом її «цивілізованості», «людяності» як окремого суб'єкта, так і людства в цілому. Наведені підходи до розгляду культури свідчать про багатогранність багаторівневість досліджуваного явища, але за всього їхнього розмаїття відслідковується акцент на соціально-обумовленій та культурно-творчій силі культури, здатній впливати на культурну свідомість особистості, стверджувати її нормативно-ціннісні уявлення стосовно певного соціально-культурного середовища, формувати життєві й ціннісні орієнтації та здатність до творчості.

Поняття «національна культура» і «культура» тісно пов'язані й неподільні в реальному житті Загальнолюдське виявляється в національному, самобутньому, а національна специфіка є конкретним своєрідним вираженням інтернаціонального. Враховуючи складність проблеми її дискусійність на нашу думку, доцільно здійснити дослідження даного явища на основі етнокультурологічного підходу оскільки Україна є поліетнічною з отже й полікультурною нацією, «коли етнічна і мовно-культурна ідентичність всередині нації не збігаються» [137, 4]. Тому особливо актуальною для України є проблема мультикультуралізму, збереження оптимального співвідношення між етнічною самобутністю, асиміляційними та інтеграційними процесами. Крім того, етнокультурологічний підхід є необхідною складовою сучасних досліджень світових культурних процесів у цілому.

Трактування національної культури на сучасному етапі розвитку освіти полягає в розумінні її як сукупності властивих даному етносу («етнос» -

древньогрецького походження, використовується у значенні «народ», «національна спільність») [206, 287] духовних, матеріальних, інтелектуальних і емоційних ознак, що виявляється в менталітеті, системі цінностей, традиціях і віруваннях, мистецтві та способі життя. Національна культура має здатність до самореалізації у двох взаємопов'язаних напрямках:

- реалізації внутрішнього потенціалу в межах національного будівництва;

- реалізації через поширення сфер, просторів впливу власної специфіки.

Тобто національна культура пов'язана з процесом «конструювання» культурного простору часу.

Національна культура як культура нації на думку А.Арнольдова, є історично усталена спільність людей, яка поступово формується в культуру громадянського суспільства на засадах загальнолюдських, специфічних, етнічних і національних пріоритетів. Автор висловлює думку, з якою не можна не погодитися, що цивілізація як культурно-історична спільність включає етнонаціональні, територіальні характеристики, типологію соціального відтворювання, ціннісні орієнтації, рівень ефективності громадської діяльності, а також здобутки світової релігії. А світовий культурний досвід, на думку дослідника, є основним ресурсом саморозвитку людини і людства [12, 226].

Сучасна світова культура актуалізує свій розвиток завдяки взаємодії різних локальних і функціональних культур, завдяки чому виникає сфера спілкування, що підтримує різновиди не лише стилів й типів менталітету або поведінки, й ціннісних орієнтацій та національно-етнічної самобутності. Національна культура поступово зміщується в центр соціального життя й уже розглядається науковцями [20; 49; 81; 102; 189; 196] як первинне у діяльності й системі характеристики кожної нації та народу. Пріоритетність її починається з того, що саме вона виступає тим ефективним чинником, який створює й освоює механізми удосконалення багатогранного світу, а також виступає інструментом національного самопізнання і формування

самосвідомості кожної особистості. Такий підхід дозволяє вибудовувати внутрішню логіку національного культурогенезу на основі вивчення картин світу й національної ментальності як певної моделі культури. Ця модель, узагальнюючи досвід і гуманістичні установки, виконує роль своєрідної ментальної картини світу, етносу, виокремлюючи свою специфіку в поліфонічній соціокультурі. У зв'язку з цим, найважливішими компонентами в структурі картини світу, за Дж. Холтоном, постають патріотизм, релігія, національна безпека, стабільність і моральність. Це поєднання виокремлюється в єдиному понятті традиціоналізму, що виступає підґрунтуванням функціонування багатьох культур [255].

З цієї позиції національна картина світу відбивається у всіх сферах життєдіяльності етносу, вимагає для свого вивчення цілого комплексу наукових дисциплін. Тому застосування нового теоретичного підходу до проблеми національного виховання дозволяє дослідити всю систему взаємопов'язаних елементів, з яких формується певна національна художня ментальність її пріоритети, її залежність від історико-культурних процесів того чи іншого періоду.

Введення поняття «картина світу» дозволяє будувати логіку національного культурогенезу за допомогою аналізу картини світу, що у свою чергу, сприяє побудові теоретичної моделі національної культури О.Тарасова підкреслює, що категорії «картина світу – ментальність-модель культури» а звідси й культурна сфера діяльності складають у пізнавальному плані діалектичну єдність яка дозволяє поєднати різні форми національного самовизначення [218]. Проте поєднання базових знань, переконань та уявлень, що утворюють ментальну картину світу особливості, не завжди є взаємоузгодженою системою. Вчена звертає увагу на існуючі внутрішні суперечності в межах поглядів на соціокультурні трансформації. Позитивну роль об'єднуючої сили, скерованої на консолідацію людського співтовариства, на осмислення соціокультурних реалій, відіграють історико-культурологічні знання в моделюванні індивідуальної картини світу. Ця

картина світу, як культурологічна модель формується на основі існуючого стану культури у вигляді знань, норм, цінностей, а також мови та релігії, що детермінують діяльність людини.

У зв'язку з цим, мова виступає засобом спілкування і чинником міжгрупової і міжособистісної взаємодії. Сублімуючи колективний досвід, вона є частиною національної культури. «Мовний код, - на думку Л.Нагорної, - найчіткіший маркер культури...» [143,152]. Мова є одним з найважливіших факторів творення держави, етносу, нації. У кінцевому підсумку вона стоїть на сторожі державного, культурного, ідеологічного суверенітету. «Рідна мова, зазначає Х.Ортега-і-Гассет, - соціалізує найінтимніше в нашому естві, завдяки їй увесь індивід належить, у прямому значенні цього слова, суспільству...» [145,77].

Дослідження проблеми *сутності, структури, генезису, змісту української національної культури* нині посідає одне з визначальних місць у працях багатьох учених, політиків, діячів культури (Г.Ващенко, О.Вишневський, М.Гордійчук, В.Горський, Г.Гуменюк, Н.Дем'яненко, О.Забужко, І.Зязюн, А.Іваницький, І.Лебідь, В.Малахов, Л.Масол, І.Огієнко, М.Попович, О.Пахльовська, Ю.Руденко, В.Сухомлинський та ін.) [41; 49; 64; 73; 80; 88; 94; 102; 122; 126; 137; 150; 189; 212; 230]. Важливою тенденцією багатьох досліджень є пошук сутності української культури, виокремлення ідеї національного та культурного відродження, тобто увага концентрується на визначенні цінності української культури, а не відокремленні її від інших світових культур. Українська культура постає як культура українського етносу або сума культур різних етносів України з домінуванням українського етносу. Безумовно це потребує наукового вивчення, викладання, популяризації культурного спадку українського народу, минулого та сучасного української мови, літератури, мистецтва, фольклору тощо. Причому, етнічне, що взяте як деякий абсолют, може бути серцевиною формування державності, якщо принципом розвитку останньої є пріоритет частини над цілим, тобто пріоритет людини - представника етносу над

людиною - представником людства. Етнічна культура етносу-більшості тоді сприймається етносами-меншостями як самостійна, вона стає ядром розвитку національної культури суспільства, коли органічно поєднує в собі індивідуальне і неповторне кожної етнокультури. Національна культура розвивається як загальне, що має вияв в особливих (етнічних) формах, існує через етнічні культури і в них.

Дослідження проблеми культурних основ життєдіяльності нації базується на точно визначеному розумінні поняття нації та культури. Нація - це насамперед, певна людська єдність з власними законами розвитку, де суб'єктом спів-переживання виступає людська єдність, в якій спілкування, суспільний зв'язок із засобу - перетворюється на мету життєдіяльності людини. Згадаймо міркування Д.Антоновича щодо сутності, змісту, напрямків розвитку української культури. Виходячи з того, що чим культурніша людина, тим вона ширше організовує співжиття з іншими людьми, а, крім того, виходячи з того, що український народ - не лише культурний народ, а й народ дуже стародавньої і розвиненої культури, вчений робить дуже важливі для сьогодення висновки. Культурний розвиток кожного народу проходить у процесі постійних взаємовідносин різних народів між собою і постійних перехресцувань культурних впливів (саме від того, що різні народи різним чином сприймають різні впливи, виникають культури національного відмінку). «Необхідною передумовою культурного розвитку кожного народу є можливість єднання з іншими народами і можливість взаємного обміну культурними здобутками і культурними цінностями. Здатними до культурного життя і розвитку можуть бути лише ті народи, що здатні сприймати культурні впливи, сприймаючи їх активно, пристосовуючи сприйманий культурний матеріал до свого вжитку, обертаючи світовий культурний чинник у чинник національної культури» [226, 21-23]. Ці висновки - ядро сутності нової української національної ідеї, яка відповідає завданням творення української держави.

Отже, культурні основи життєдіяльності нації – це діалог культур, традицій, вірувань, поглядів, думок, що потребує нової парадигми національного життя: не «Ми - Вони», а «Ми - Людськість». Адже національна культура - конкретно-історична форма загальнолюдської культури. У цю загальнолюдську культуру кожний народ вкладає надбанні культурні скарби, серед яких найістотніший - дати змогу повноцінного розвитку кожному у вільній спільності різних за національними та іншими ознаками, але єдиних в належності до вселюдської спільності людей. Тож, вирішення проблеми полягає у формуванні нового типу українця, який шукає шляхи дійсно власного розвитку через і завдяки дійсному розвитку інших народів світу.

У сучасній соціокультурній ситуації, коли не лише помітно зросло прагнення знедолених народів до народів до національного відродження, а й значно посилюється світовий рух до національного самовизначення і державотворення, невідкладним науковим завданням стає розпізнання найістотніших ознак феномену національного. Серед назрілих філософських проблем - виявлення реальних підстав розвитку й статусу національних культур у сучасному світі. Справа не лише в тому, що висунуті відомими теоретиками прогнози виявились надто недалекоглядними і вже зараз спростовані життям [245]. Не менш істотне значення має й факт концептуальної установки на доконечний розвиток нових інтернаціональних спільнот, постулювання неухильної спрямованості до всесвітнього і безнаціонального людства. За такого теоретичного підходу етнічні спільноти і культурна своєрідність народів прирікаються на згасання, позбавляються перспектив природного саморозвитку. А це вже не що інше, як ігнорування етнічної багатоманітності, культивування руйнівного-нігілістичного ставлення до національних культур.

До того ж, кон'юктурність і штучність такого типу теоретичних побудов призводить до насадження усталених схем, зниження загального рівня філософського осмислення національної проблематики. Наукова думка

дедалі стикається з недовершеністю методологічних засад, прорахунками в осмисленні історичного руху і перспектив національно-культурного розвитку. Над цим, до речі, розмірковують нині фахівці з етнології, культурної антропології, етнопсихології та мистецтвознавства, що прагнуть подолати культурологічні стереотипи й методологічні догмати. Останнім часом у цих сферах наукової діяльності помітно посилюється дослідницький інтерес до вивчення основ етнічного буття і національних моделей світу [245], етнокультурної динаміки і парадоксів етнічної свідомості. Нові смисли й інтерпретації здобула стара глобальна контроверза національної ґрунтовності й все світності [245], трактування етнічної специфіки знакових засобів і форм культурної діяльності (К.Шудря).

Більшість дослідників етносу та національних культур ще не задовольняє рівень розробки науково-методичного інструментарію, необхідного для адекватного осягнення досить складних і суперечливих процесів національного буття. Актуальною залишається побудова загальної методології етнокультурних досліджень, перегляд концептуального арсеналу філософської науки про культуру. Адже не можна не помітити, що в науковому обігу превалюють, як і раніше, постулати теорій, що виходять з універсальності явищ культури, загальних закономірностей їх розвитку й функціонування. По суті, в нашій «вітчизняній» філософії стало загальним місцем чи навіть ознакою наукової розважливості виявлення дослідницького інтересу до інтернаціональних культур, визначення їхніх інваріантних характеристик. Саме універсальний підхід, що передбачає розмірковування про «культуру взагалі», подається як визначальний методологічний принцип культурофілософії.

На думку К.Шудрі, в основу концепції культури «доцільно покласти категорію універсальності» [245], яка за всієї «мозаїчності культурних процесів недоречно абсолютизувати як унікальну». Прихильники теоретичної уніфікації культур у філософських дослідженнях спираються, як правило, на специфічність самого предмету філософського знання, його

тяжіння до експлікації універсалій й теоретичного вираження сумарних результатів. На відміну від загальноприйнятих тлумачень культури в суто універсалістському ключі для культурологічної школи характерний більш поглиблений інтерес до антропологічного та аксіологічного змісту національної проблематики. На думку М.Чавчавадзе, культурні цінності необхідно розглядати як національний феномен. Згідно з його висловлювання, «навіть якби спільність культури була б лише однією із істотних понять нації, то і в цьому разі філософія культури мала б повне право оперувати ним з погляду цієї ознаки. Однак... це не просто одна з істотних ознак поняття нації, (з погляду філософії культури), а найбільш істотна, та, що формує націю як таку» [235, 143].

В основі багатьох досліджень міфологічної та культурно-антропологічної шкіл, наукових напрямків - голізму і структуралізму [9; 15; 24; 43; 58; 59; 76; 93; 209; 219; 225; 226; 227; 229; 235; 241; 247], виявляється посилений інтерес до виявлення універсалій, що виступають формами збереження і трансляції культурного досвіду. І саме для того, аби окреслити визначальні понад історичні ознаки культури, й необхідно робити спроби реконструювати стабільні набори однотипних ключових структур у міфологічному сприйнятті, розпізнати функціональну спільність дії символічних кодів та загальнолюдських цінностей.

З позиції сьогодення культурні універсалії доцільно розглядати як передумови плідної взаємодії культур, із багатоманітням самотутніх культур як цілісних і унікальних. Не відкидаючи значення смислового образу «Людськості», необхідності широкого використання інтенсивних інтеграційних процесів в добу глобальних проблем, дедалі частіше лунають голоси на користь численності культур, здатності різних народів засвідчити свою колективну ідентичність і культурну самотутність. І якщо раніше ідея форумності, тобто рівноправності культур нерідко заперечувалась, то тепер настав час її послідовного утвердження. Як підкреслював П.Гуревич [74, 23], в огляді культурознавчих ідей проблема численності культур не повинна

припиняти жодної з національних культур, а передбачати їхню певну єдність, форумність. Розгортання всесвітньої історії аж ніяк не означає стирання цивілізаційних особливостей, притаманних різним народам. Нав'язування певних культурних стандартів усім етносам і націям значно збідніло б розмаїття світу. Культурні ознаки не лише єдині у своїй відкритій форумності, а й різнолікі за своєю самотньою виразністю.

Кожен історичний період розставляє свої акценти і має свої пріоритети. Зараз можна констатувати, що ми переживаємо складний період переоцінки багатьох усталених стереотипів, ідеологічних догм і світоглядно-ціннісних орієнтацій. Мабуть, одна з найхарактерніших особливостей – криза домінуючих парадигм. Це стосується і моделей постановки проблем та їх розв'язання у філософії культури. Якщо в нашій недавній дослідницькій традиції аксіологічна свідомість була зорієнтована здебільшого на універсалістські ідеї, етнічну гомогенність, то зараз настає час культурологічного критицизму і перегляду поширених моделей культури [70, 213]. Реформаторські тенденції у суспільній свідомості позначились і на зміні парадигми соціального розвитку, пошуках нової методології у сфері культурно-філософської думки, адекватного витлумачення специфіки національних культур, критичного переосмислення формаційних теорій, однолінійного «прогресизму», класової упередженості й, тим паче, різних тоталітаристських замірів. Будемо сподіватися, що зміна парадигми в культурно-філософському освітньому напрямі розширить і дослідницькі зацікавлення у царині української культури.

Філософський погляд на значення культури і її самоусвідомлення особистістю не може залишати поза увагою глибинні пласти національного буття. Саме їй на відміну від етнології чи культурологічної теорії належить поглянути на національні прояви людської духовності зсередини, тобто з погляду суб'єкта культурологічної діяльності, його цілей і цінностей. Усебічне вивчення національно-культурних проблем не лише не принизить філософії, здатної осягнути смисложиттєві й світоглядні орієнтації народів, а

піднімає їх суспільний статус [93, 201]. Адже національна культура посідає чисельне місце в переліку національних цінностей, елементами якої є звичаї, традиції, обряди, фольклор, побут тощо.

Питання української національної культури розглядалися і вивчалися досить широко і змістовно (В.Андрущенко, О.Вишневський, С.Гончаренко, М.Жулинський, О.Колеснік, М.Корнієнко, В.Кудін, В.Кузь, Г.Лозко, Ю.Руденко, З.Сергійчук, Б.Ступарик, В.Шинкарук, В.Шейко та ін.) [9; 49; 61; 81; 91; 112 119; 135; 152; 175; 215; 225; 241]. Однією із характерних рис української національної культури є споконвічне прагнення української нації до краси і до проявів її в побуті, в оточуючих предметах, в суспільному житті. Українська національна культура характеризується як певна матеріальна і духовна цілісність, системно упорядкована щодо людини і суспільства. За таких умов культура стає способом вираження національної ідентичності та виявлення сенсу буття народу, адже суспільство формується в лоні національної культури. Через національну культуру виражається належність індивіда до певного стилю і способу життя, а відтак і до самої нації.

Одним із здобутків української культури стали дослідження І.Огієнка, в яких проаналізовано розвиток культури України, її окремих складових, порушено питання про її відродження. Незабутнім є його слова про українців: «Скрізь, на всьому поклав цей народ свою ознаку, ознаку багатой культури й яскравої талановитості. Візьми його пісню: її утворив народ наш такою, як ніхто з інших народів... Наші пісні - це такий рай, це привабливі чари, ті чари всім світом визнано за ними» [150, 221]. У працях І.Огієнка було зроблено спробу виділити національну культуру як цілісність в окремий предмет розгляду, дати добре продумане схематичне окреслення загальної картини її розвитку. Автор прагнув надати переконливості образу української культури в очах усього суспільства, щоб той образ став чинником у мобілізації волі народу на боротьбу за власну державність.

Отже, національна культура включає в себе всю соціальну спадщину людини. Це завчені форми і наслідки діяльності й поведінки, які передаються від покоління до покоління. У змісті поняття «національна культура» не йдеться лише про матеріальні об'єкти, створені людьми. Вона включає в себе психічні процеси, факти, які ведуть до створення матеріальних об'єктів, соціальні норми й реакції людей певних соціальних груп на зовнішні показники і внутрішні імпульси. Національна культура - це й духовний вимір діяльності, у якій формуються мотиви, принципи, правила, цілі й смисли діяльності, й духовний компонент сукупного виробництва, що забезпечує підтримку й зміну цього виробництва й суспільних відносин в цілому. Час вносить важливі корективи у формування самобутності, що зазнає певних змін, зберігаючи присутню їй структуру і зміст. Але в усіх випадках національна культура забезпечує збереження необхідного минулого й певне проникнення в майбутнє. «Національна культура—це абстракція, яка віддзеркалює стиль життя, все те, що створене людьми, оточує й об'єднує людей» [145,65].

Не претендуючи на вичерпність поняття «національна культура», ми з урахуванням наукових узагальнень відомих учених, вважаємо за можливе здійснити власне тлумачення цього феномена. Національна культура - це особлива сфера і форма діяльності, пов'язана зі світовими позиціями усвідомлення духовної цілісності нації, художньою творчістю, усталеними нормами поведінки. Національна культура визначає загальний рівень розвитку конкретного суспільства і виступає як специфічна система норм, цінностей, що відрізняє одне суспільство від іншого й сприяє його інтеграції, надаючи йому самобутності.

Національна культура виступає тим ядром, навколо якого ґрунтується нація, і охоплює цілу низку чинників (географічних, психологічних, господарських тощо), які забезпечують збереження і відтворення нації, сприяють її інтеграції у світову культуру. У рамках єдиної національної культури можна говорити про економічну, політичну, побутову культуру

даного етносу, що дає змогу розкрити національну специфіку у важливих сферах суспільного життя народу.

Таким чином аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що в етнонаціональній належності сконцентровані основоположні засади буття та розвитку національної спільноти, засобів інтерпретації соціокультурних подій, форм, основоположні засади буття та розвитку національної спільноти, засобів інтерпретації соціокультурних подій, форм специфічних настановлень стосовно соціальних явищ і процесів, а також характерних ознак, сукупності інтересів, уявлень, знань, орієнтувань, спрямувань, засвоєних і виявлених у процесі національної інкультурації особистості та накопиченого соціального досвіду. Основне значення для розвитку національної спільноти та її культури має усвідомлення особистістю її належності до певної нації, втілення нею в життя ідеалів і принципів, які є спільним надбанням, а також бачення свого місця в поліетнічному просторі України.

Враховуючи вищезазначене, нами створено авторське уточнення визначення *української національної культури в якості широкого розгалуженого комплексу культурних досягнень і надбань, забарвлених національною специфікою із яскраво вираженою національно-диференціюючою функцією, створених як українською нацією у цілому, так і окремими видатними українцями*. Українська національна культура як найвпливовіший фактор становлення особистості включає багаторівневу систему притаманних українській нації норм поведінки і комунікації, що базується на системі матеріальних і духовних цінностей та ідеалів, сконцентрованих в українській мові, українському фольклорі, традиціях та звичаях, народному мистецтві та ремеслах.

Сутність української національної культури полягає у її здатності до охоплення, втілення і транслювання ціннісних установок нації, що проявляються в національній свідомості, національному мисленні та діяльності, спрямованій на подальший розвиток України.

Як відомо, народна музична культура складалася протягом століть. Шляхом тривалого відбору, поступової кристалізації виробився комплекс самобутніх художніх засобів і стильових закономірностей музичного вираження. Народна музична культура позначена художньо-тематичною і стильовою єдністю. Одним із найдоступніших і найулюбленіших жанрів народно-музичної творчості є народна пісня. Відомий композитор С.Людкевич писав: «У народних піснях заховалася давня традиція, давній світогляд, відбилося, мов у дзеркалі, історичне життя, радість і горе народу, зберіглася чиста і непорочна, не викривлена нічим душа його. Лише з цих скарбів, з цих «народних святощів» можна буде збудувати новий храм для нового відродження» [17,26]. Народна пісня несе в собі величезний духовний потенціал, заряд. Музична творчість нашого народу пронесла через усі злигодні та поневіряння, зберегла свій первісний дар, свою молодість. У народнопісенних творах такі поняття як «мораль» і «праця» ніколи не будуть «застарілими», «неактуальними», бо у них висвітлені мудрість предків, що творилася протягом віків; це духовний скарб народу [121, 326].

Збагачення духовності особистості передбачає освоєння нею як національних, так і світових надбань культури. Культуру можна вивчати як сукупність усього, що створило людство руками і розумом. Культура утримує в собі сукупний соціальний досвід народу. Засвоюючи культуру, особистість прилучається до інтелектуальних, почуттєвих, моральних зразків людських досягнень, в яких споконвічно закладені духовні цінності цивілізації. Культура - це завжди служіння високим ідеалам, діалог, почуття спорідненості з природою і відмова від суб'єктивного. Практика засвідчує, що найбільші загальнолюдські цінності засвоюються у єдності з національною культурою, яка допомагає зрозуміти ментальність народу, його неповторність. Людина набуває «ідеального плану життєдіяльності» лише і виключно в ході прилучення до історично постійно змінюваних форм суспільної життєдіяльності лише разом з культурою. Ідеальність і є саме аспект культури, її вимір, визначеність, властивість [145, 111]. Тому

оволодіння національною культурою є однією із важливих складових національної самосвідомості. Культурна людина не може бути байдужою до історичної пам'яті свого народу, до традицій і звичаїв пращурів так само, як не може бути байдужою до національних цінностей.

Проблема окультурення особистості у шкільному віці є однією з найважливіших проблем, яку відчують не лише ті, хто займається навчанням та вихованням, але й ті, кого виховують. Ця проблема стає глобальною в рамках державного культурного охоплення нації. Науково-технічний прогрес, розвиток економіки, поглиблення у наданні гуманітарних знань не здатні зняти цю проблему, а навпаки, все більше загострюють дискомфортні почуття «декультурованої» особистості. Політичні та соціально-економічні зміни можуть створити сприятливі умови для закріплення, поглиблення і утримання національної ідентичності й національного розвитку, але остаточну санкцію все це дістає в духовній культурі нації. Зарадити справі може створення такої освітянської системи, яка б змалку виховувала підростаюче покоління національно свідомими громадянами України.

Видатні педагоги (Г.Гуменюк, Н.Дем'яненко, О.Дорошевич, В.Каюков, С.Русова, Б.Ступарик, В.Сухомлинський, Ф.Сущицький, Я.Чепіга, І.Юдишин та ін.) [73; 80; 106; 193; 211] щиро опікувалися цією проблемою, висловлюючи свої думки і погляди щодо того, що без залучення дітей до власної культури, безпосередньо входження в неї, найбільш природною та органічною формою якого є її художнє освоєння, підростаюча людина не має надії стати повноцінною особистістю. «Можна сміливо сказати, що використовуючи національне мистецтво – цей могутній чинник художньо-естетичного виховання, чинник, який створює в народній школі атмосферу ідеалізму, піднесеного настрою і пошуки вічно прекрасного, наша школа віднайшла б нові засоби благородного виховного впливу», - вважала, зокрема, С.Русова [193, 15]. Отже, національна культура виступає контекстом формування особистості й сама є складним продуктом розвитку

людства. Національна самосвідомість зберігає, примножує і передає наступним поколінням надбання національної культури і національного досвіду.

На сучасному етапі розвитку і становлення Української держави успіх та перспектива її розвитку безпосередньо залежить від того, як швидко суспільство повернеться до ціннісних витоків нації. Передача всіх культурно-історичних цінностей і традицій від пращурів до нащадків гарантує життя й існування нації, веде до національного відродження. Освіта і виховання є найважливішими компонентами культури, яка в усьому світі розкривається національними шляхами. Виховання - це насамперед засвоєння кожною особистістю духовності, культури рідного народу, його національного духу, способу буття. Відтворюючи себе з покоління з покоління (фізично і духовно) і турбуючись про вічність існування в дружнім колі народів світу, кожна нація (етнос) піклується про виховання дітей, щоб вони продовжували у віках історично-культурну спадщину батьків, дідів і прадідів.

Погляди вчених доводять [9; 12; 24; 37; 42; 49; 56;73; 76; 91; 107; 114; 132; 133; 143; 150; 152; 172; 189; 193; 212; 221; 225; 226; 230; 239; 240], що справжнє виховання є глибоко національним за сутністю, змістом, характером та історичним покликанням. Адже нація - це насамперед система різноманітних природних (біологічних, зокрема анатомічних, фізіологічних), психічних, історично зумовлених ознак «тіла, душі й розуму» (К.Ушинський) [221], тобто психології, характеру, інтелекту певної культурно-історичної спільності людей. Закономірно, що різні ознаки, якості людей, залежно від національної приналежності, потрібно виховувати не однаковими, уніфікованими для багатьох народів, націй, а навпаки, різним змістом, засобами, методами виховної роботи, які виробилися в кожній нації протягом віків і є складовою та невід'ємною частиною її самобутньої матеріальної і духовної культури.

Видатні вчені (філософи, етнографи, психологи і педагоги світу) здавна визнавали, що виховання має яскраво виражений національний характер. Як

немає людини взагалі (абстрактної, безликої, без конкретної національної приналежності, а є людина - українець, молдаванин, китаєць та ін.), так немає і виховання взагалі, а є, як зазначав ще К.Ушинський, виховання українське, англійське, німецьке тощо. Він стверджував, що ставши одним з елементів «державного і народного життя, громадське виховання пішло в кожного народу своїм особливим шляхом, і тепер кожен європейський народ має свою окрему характеристичну систему виховання» [221, 34].

Важливі положення про національне виховання школярів містять праці О.Вишневецького. Вчений підкреслював, що оскільки слово «нація» має значення «народ», ми могли б назвати таке виховання «глибоко національним» [49, 82]. Відомий український педагог Софія Русова стверджувала, що національне виховання «забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли його творчі сили не будуть покалічені, а, навпаки, дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля вселюдського поступу: воно через пошану до свого народу виховує в дітях пошану до інших народів...» [193, 9]. З цієї позиції нівелювання підходів до національного виховання такою ж мірою шкідливе в мистецтві, як і зневажливе ставлення до надбань світової культури. Невипадково М.Гоголь зауважував, що поет навіть може бути і тоді національним, коли описує цілком сторонній світ, але дивиться на нього очима своєї національної стихії, очима свого народу, коли відчуває і говорить так, що співвітчизникам його здається, ніби це відчують і говорять вони самі.

В.Сухомлинський [211; 212] обґрунтував теорію національного самовизначення учнів у процесі навчання і виховання. Глибоко досліджуючи і розвиваючи українську національну педагогічну спадщину, вчений досяг вершин світової педагогіки, ставши, на думку багатьох учених, одним із найбільших педагогів ХХ ст. Він визначив національне виховання як виховання дітей на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях і обрядах, багатовіковій виховній традиції, духовності. Вчений виокремив національне виховання підрастаючого покоління як

конкретно-історичний вияв загальнонародської гуманістичної і демократичної освіти, що забезпечує етнізацію дітей як невід'ємну складову їх соціалізації. Національне виховання духовно відтворює в дітях рідний народ, увічніює в підростаючих поколіннях як специфічне, самобутнє, що є в кожній нації світу. З цієї позиції українська освіта передбачає виховання школярів як типових носіїв національної культури, творців історичного шляху рідного народу, вірних продовжувачів справ, заповітів батьків і дідів.

Отже, національна система виховання - це історично зумовлена і створена самим народом система ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованої на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, виховання їх у душі природно-історичного розвитку матеріальної і духовної культури нації. Система виховання базується на ідеях національного світогляду, філософії, ідеології, а не на ідеях якогось вчення чи якоїсь партії, громадсько-політичної організації. Національна система виховання ґрунтується на засадах родинного виховання, народної педагогіки, наукової педагогічної думки, що увібрали в себе надбання національної виховної мудрості. Вона системно охоплює:

- ідейне багатство народу, його морально-естетичні цінності, трансформовані в засобах народної педагогіки, народознавства, в принципах, формах і методах організації виховного впливу на молодь (теоретичний аспект);

- постійну і систематичну виховну діяльність сім'ї, державних і громадських навчально-виховних закладів, осередків (практичний аспект).

Національне виховання ґрунтується на таких фундаментальних принципах, як природовідповідність, народність, етнізація виховання з життям, трудовою діяльністю народу, поєднання педагогічного керівництва з самодіяльністю учнів, реалізація народознавчого, людинознавчого і особистісного підходів у процесі навчання і виховання тощо.

Говорячи про національну культуру, виділяємо такий її елемент як фольклор, який є специфічною особливістю етнічного світосприймання. Він володіє найбільшим етнокультурним потенціалом. У народній музиці, піснях, танцях відображено глибинні риси українців, а саме:

- національний характер;
- темперамент;
- історичне минуле, тощо.

Фольклор містить у собі національні знакові системи, символіку (кольорова гама, орнамент, історично-культурні символи тощо). Фольклор ще й виступає тією формою національної культури, яка не може регресувати, він є невичерпним, безмежним для удосконалення. Доказом цього слугує той факт, що, навіть, коли зникає якийсь народ, його фольклорні здобутки залишаються жити, їх починають використовувати представники інших народів і у кожного вони будуть інтерпретувати по-своєму, а головне, набудуть сучасного звучання, тобто вони є придатними для сучасної цивілізації. Ось чому національна культура, бере початок з фольклору і сягає найвищих зразків національного духу, є суттєвим елементом у формуванні особистості.

Поряд з фольклором важливими елементами національної культури є звичаї, обряди й традиції. Говорячи, зокрема, про звичаї, ми розуміємо під ними ту форму соціальної регуляції і відносин людей, котра сприймається з минулщини і відтворюється у певному суспільстві, або соціальній групі та є звичною для всіх її членів. Звичай є засобом прилучення людей до соціально-культурного досвіду, чим і забезпечує спадкоємність. Різновидом звичаю є обряд, який виступає сукупністю стереотипів колективних дій, які втілюють у собі ті чи інші соціальні ідеї, прагнення, уявлення, способи мислення, цінності та норми, чим викликають певні почуття.

Нарешті, традиції - це елементи соціального і культурного спадку, які передаються з покоління і зберігаються у певній спільноті протягом довгого часу [173, 69]. Дослідники зазначають [23; 29; 37; 73; 80; 91; 107; 119; 127;

171], що «традиція - фундамент національного, так само, як національне є фундаментом культури» [173, 49]. Тому важливим є залучати особистість до української національної культури й традицій, які народ створював віками і передавав із покоління в покоління, особливо в дитячому віці. Цінністю української нації є національний характер українців, який формувався протягом етногенезу українського народу. Саме він визначає приналежність людини до тої чи іншої національної спільноти, лежить в основі ідентичності всіх представників конкретного етносу.

Однією з найвизначніших рис національної культури є пісенність та музичність. Українська пісня стала візиткою нації, без якої не уявляється сама Україна. У ході історичного розвитку, сповненого для українців героїки й трагізму, пісенно-музична творчість відіграла надзвичайно важливу роль. На думку вчених [5; 31; 39; 44; 80; 85; 186; 197; 208], саме народна пісня «...стала засобом самозбереження й виживання українського етносу». Через пісенну творчість українська людина «пізнала себе, спадкоємно передаючи наступним поколінням свій головний скарб - високу духовність»[5, 82].

Формування *основ національної культури молодших школярів* передбачає набуття ними належного рівня освіченості, оволодіння комплексом знань у сфері основних культурних надбань та досягнень української нації, зокрема у галузі українського музичного фольклору та українського національного мистецтва, української історії та краєзнавства тощо.

Основи української національної культури молодших школярів можна окреслити як системний феномен із складною структурою, що включає наявність елементарних базових знань у сфері надбань духовної та матеріальної національної культури українців (української мови, народної пісенності й танцю, національного костюму, іграшки тощо), мотивацію щодо набуття означених знань, а також здатність до створення власних національно-культурних зразків з урахуванням вікових особливостей, що

слугує основою для формування національної ідентичності та ефективного патріотичного виховання.

1.2 Зміст та специфіка вивчення основ національної культури на уроках музичного мистецтва молодшими школярами

У сучасній вітчизняній педагогічній науці багатогранні аспекти національного виховання розробляють вчені І.Бех, Т.Браницька, Н.Дем'яненко, Ю.Завалевський, П.Ігнатенко, Б.Ступарик, О.Сухомлинська, К.Чорна та ін. За останні роки окремі аспекти цієї проблеми в залежності від вікових особливостей школярів досліджувалися в дисертаційних роботах Т.Гавлітіної, Г.Гуменюк, В.Ковалюк, О.Коркішко, О.Красовської, Л.Луганської, П.Оніщука, І.Охріменка, Р.Петронговського, С.Рашидової, С.Садовенко та ін.[27; 35; 73; 132; 198; 215].

Теоретичному усвідомленню нових тенденцій у вітчизняній педагогічній науці щодо змісту та сутності національного виховання підростаючого покоління сприяли роботи О.Вишневецького, П.Кононенка, В.Кузя, Ю.Руденка, М.Стельмаховича, Б.Ступарика, Б.Чижевського, Г.Шевченко, П.Щербаня, які основою патріотичного виховання- вважають національну свідомість та наголошують на усвідомленні безперечної цінності Батьківщини. Наукову цінність для нашого дослідження представляють роботи сучасних психологів: І.Бега, А.Богуш, М.Боришевського, В.Котирло, Ю.Трофімова, О.Чебикіна та інших, які у своїх працях розкривали дане поняття. Досить цікавими для нашого дослідження є погляди відомих учених П.Ігнатенка, Н.Косаревої, Я.Крицької, Е.Поплужного, які виділяють у структурі національної освіти одним з основних компонентів патріотичне виховання[27; 49;113; 189; 214; 215].

Чільне місце в системі національного виховання займають ідеї української етнософії, яка певним чином трактується як синонім поняттю народна філософія. Народна філософія - це самобутня система ідей, поглядів

на неживу природу, суспільство, всесвіт, на духовний світ людини, обумовленість природних, соціальних і психічних явищ, на проблему долі людини, покликання і роль в історії народу, на можливу участь у людському житті ще не пізнаних, «надприродних» сил. У нашого народу етнічна філософія існує у вигляді уявлень, поняття про світобудову, глибокі потаємні першопричини людський вчинків, історичного поступу ще задовго до християнських часів. Чільне місце в українській етнософії займають ідею про самостійний спосіб мислення українців, закономірності і особливості розвитку їхнього внутрішнього світу, національної культури і духовності.

Філософія українців це система оригінального сприймання і осмислення дійсності, самотнього утвердження в житті добра і краси, задушевності і щедрості, правди, справедливості і рівноправності. Народна філософська думка лежить в основі української мудрості, культури, духовності, різноманітних сфер життя. Сприймання глибокого філософського змісту, втіленого у національних традиціях, звичаях і обрядах, є джерелом осмислення вихованцями економічних, політичних, екологічних, моральних, естетичних та інших життєво необхідних проблем, ідей.

Пробудити національну культуру етнічні стереотипи здатні лише в тому випадку, коли вони набувають значення національного символу і більше - національного гасла що, зрозуміло, пов'язане з певними національними інтересами. А це можливо лише в ситуації загального національного піднесення і особливого стану духовності нації. Каталізатором тут виступає національна самосвідомість - не просто усвідомлення до рідної культури, а особливе розуміння її ролі в консолідації нації, у формуванні її національних інтересів. Без чітко вираженої національної самосвідомості національна культура взагалі неможлива[113, 121].

Природа виникнення етнічних стереотипів та національних символів також відмінна. Етнічні стереотипи формуються шляхом поступового накопичення і відбору певного соціального досвіду. Причому вони настільки органічно вписані в життєве канву, що люди у своєму етнічному середовищі

виконують їх автоматично, навіть не замислюючись над їхнім змістом. Національний символ виникає переважно спонтанно, як бурхлива реакція на якусь гостру етносоціальну ситуацію. Для українців усталеним символом національної культури є Тарас Шевченко, котрий уособлює і духовність народу, і його соціальні сподівання; символом історичної долі виступає Богдан Хмельницький, з яким пов'язується драматичність національно-визвольної боротьби. Українська нація неодноразово втрачала і державність, і мову, і національну культуру, не втративши, однак, національної ідеї - ідеї суверенності. Саме вона була і тією аурую, що спричинювала і спричинює національно-культурне відродження.

Отже, національна культура - категорія не етнічна, а етносоціальна. Це система національних символів, в яких у концентрованому вигляді виражені гасла, етносоціальні сподівання та національні інтереси. Вона пов'язана з певним станом національного розвитку - загальним національним піднесенням та спалахом національної самосвідомості. Саме у такі історичні моменти і формується національна культура - свого роду вибух духовності нації. Він не тільки концентрує сплеск національного життя, а й тривалий час слугує джерелом, яке живить культуру в більш спокійні періоди, включаючи певні спади національного руху. Доречно зазначити, що такі періоди становить обов'язковий компонент механізму її розвитку, період накопичення духовно-національного потенціалу народу. Після кожного спаду, як правило, настає етап відродження. А таких етапів українці, як уже зазначалося, знають декілька. І це природній стан нації - показник інтенсивного творення національної культури.

Національна культура - основне джерело становлення митця. Прагнення охопити напрямки всесвітньої мистецької цивілізації без міцної опори на національну художню основу містить в собі небезпеку поверховості у сприйманні у сприйманні і творенні художніх образів, мозаїчності, відсутності широти поглядів на життя, зрідненості засобів художньої виразності. З історії розвитку мистецтва відомо, що, яких би художніх

методів чи стильових напрямів не дотримувався митець, сила його таланту, глибина художнього пізнання світу прямо і безпосередньо залежить від національного коріння художнього дару і творчих здібностей. Сказане стосується не лише композиторів, художників, поетів, де національна основа творчості відчувається явно і беззаперечно, таких як, наприклад, Б.Лятошинський, М.Сар'ян, Чингіз Айтматов тощо. У мистецькому доробку, здавалось би абстрагованих від національної конкретики митців - композитора В.Сильвестрова, письменника А.Куркова чи художника Ю.Прокоф'єва - саме національно-мистецька основа визначає успіх і мистецькі досягнення їх творчості[136, 23].

У сучасному світі існують різні погляди на роль національного в мистецтві. Є вчені, що заперечують роль національних чинників у розвитку художньої культури. Так, виступаючи на міжнародній конференції з освіти в 1992 році професор Дж. Райнер риторично запитував: «Чи варто фіксувати увагу на специфічних ознаках національного мислення?» [254, 111]. Наведена думка ґрунтуються навколо положення, згідно з яким художньо-естетична оцінка творів мистецтва об'єктивно не залежить від національних ознак. А звідси випливає теза і про національну індиферентність художнього розвитку учнівської молоді. Натомість існує й інша позиція, що на відміну від попередньої абсолютизує роль національного в розвитку художньої культури як суспільного і як особистісного надбання. Особливо яскраво подібний підхід простежується в науковій спадщині М.Бердяєва: «Жодної інтернаціональної Європи, жодної інтернаціональної цивілізації не існує поза моєю національністю і моїм людством[166, 34].

Національний нігілізм, що довгі часи панував у нашій країні, як антидію породив надмірне, перебільшення акцентування ролі українського начала у розвитку культури. У науковій літературі можна, наприклад, зустрітись навіть із ототожненням естетичної культури особистості зі знанням українського мистецтва. Автор монографії «Проблеми етнопедагогіки в контексті становлення української ментальності» П.Кулик,

наприклад, зводить поняття естетичної культури особистості до знання української культури, мистецтва, зважаючи, що естетична культура - це цілісна система естетичних поглядів учнів на життя, його особистих естетичних почуттів, переконань та ідеалів, що виростили на ґрунті української художньої спадщини [166, 23]. Неприйнятною є і перша, і друга позиція, оскільки ні применшення ролі національного в розвитку мистецтва, ні його абсолютизація не створюють об'єктивної картини.

Художнім образам притаманна властивість концентрувати в собі риси національного характеру, національного світогляду, національні особливості ставлення до подій і явищ повсякденного життя. Тому національне мистецтво сприймається учнями на будь-якій стадії мистецького розвитку як художньо ближче, ніж інші твори світової культури. Це стосується пізнання не лише народного мистецтва. Професійна творчість національних авторів також отримує нібито додаткові можливості потужнішого впливу на художню свідомість учнів. Отже, залучаючи учнів до художнього розвитку в царині національного мистецтва, учитель має змогу через генетично рідне, знайоме підводити учня до розкодування, дешифровки образного змісту твору. Використовуючи скарбницю національного мистецького фонду, викладач отримує додаткові важелі сприяння мистецькому розвитку учня, його здатності глибше і повніше сприймати художні образи. Адже одним із завдань навчання мистецтва є творчий розвиток учнів. Спонукаючи вихованців до використання виражальних засобів, притаманних національній культурі у спробах творення мистецтва, вчитель також отримує змогу «каталізувати», інтенсифікувати процес їх творчого становлення. Опиняючись у генетично близьких сферах відчуття інтонаційних тонкощів національного музичного мистецтва, рухової палітри національної хореографії, колористичної гами національного живопису—учитель може цілеспрямовано керувати, спрямовувати в потрібне річище, підвищувати рівень творчої наснаги учнів, їх здатності створювати нове у контексті художньо близького [133, 56].

Від національного і через національне можна прийти до усвідомлення прекрасного в загальнолюдських вимірах. Гармонізація національного міжкультурного підходу має стати основою естетичного ставлення до мистецтва, підкреслює сучасна дослідниця Л.Побережна [170]. Універсально-загальнолюдське містить в собі індивідуально-національне, принцип національних засад не суперечить досягненню учнями світової художньої культури.

Отже, забезпечення національної основи мистецької освіти передбачає:

- надання національній мистецькій творчості пріоритетного місця в навчальних програмах;
- впровадження в навчальний процес національно-стильового підходу до аналізу мистецьких творів;
- національного втілення мистецької культури.

Надання національній мистецькій творчості пріоритетного місця в навчальних програмах має певні аспекти. По-перше, не тільки систематичне збагачення навчального процесу з мистецьких дисциплін творами національної художньої культури, а і забезпечення такого педагогічного ставлення до національної культури, яке потрактує її як основне джерело формування художніх цінностей учнівської молоді. У процесі мистецького навчання учні мають опанувати національну культуру як цілісне явище, усвідомити цілісну картину її розвитку. Не фрагментарне засвоєння окремих, довільно обраних викладачем творів, а цілеспрямоване охоплення різних складових національної мистецької культури, формування художнього досвіду учнів в такій площині, координатами якої виступають національні художні цінності.

По-друге, послідовне історико-теоретичне вивчення національного мистецтва, систематизація етапів розвитку має йти пліч-о-пліч із практичним охопленням, усвідомленням образної суті, переживання творів мистецтва у всій багатогранності його розвитку, жанро-стильового і емоційно-тонального розмаїття - необхідна ланка мистецького становлення особистості.

Мозаїчності сприйняття національного в мистецтві слід протиставити цілісний педагогічний підхід до його вивчення. Тільки на цьому шляху можливо забезпечити наступність у розбудові мистецької освіти[166, 45].

По-третє, особливого значення в контексті розширеного вивчення надбань національного мистецтва набуває залучення учнів до усвідомленого відтворення національних ознак мистецтва у спробах власної творчої діяльності, а також формування в учнів особливої художньо-естетичної відповідальності за якість виконання і розповсюдження кращих зразків творчості національних композиторів, художників, поетів.

Впровадження в навчальний процес національно-стильового підходу до аналізу мистецьких творів підпорядковано концепції національної освіти, що передбачає формування в учнів здатності до глибокого усвідомлення національних ознак музики, живопису, танцювальних рухів як певної стилістичної єдності, формування умінь втілення і переживання особливих стильових нюансів національної школи, національного мистецтва. Відомий співак Є.Нестеренко зауважував, що у виконанні творів, які належать різноманітним музичним школам, присутні, як правило, ті чи інші стильові особливості. Він не втомлювався підкреслювати, що багато співаків, володарів чудових голосів потерпало від невдач, опиняючись в чужих, малознайомих їм національно-стильових сферах [166, 206]. Ними, цими особливостями, визначаються конкретні прийоми звуковедення, художньої композиції, накладається характерний відбиток на танцювальні рухи, жести, міміку і багато іншого. Українські дослідники (А.Болгарський, С.Горбенко, О.Рудницька, О.Семашко, А.Шевчук, М.Ярко та ін.), вивчаючи особливості розвитку мистецької освіти, звертаються до глибинних засад втілення національних підходів в навчальний процес. За думкою М.Ярко, удосконалення художньо-естетичної освіти молоді повинне спиратися на глибокий, багатоаспектний аналіз ознак культури національного типу. Заслуговує на увагу методичні розвідки Л.Побережної щодо національно-стильових засад пізнання української музики, серед яких особливого

значення набувають: широке охоплення національної музики і систематизація музичного матеріалу за історико-стильовими ознаками; спонукання учнів до емпатійно-емоційного переживання української музики; запровадження порівняльних підходів до усвідомлення національно-стильових ознак музичних творів; впровадження елементів композиторської творчості на національній основі в навчальний процес [170].

На думку вчених (Є.Бистрицького, В.Шинкарука), саме через усвідомлення, засвоєння, а головне перетворення у власний внутрішній світ художніх духовних надбань національної культури особистість стає «емоційно багатого, здатною глибоко, сильно й тонко почувати й переживати» [189,70]. Ця здатність передбачає можливість створення індивідуального нового, неповторного й оригінального продукту (образу) в будь-якій сфері діяльності. Важливим є те, що відбувається це через сучасну художню форму, яка пов'язана більшою мірою не з мистецтвом композиції, а з процесом художньо-естетичної взаємодії між суб'єктами етнохудожнього середовища. Це стає можливим завдяки «власним цінностям й власному способу бачення світу»[113, 63], і має національну культуру.

Науковці (В.Ігнатов, Б.Попов, М.Степико та ін.) зауважують, відродження національної культури має стимулювати розв'язання низки завдань стосовно розвитку художньо-естетичної творчості нації, «поширення та засвоєння її духовних здобутків» [189,68]. Як цілісний феномен у взаємодії всіх її аспектів з іншими явищами суспільного життя розглядають культуру О.Балл, А.Бичко, Н.Бондар, М.Гончаренко, П.Ігнатенко, М.Закович, М.Кравець, В.Кудін та ін [19; 61; 119;122; 123;];].Відомо, що культура того чи іншого народу (нації) є специфічною «атмосферою», яка постійно оточує людину. Завдяки національним культурам здійснюється співіснування людей у конкретно-історичній реальності. Будь-яка культура, набуваючи національного втілення (історія, побут, традиції, ментальність, звички тощо), стає національною культурою, здатною активно впливати на формування творчої особистості.

Актуальним є формування художньо-естетичної культури школярів на основі засвоєння поліфункціональної природи мистецтва. Як стверджують вчені (В.Кудін), саме формування громадянина починається зі сприймання і розуміння краси, як у житті, так і в мистецтві [119, 51]. Учень зі сформованою художньо-естетичною культурою не тільки здатний до осягнення особистісного смислу художніх національних цінностей, а й завдяки спілкуванню зі світом художніх образів починає активно шукати смислового існування, здійснення себе. З цієї позиції важливим є створення культурологічного освітнього середовища, яке сприятиме формуванню творчого ставлення до оточуючого шляхом залучення особистості до сфери національного мистецтва. Ми повинні враховувати той факт, що саме в творах мистецтва як результат духовно-практичної діяльності людини знаходять втілення національні цінності, які відображають особливості українського менталітету. Саме тому, етнохудожнє середовище уявляє собою динамічну систему культурних взаємовпливів та взаємодій суб'єктів освітнього простору, який створюється інтегрованою поліпредметною системою побутово-емпіричних і науково-теоретичних знань про оточуючий світ і його перетворення. Йдеться про гуманістичні, естетичні, художні, етичні та інші цінності, засвоєння яких можливе лише завдяки культурологічному підходу до підготовки школярів. Під національною культурою часто розуміють, що це народні пісні, танці, обряди, вбрання тощо. Певною мірою це так, але не зовсім. Культура народу - це весь устій його життя, це система цінностей, світоглядних орієнтирів, певна система взаємовідносин. Саме культура визначає своєрідність як «душі», так і «тіла народу, бо вона є способом людського буття, взаємодії людини із світом, іншою людиною, самою собою» [189, 234].

Специфіка формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва полягає у педагогічному забезпеченні формування в особистості дитини компонентів духовності української нації згідно до національного виховного ідеалу на базі

цілеспрямованого застосування як інструментарію музичної етнопедагогіки (різних жанрів української народної пісенності, національного музичного мистецтва, навіювальних, переконувальних та інших етнопедагогічних методів), так і форм, методів і засобів української класичної педагогіки мистецтва.

Провідними рисами сучасної культурно-освітньої діяльності є переоцінка системи цінностей. На цьому фоні особливе значення має входження в спосіб життя учнів народно-національного елемента, духовності, прояв нових соціально-естетичних відносин і форм організації художньої діяльності, формування естетичного досвіду. Це означає нове осмислення виховного потенціалу, в першу чергу, народному зичної творчості, їй притаманна єдність художніх і моральних принципів, утвердження ідеалів добра, краси, справедливості та доброзичливості.

Формуванню основ національної культури молодших школярів сприяють такі важливі сфери, як історія минулого народу, рідна мова, фольклор, художньо-поетична література, гуманістичне виховання. Як зазначив Г.Ващенко, виховний ідеал української людини криється у пісенній скарбниці України, у звичаях українського народу, в його літературі, мистецтві, у християнській вірі та в історичному минулому [41, 26]. Саме відтворення цього минулого з його культурними скарбами і черпання зі скарбниць інших народів того, що є найкращим і відповідає нашій духовності, дає нам основу для створення власного виховного ідеалу.

Національні цінності відображають дійсність, яка є притаманною конкретній нації і в якій виражається не лише духовність, перейнята від предків, а й сучасність нації - ця органічна сполука минулого і сучасності є суттєвим визначальним чинником існування національних цінностей, які покликані виконувати світоглядну, гносеологічну, регулятивно-поведінкову, інтерактивну та комунікативну функції. Значна частина педагогів XIX-XXст. обґрунтовуючи необхідність використання надбань народної творчості в процесі виховання підростаючого покоління (П.Блонський, Г.Виноградов,

Н.Дем'яненко, В.Кузь, Ю.Руденко, С.Русова, З.Сергійчук, О.Смоляк, М.Стельмахович, В.Сухомлинський, К.Ушинський, Г.Філіпчук та ін.)[47; 152; 189; 193; 212; 221] підкреслювала значення народно-музичної творчості. Доцільно визначити значення виховної функції народно-музичного мистецтвау працях: О.Аліксічука, Т.Бодрової, А.Болгарського, С.Горбенка, М.Гордійчука, Т.Дорошенко, В.Лабунця, О.Маленицької, І.Мариніна, С.Садовенко та ін.[7; 31; 35; 64; 196; 197; 198].Генетично культура існувала в етнічній формі, й подальший її розвиток (у тому числі розвиток науки, мистецтва тощо, які дедалі більше набували рис космополітизму) також має етнічне забарвлення. Саме в культурі як способу людської діяльності, як правило, і зосередженні всі основні розрізнявальні особливості етнічних одиниць. Національна культура виконує свою інтегративну функцію завдяки синтезу минулого, теперішніх та майбутнього етносу, бо є способом об'єднання поколінь заради подальшого розвитку його потреб та інтересів.

Починаючи з XIX ст. ціла плеяда українських композиторів пропагували та відстоювали думку про значні можливості української народної пісенної творчості в морально-естетичному та духовному розвитку особистості (В.Барвінський, М.Вербицький, В.Верховинець, С.Воробкевич, Ф.Колесса, В.Косенко, П.Козицький, М.Леонтович, М.Лисенко, С.Людкевич, Н.Нижанківський, К.Стеценко, Я.Степовий та ін.)[17;44; 45; 80; 102; 218].

З позиції теоретико-мотиваційного обґрунтування необхідності освоєння учнями початкової школи української народно-музичної творчості необхідно висвітити її виховні можливості в умовах сьогодення. Фольклорна спадщина будь-якого народу - це унікальне джерело збереження духовно-культурних досягнень, що має ознаки національної приналежності та самобутності. У ньому виражені у концентрованій формі, естетичні, моральні ідеали і цінності, які є безцінним джерелом збагачення сучасної педагогіки. Використання взаємозв'язків національного музичного фольклору різних народностей в педагогічній теорії і практиці виступає перспективним напрямом вирішення проблем національного музично-естетичного виховання

учнівської молоді. Говорячи про виховний вплив народного мистецтва, не слід думати про вплив безпосередньо на сьогоднішні вчинки, думки, почуття учнів. «Естетична емоція не виражається негайно дією, - пише Е.Федорчук, - але при багаторазовому повторенні ці емоції лягають в основу поведінки і мислення людини... Разом з естетичними емоціями твір народного мистецтва передає, переосмислений його автором, життєвий зміст і справляє свій художній і гуманістичний вплив» [225, 129]. Таке виховання орієнтує на чуттєву природу учня початкової школи, на естетичні цінності народного мистецтва, вироблення потреби в ньому, стає початковою сходинкою занурення дитини у середовище естетичних явищ. Послідовне знайомство учнів з логікою становлення і розвитку основних складових природи народного мистецтва (природність, безпосередність, колективність, простора, образність, традиційність) сприяє глибшому сприйняттю, розумінню, формуванню духовності молодого покоління. Залежно від рівня розвитку учнів, жанру твору народної творчості, зміст і характер виховної практики має свої особливості.

Як відомо, народна українська музична культура складалася протягом століть. Шляхом тривалого відбору, поступової кристалізації виробився комплекс самобутніх художніх засобів і стильових закономірностей музичного вираження. До завершення формування української нації вже визначилася, в основному, і національна характерність народної музичної культури, яка позначена художньо-тематичною і стильовою єдністю. Одним із найдоступніших і найулюбленіших жанрів народно-музичної творчості є народна пісня. Відомий композитор та педагог С.Людкевич писав: «У народних піснях заховалася давня традиція, давній світогляд, відбилося, мов у дзеркалі, історичне життя, радість і горе народу, зберіглася чиста і непорочна, не викривлена нічим душа його. Тільки з цих скарбів, з цих «народних святощів» можна буде збудувати новий храм для народного відродження» [17, 26]. Народна пісня несе в собі величезний духовний потенціал, заряд. Музична творчість нашого народу пронесена через усі

злигодні та поневіряння, зберегла свій первісний дар, свою молодість. У народнопісенних творах такі поняття як «мораль» і «праця» ніколи не будуть «застарілими», «неактуальними», бо у них висвітлена мудрість предків, що творилася протягом віків; це духовний скарб народу.

Народна пісня - саме той вид музикування, який доступний, зрозумілий дітям, його вдається опанувати за порівняно короткий проміжок часу. Для української народної пісні характерна ладова стабільність, ритмічна чіткість і прямолінійність руху мелодичної лінії. Українські народні мелодії позначені інтонаційно-мотивним, метро-ритмічним і структурним розмаїттям, яке залежить від змісту і соціальної функції того чи іншого фольклорного зразка, жанру або виду, місця побутування тощо [224, 71].

У процесі співу в учнів розвиваються музичні здібності, відбувається емоційний відгук на музику, формується музичне сприймання, виховується інтерес до музичного мистецтва. Неповторна краса мелодій, проспіване слово, яке несе в собі значний емоційний заряд — усе це розкриває дітям багатий і складний світ людських почуттів і переживань.

Педагогічну доцільність використання народних пісень у вихованні дітей справедливо обґрунтовують їх красою і художньою довершеністю. Виховання любові до народної музики, виховання народною піснею стало одним із провідних завдань учителя музики. І педагоги, і музиканти одностайні в тому, що віковічні духовні традиції народу мають стати надбанням дітей: рідна мова, пісня, казка мусять врятувати їх від безпам'ятства, безликісті й сірості [197, 67].

Народна пісенна творчість відрізняється особливими гуманістичними цінностями. Вона таїть у собі значні можливості для формування у дітей гуманного ставлення до найвищої цінності - людини. Пісня є могутнім і дієвим засобом становлення, формування та розвитку високоморальної, естетично-спрямованої особистості, урешті-решт домінуючим чинником пробудження людського в людині. Хоч би про що йшлося в пісні, вона завжди зворушує щирістю й безпосередністю, апелює до співпереживання.

Будучи засвоєною, пісня допомагає виявити настрої і почуття виконавця чи слухача навіть тоді, коли його власна ситуація тільки віддалено нагадує відображені події в пісні. Ефективність виховання народною музикою полягає в тому, що впливаючи на почуття, вона викликає численні асоціації, «приводить» душу до стану емоційного резонансу з музичним символом. Завдяки фольклорній музичній спадщині розвивались і продовжують жити гуманістичні традиції.

У джерелах усної та народної музичної творчості, що відносяться до нашої давньої історії, пов'язаної ще з часами язичництва, простежується уважне ставлення до дитини як до найціннішого скарбу природи, турботи не тільки про її здоров'я і спокій, а й про розвиток. Будучи важливим засобом надбання і передачі соціального досвіду, народна музика входить сьогодні у всі сфери навчально-виховної роботи, збагачуючи особистість емоційно-оцінним ставленням, викликаючи потребу до художньо-творчої діяльності [196, 134]. У процесі музичного виховання учнів початкової школи на засадах українського фольклору варто, передусім, акцентувати увагу на емоційності, здійснювати вплив на чуттєву сферу і через неї — на погляди, переконання та духовний світ дитини, на її практичну діяльність. Кращі зразки музичного фольклору, яким властива високохудожність, емоційність, яскрава образність, доступність є оптимальним засобом впливу на морально-естетичні почуття молодших школярів. Тому, важливим завданням педагогіки є використання народної творчості в інтересах розв'язання сучасних музично-освітніх проблем. Народна музична творчість не тільки не втратила свого виховного значення у наш час, а навпаки, набула значної ваги у процесі формування громадянських якостей особистості. Її використання у навчально-виховній роботі значно поліпшує здійснення педагогічно доцільного, послідовного, невимушеного, цілеспрямованого впливу на процес формування національних, громадянських, моральних, духовних, етичних, естетичних та культурних якостей учнівської молоді.

Твори народної творчості є найприроднішим духовним началом людського життя, адже кожна людина генетично несе в собі початки тієї музичної свідомості, на якій зросли її предки. Опора на фольклор сприяє проникненню учнів до глибин творчості свого народу, наближенню до сформованих, упродовж віків, уявлень про сутність людини, її духовність, красу, гармонію довілля. Народну художню творчість слід вивчати не як сукупність її видів і жанрів, а як саме життя народу від найдавніших часів до сьогодення, як цілісний, духовний, матеріальний та практичний світ людини [197, 23].

У розмаїтті жанрів український пісенний фольклор є невід'ємною складовою української народної педагогіки. Основним чинником цього навчання і виховання виступає сім'я та родина. Якщо дитина виховується в атмосфері поваги й великої любові до народної музики, пісні, танцю, проймається змалечку духом народної творчості, збагачується почуттями причетності до свого народу через призму народних звичаїв, обрядів, свят, вона зростає свідомим громадянином своєї держави. У вітчизняній історії є багато прикладів, коли виховання в дусі народних традицій, звичаїв та обрядів давало неперевершені результати (виховання дітей у родинях М.Лисенка, М.Драгоманова, М.Старицького, І.Франка, М.Коцюбинського, М.Рильського та ін.) Адже народні звичаї та традиції, які частіше всього включають пісенний матеріал, вчать зберігати, примножувати та передавати соціальний досвід минулих поколінь, регламентувати та контролювати стосунки в суспільстві, поведінку індивідів [224].

Народні традиції забезпечують особливе психологічне середовище, разом з духовною культурою та соціально-етичними нормами складають основу народної педагогіки, єднають людей, підтримують стабільність суспільства та національний спосіб життя, забезпечують інтеграцію людей у загальну світову культуру. Розвиток музичної педагогічної думки на зламі ХХ -ХХІ ст., базуючись на використанні народно педагогічних традицій в системі національної шкільної освіти, призвів до розуміння непересічної ролі

музики у формуванні особистості. Адже якісна музична освіта пронизана звичаями та традиціями української нації, що дають можливість дитині відчувати себе невід'ємною частинкою, свого народу. Художній твір, з одного боку, є складовою об'єктивно існуючого культурного світу, а з іншого – дивовижним актом художнього спілкування між учасниками цього процесу [198, 69].

Невід'ємною є й музична культура людини від культури народу, до якого вона належить, або серед якого живе. Народна музика повинна розкритися дітям як частина життя суспільства, цілісне явище його духовної культури. Саме така концепція закладена у програмі «Музика» (автори: З.Барвецький, Р.Марченко, О.Ростовський, Л.Хлєбнікова) для учнів початкової школи, яка ґрунтується на таких положеннях:

- любов до народної музики, народної пісні є найприродніше, найглибінніше духовне начало людського життя, адже кожна дитина генетично несе в собі початки тієї музичної свідомості, на якій в далекому минулому зросла могутня стихія музичного фольклору;

- фольклор сприяє проникненню учнів до глибин народної творчості, наближенню до сформованих упродовж віків уявлень про сутність людини, її духовність, красу й гармонію довкілля;

- народна музика повинна увійти до загальної музичної свідомості як безпосередньо живе, хвилююче і цілісне явище, а не як романтична спадщина, перед якою повинні вклонятися;

- фольклор слід вивчати не як сукупність його видів і жанрів, а як саме життя народу від найдавніших часів до сьогодення, як цілісний духовний, матеріальний та практичний світ людини;

- музика є складовою частиною народної творчості, тому повноцінне сприймання пісенних жанрів неможливе без їх зв'язку з іншими видами фольклору. Увага вчителя до народної музики як цілісного явища допоможе розкрити своєрідність народно - пісенних жанрів, особливості їх перетворення у творах професійних композиторів. Важливо, щоб діти

відчували фольклор не як щось архаїчне, а як природну і невід'ємну частину сьогодення [177].

Отже, глибоке пізнання історичного минулого рідного народу, оволодіння його національно-культурними, духовними цінностями - важливі компоненти морально-естетичного виховання учнів початкової школи, без якого неможливе збереження історичної пам'яті та формування духовності. Особливе значення для досягнення виховної мети у роботі з учнями початкової школи має набуття умінь емоційно-образного сприйняття і оцінки творів народно-музичної творчості, усвідомлення їх моральної і естетичної сутності. Важливими умовами підвищення ефективності виховання є пізнавально-поетапне вивчення народних творів, поєднання навчальної та позакласної роботи, застосування ігрових методів, які повинні відповідати пізнавальним можливостям молодших школярів і меті та завданням виховання.

Музичне мистецтво – як невід'ємна складова частина художньої культури має великий творчо-естетичний виховний на підростаюче покоління. Подальше підвищення ролі музики у духовному збагаченні десятків мільйонів людей, активізація її благодійного формуючого впливу на їхню свідомість, почуття й волю - першочергові завдання, які стоять перед педагогами всіх ланок і галузей системи, що формує духовну культуру підростаючого покоління.

У вирішенні завдань виховання духовно-багатої особистості велика роль належить першому ступеню освіти - школі, гімназії. Вони мають розвинути в молодого покоління почуття прекрасного, формувати високі естетичні смаки, вміння розуміти і цінувати твори мистецтва, емоційно на них відгукуватись. Увести школярів у світ прекрасного - це насамперед навчити їх емоційної чуйності, нескінченного багатства барв, звуків, форм навколишнього світу. Різноманітність і багатство музичних вражень - перша і обов'язкова умова розвитку спеціальних здібностей дитини. У сучасній постановці шкільного музичного навчання й виховання знайшли своє

вираження справжній демократизм, високі гуманістичні принципи, в яких розвиток особистості кожної дитини є одним з головних законів. Вихідною передумовою музичного виховання є спроможність навчити сьгоднішніх школярів не лише переживати красу музики, а й сприймати її як факт суспільного життя, як скарбницю думок і почуттів усього людства і тим самим піднімати загальну культуру нашого суспільства на високий щабель.

Останнім часом у практиці роботи загальноосвітньої школи намітилася тенденція захоплення точними науками, що пов'язано, мабуть, з науково-технічним прогресом, характерним для даного етапу розвитку суспільства. Це спричиняє недооцінку предметів художньо-естетичного циклу, що, в свою чергу, перешкоджає всебічному й гармонійному розвитку особистості школяра. Такі предмети, як література, образотворче мистецтво, музика у навчально-виховному процесі роботи школи повинні врівноважити навантаження учнів, що виникло у бік точних наук, відновити гармонію у навчанні та вихованні школярів, тобтоурівноважити розвиток інтелекту і почуттів, розуму та душі.

З іншого боку, у практиці викладання музичного мистецтва нерідко спостерігаються надмірні акценти на емоційність сприйняття музики, або навпаки, на осягнення музики раціоналістичним шляхом. Перша тенденція викладання музики стала протиставленням загальній орієнтації у навчально-виховному процесі, другу, навпаки, можна розглядати як наслідок впливу згаданої спрямованості. Адже обидві тенденції в музично-педагогічній практиці не сприяють гармонійному розвитку особистості школяра.

Єдність емоційного і свідомого має бути характерною рисою проведення уроків музичного мистецтва в кожному класі. Це є необхідною умовою формування духовності школярів, підвищення їхнього художнього та культурного рівня. І в цій справі багато залежить від особистості вчителя, від його кваліфікації та духовної культури, оскільки «відібрані для уроку твори мистецтва лише тоді повністю виконують виховну функцію, коли їх художній бік буде розкритий досить грамотно і кваліфіковано. Тому

виховний процес засобами музично-естетичного циклу слід розглядати як єдиний процес художнього виховання, який визначається естетичною сутністю мистецтва, конкретним відображенням суспільного життя людей»[140, 26]. Інакше кажучи, мистецтво тут виступає одночасно у всій різноманітності своїх функцій: і як засіб пізнання життя та самопізнання, і як засіб спілкування людей, і як джерело насолоди та радощів, і як важливий фактор духовно-практичного впливу на дійсність з метою її перетворення й вдосконалення. І так само художня культура, у свою чергу, впливає на систему політичних, соціальних, етичних поглядів суспільства, затверджує або заперечує той чи інший спосіб життя, моральні принципи.

У процесі формування основ національної культури молодших школярів на заняттях з музичного мистецтва важливу роль відіграє активізація емоцій і почуттів дитини; комплексний вплив музики на учнів; дотримання єдності емоційного, художнього і свідомого ставлення до музики. Спираючись на емоційність сприйняття, вчитель ставить завдання реалізації впливу музики на особистісний розвиток учнів.

Проблема формування основ національної культури молодших школярів невід'ємна від розвитку їх духовної культури, особливо в умовах демократичних перетворень усіх сторін суспільного життя. Сфера художньо-естетичних явищ - це канал впровадження високих духовних елементів культури, тому опанування цінностей художньої культури виступає мірою духовного багатства людини. Музика має в своєму розпорядженні великі можливості естетичного впливу на людину, сприяє вивільненню та розвитку її творчого потенціалу. Це зумовлює велику роль музично-естетичного виховання у формуванні духовного світу підрастаючого покоління.

Педагогіка розглядає процес музичного навчання та виховання школярів як організоване засвоєння основних елементів соціального досвіду, втіленого в різних формах музичної культури. Важливою умовою засвоєння такого досвіду є формування індивідуального музично-естетичного досвіду

як цілісного утворення, що характеризує рівень розвитку особистості в цілому в різних видах музичної діяльності. У зв'язку з цим, соціальний досвід передбачає взаємозв'язок таких елементів: знання, досвід здійснення пізнавальної діяльності, досвід емоційно-ціннісного ставлення до дійсності. Відповідно до цього музично-естетичний досвід як частина соціального досвіду особистості складається з системи музичних знань та умінь, емоційно-ціннісного ставлення до музики, інтонаційно-слухового досвіду та досвіду творчої музичної діяльності.

Джерелом та сферою прояву музично-естетичного досвіду школярів є музична діяльність. Лише в практичному освоєнні музичного мистецтва набуваються і справжні знання про нього, і звичка до контакту з ним, і емоційно-чуттєва вихованість. Різні види музичної діяльності відрізняються один від одного предметом та засобами, характером впливу і окремо не можуть забезпечити повноцінне формування музично-естетичного досвіду. Тому змістовною основою такого досвіду виступає комплекс основних видів музичної діяльності: слухання, виконання музики та міркування про неї [186, 34].

Центральною ланкою, що об'єднує всі види музичної діяльності та забезпечує їхнє успішне здійснення, є музичне сприймання, розвинена здатність до якого займає провідну ланку в музично-естетичному досвіді молодших школярів. Досвід музичного сприймання, який формується в процесі спілкування з музикою, є не простим набором музичних вражень, а являє собою досвід діяльності. Оволодіння діяльністю музичного сприймання вимагає засвоєння засобів музичної виразності та пов'язаних з ними емоцій, і це засвоєння здійснюється за допомогою механізму художньо-психологічної установки.

Ця установка, з одного боку, характеризується як потенційна схильність до сприймання музики та готовність до певної форми активності стосовно музичних творів та ситуацій музичного сприймання, з другого, керує процесом безпосереднього музичного сприймання, зумовлюючи рівень

емоційно-ціннісного ставлення до музики та міру розвитку музичних умінь. Два зазначених рівня дії установки музичного сприймання можна визначити як зовнішню та внутрішню музичні установки, які керують діяльністю музичного сприймання, а через сприймання - всіма видами музичної діяльності суб'єкта. Таким чином, музично-естетичний досвід формується в процесі взаємодії зовнішніх установок, що передують музичному сприйманню, та внутрішніх, які створюються засобами музичної виразності.

Вивчення існуючих установок музичного сприймання молодших школярів дає можливість виявити зміст і обсяг їхнього музично-естетичного досвіду та дозволяє підійти до розв'язання проблеми педагогічного управління процесом його формування. Цей процес передбачає виховання інтересу до музики, збагачення музичних вражень дітей, розвиток музичних здібностей та творчої активності у всіх видах музичної діяльності. Зовнішня та внутрішня музичні установки формуються в процесі розвитку музичного сприймання шляхом застосування конкретних методичних прийомів, спрямованих на те, щоб навчити дитину самостійно розуміти зміст музичного твору, зробити доступним неї переживання музичних цінностей.

Тому музично-естетичний досвід школярів розглядається як процес та результат їхньої музичної діяльності. Оскільки джерелом досвіду є лише регулярна, повторювальна, вільна від випадковості діяльність, основним шляхом формування музично-естетичного досвіду дітей виступає систематичне та планомірне прилучення їх до музичного мистецтва. Багаторазове повторення емоційних вражень забезпечує вироблення стійкої установки на позитивне ставлення до музики в цілому, сприяє виникненню певних музичних уподобань. Формування внутрішньої музичної установки, яка спрямовує сприймання на окремі, найбільш значущі елементи музичного твору, пов'язане з розвитком активної, самостійної нецінної діяльності учнів.

З цієї позиції національне виховання повинно бути плановим, системним, постійним й одним з пріоритетних напрямків у державній політиці у сфері виховної діяльності. Виходячи з цього, потрібно, з одного

боку, удосконалення правової основи й нормативних джерел патріотичного виховання, що призведе до визначення соціально-правового статусу патріотичного виховання. З іншого — необхідне обґрунтування змісту та соціально-педагогічних умов ефективної взаємодії педагогів і батьків для розвитку патріотичної свідомості учнів.

Отже, національна культура – це особлива сфера і форма діяльності, пов'язана зі світовими позиціями усвідомлення духовної цілісності нації, художньою творчістю, усталеними нормами поведінки. Національна культура визначає загальний рівень розвитку конкретного суспільства і виступає як специфічна система норм, цінностей, що відрізняє одне суспільство від іншого й сприяє його інтеграції, надаючи йому самобутності.

Основними підходами до формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва нами визначено: *світоглядний, культурологічний, інтегративний, особистісний, творчий.*

Світоглядний підхід є стрижнем національної культури, що об'єднує у свідомості особистості знання про світ і самого себе, визначає пріоритет тихчи інших цінностей. Цей науковий підхід щільно пов'язаний з системним підходом, бо як зазначав І.Зязюн, потреба в системних «уявленнях виникає при зіткненні зі складністю реальних життєвих явищ. Ці уявлення сприяють передбаченню суперечностей, постановці проблем і пошукові адекватних засобів їх вирішення. Системний світогляд конкретизується в системному мисленні як сукупність здібностей для побудови моделей проблемних ситуацій шляхом виокремлення всіх суттєвих для їх формування, фіксації і вирішення факторів, а також організацію їх в ієрархічну доцільність» [94, 22].

Світогляд, як цілісне уявлення про природу, суспільство, виявляється в системі цінностей, ідеалів особистості, що включає сукупність знань про світ, почуття, ставлення, оцінки, переконання тощо. Світоглядний підхід найбільш співвідноситься з поняттям духовності, що санкціонує культурний спосіб життя, констатує сутність національної культури як сферу загальнолюдських

цінностей і виступає критерієм прогресу людства [111, 99]. Світоглядний підхід є пріоритетним у сфері освіти, адже він об'єднує художню картину світу та гуманістичну художньою концепцію розвитку особистості.

Культурологічний підхід є вкрай важливим у процесі формування основ національної культури молодших школярів, адже він орієнтує навчальну діяльність на розвиток їх загальної та художньої культури. Механізмом забезпечення культурологічного підходу в мистецькій освіті виступає таке її спрямування, яке долає вузькофахові уявлення студентів про мистецтво як необхідний компонент загальної культури людства, трактує мистецтво як «чинник розширення пізнавальних можливостей особистості, розвитку її світоглядних установок, активізації її внутрішнього емоційного життя, як засіб психологічної розрядки і відновлення духовних сил в умовах напруженого сьогодення» [166, 17]. Особистість школяра розвивається не лише на основі засвоєної нею культури, а й поповнює її новими елементами культури. У зв'язку з цим засвоєння культурних цінностей є розвитком самої людини та становлення її як творчої особистості.

Доречно підкреслити, що культурологічний підхід визначає співвідношення між освітою та культурою, як середовищем, у якому учень виступає культурною особистістю. Це означає, що культурне ядро змісту освіти складається з загальнолюдських, загальнонаціональних й регіональних цінностей культури, а ставлення до студента має визначатися, виходячи із розуміння його як вільної, цілісної особистості, здатної до самостійного вибору цінностей, «самовизначення у світі культури й самореалізації своїх творчих задатків та здібностей» [104, 191].

На думку Б.Ліхачова, рівень естетичного розвитку суспільства у цілому характеризується відношенням до культурних цінностей минулого, вмінням їх зберігати, сприймати як художню цінність. Адже процес розгляду подій сучасної художньої культури вимагає від учнів виявлення деяких механізмів та зв'язків, які необхідні для засвоєння культурологічних знань, для аналізу й оцінки навколишніх явищ [129, 139].

Інтегративний підхід є одним із основних у формуванні основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва тому, що ми розглядаємо інтеграцію як необхідну умову модернізації змісту шкільної освіти, що сприяє формуванню, умінь та навичок учнів, розвиток у них системного мислення, творчих можливостей, тощо.

Вироблення цілісної системи мистецьких знань визначається інтегративними та варіативними зв'язками, які існують у практиці музичного навчання школярів. Широке використання цих зв'язків суттєво впливає на якість виконання учнями музичних завдань, дозволяє аналізувати виховні ситуації, діагностувати музично-творчі здібності школярів. У відповідності до інтегративного та варіативного зв'язків доцільно моделювати навчально-виховний процес формування основ національної культури учнів молодших класів на уроках музичного мистецтва.

У цьому процесі ефективно використовувати міжпредметну єдність, яку на думку Б.Ліхачова, треба розуміти не як «антитезис предметності в навчанні, а як систематичний взаємозв'язок предметів, їхня близькість за змістом і методами навчання» [129, 75]. У процесі цієї роботи лінії навчальних предметів мистецького циклу повинні зближатися й розходитися, перетинатися й переплітатися. Оперативність знань, тобто готовність застосовувати їх у варіативних ситуаціях, характеризує точне знання способів їх використання у практичній діяльності. Інтегративні знання набагато легше застосувати учням у різних ситуаціях, оскільки сам інтегративний підхід уже з самого початку готує молодших школярів до необхідності виходити за рамки звичайних ситуацій.

Інтегративний підхід передбачає, що уміння комплексного застосування знань, їх синтезу лежить в основі творчого підходу до музичної діяльності. Цей підхід характеризується: наявністю органічної підстави для синтезування природних, об'єктивно існуючих зв'язків та якісною трансформацією результату взаємодії всіх елементів мистецького навчання та виховання.

Специфіка *особистісного* підходу полягає в тому, що процес конструювання і реалізації навчальної роботи орієнтується на особистість як мету, суб'єкт та ефективний результат. Цей підхід характеризує особистість як унікальне явище, що передбачає створення відповідних умов для природного процесу саморозвитку та самореалізації у становленні творчого потенціалу суб'єктів освіти. Особистість – основне поняття мистецької освіти. Під особистістю розуміють людину, соціального індивіда, що поєднує у собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально-неповторного [179, 117]. На думку С.Гончаренка, особистість – це конкретна, цілісна людська індивідуальність у єдності природних і соціальних якостей [63, 243].

Адже, особистісний підхід – це не просто облік індивідуальних особливостей суб'єкта діяльності, а насамперед, визначення шляхів становлення його особистості. К.Абульханова-Славська стверджує, що цей підхід дозволяє розкрити особливі якості психічної діяльності особистості, вищий рівень здійснення регулювання її активності, що сприяє ініціюванню та реалізації власних стратегічних планів [3, 133]. Сутність особистісного підходу полягає у створенні перспектив планування суб'єктом цілеспрямованих способів дій, реалізації потенційних можливостей, безперервного розвитку. Це дає підставу стверджувати, що чим успішніше відбувається розвиток значущих особистісних якостей, тим краще засвоюються необхідні знання, й у результаті ефективніше відбувається злиття всіх складових ефективною діяльності особистості.

Особистісний підхід регулює систему вагомих взаємних відносин й спрямований на формування важливих якостей та практичних навичок, що сприяють саморегуляції, самоорганізації та самореалізації особистості, спонукає до активної діяльності. Однак «вплив на активність можливий в аспекті зміни психологічних характеристик особистості, групових норм, суспільної думки чи настрою шляхом використання соціально-психологічних закономірностей» [188, 213].

Творчий підхід виявляється одним із основних у процесі формування основ національної культури молодших школярів. Цей підхід сприяє креативному розвитку школярів, становленню їх духовності та ціннісних орієнтацій (естетичні ідеали, художньо-музичні смаки, етнопедагогічні пріоритети). Творчий підхід сприяє всебічному розвитку особистості, визначенню національних зразків музичного мистецтва центральною ланкою навчального репертуару на рівні ментального усвідомлення, тощо.

На думку А.Козир, національній спрямованості учнів, формуванню основ їх національної культури сприяє пошук інноваційних технологій в галузі теорії і методики музичного навчання, так і відродження та творче переосмислення багатого досвіду українського народу. Засобами музичного мистецтва національну спрямованість учнів доцільно направляти ускладнюючи завдання естетичного оцінювання навколишньої дійсності, що всебічно охоплює пізнання учнем особистісного власного «Я». Здійснювати цю роботу необхідно шляхом залучення учнів до різноманітних видів музично-естетичної діяльності, особливо до досконалого вивчення різноманітних творів національного музичного мистецтва.

Творчий підхід вимагає від суб'єктів навчальної діяльності спеціальних зусиль, спрямованих на скрупульозний підбір і організацію творчої діяльності учнів спрямовану на самопізнання, що дозволить, у свою чергу, передбачити вироблення у них умінь цілеспрямовано планувати, організовувати, регулювати, контролювати, аналізувати й оцінювати результативність творчої діяльності. Творчий підхід спонукає до орієнтації мети, змісту, форм та методів музичного навчання на творчий розвиток особистості, адже творче зростання школярів знаходиться у прямій залежності від постійного вироблення у нього навичок практичної діяльності, які активно розвиваються у процесі продуктивних систематичних занять.

Загалом, творчість є важливою умовою та засобом для своєрідного бачення світу. Музика найбільше з усіх мистецьких різновидів, сприяє формуванню творчих здібностей учнів. У музичній творчості провідну роль

відіграє синтез емоційної чутливості з мисленням, абстрактного з конкретним, логіки та інтуїції, творчої уяви, активності, здатності швидко реагувати та приймати рішення.

Отже, взаємодія вищезазначених підходів, а саме: світоглядного, культурологічного, інтегративного, особистісного, творчого забезпечує формування основ національної культури молодших школярів.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Здійснений аналіз теоретико-методологічних основ національної культури молодших школярів дозволив зробити такі висновки:

- на підставі здійсненого аналізу сучасне трактування національної культури визначено як синонічне поняттю «культура нації», оскільки не існує нації без культури, тоді як культура виникає саме в етнічній формі. Генетично культура існувала в етнічній формі, і подальший її розвиток (у тому числі розвиток науки, мистецтва тощо, які дедалі більше набували рис космополітизму) також має етнічне забарвлення. Саме в культурі як способі людської діяльності, як правило, і зосередженні всі основні розрізнявальні особливості етнічних одиниць;

- визначено, що національна культура виконує свою інтегративну функцію завдяки синтезу минулого, теперішнього та майбутнього етносу, бо є способом об'єднання поколінь заради подальшого розвитку його потреб та інтересів. Національні цінності відображають дійсність, яка є притаманною конкретній нації і в якій виражається не лише духовність, перейнята від предків, а й сучасність нації - ця органічна сполука минулого і сучасності є суттєвим визначальним чинником існування національних цінностей, які покликані виконувати світоглядну, гносеологічну, регулятивно-поведінкову, інтерактивну та комунікативну функції;

- проведений аналіз дозволив визначити національну культуру як особливу сферу і форму діяльності, що пов'язана зі світовими позиціями

усвідомлення духовної цілісності нації, художньою творчістю, усталеними нормами поведінки. Національна культура визначає загальний рівень розвитку конкретного суспільства і виступає як специфічна система норм, цінностей, що відрізняє одне суспільство від іншого й сприяє його інтеграції, надаючи йому самобутності;

- створено авторське уточнення визначення української національної культури в якості широкого розгалуженого комплексу культурних досягнень і надбань, забарвлених національною специфікою із яскраво вираженою національно-диференційованою функцією, створеного як українською нацією у цілому, так і окремими видатними українцями. Українська національна культура як найвпливовіший фактор становлення особистості включає багаторівневу систему притаманних українській нації норм поведінки і комунікації, що базується на системі матеріальних і духовних цінностей та ідеалів, сконцентрованих в українській мові, українському фольклорі, традиціях та звичаях, народному мистецтві та ремеслах;

- визначено сутність української національної культури, що полягає в її здатності до охоплення, втілення і трансляції ціннісних установок нації, що проявляються в національній свідомості, національному мисленні та діяльності, спрямованій на подальший розвиток України. Формування основ національної культури молодших школярів передбачає набуття ними належного рівня освіченості, оволодіння комплексом знань у сфері основних культурних надбань та досягнень української нації, зокрема у галузі українського музичного фольклору та українського національного мистецтва, української історії, краєзнавства тощо;

- специфіку формування основ національної культури учнів на уроках музичного мистецтва визначено як таку, що полягає в педагогічному забезпеченні формування в особистості дитини компонентів духовності української нації згідно до національного виховного ідеалу на базі цілеспрямованого застосування як інструментарію музичної етнопедагогіки (різних жанрів української народної пісенності, національного музичного

мистецтва, навіювальних, переконувальних та інших етнопедагогічних методів), так і форм, методів і засобів української класичної педагогіки мистецтва;

- основи української національної культури молодших школярів можна окреслити як системний феномен із складною структурою, що включає наявність елементарних базових знань у сфері надбань духовної та матеріальної національної культури українців (української мови, народної пісенності й танцю, національного костюму, іграшки тощо), мотивацію щодо набуття означених знань, а також здатність до створення власних національно-культурних зразків з урахуванням вікових особливостей учнів, що слугує основою для формування національної ідентичності та ефективного патріотичного виховання;

- визначено, що процес формування основ національної культури молодших школярів на заняттях з музичного мистецтва відіграє важливу роль в активізації емоцій і почуттів дитини; впливає на комплексний вплив музики на учнів; полягає в дотриманні єдності емоційного, художнього і свідомого ставлення до музики. Спираючись на емоційність сприйняття, вчитель ставить завдання реалізації впливу музики на особистісний розвиток молодших школярів;

- основними підходами до формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва нами визначено: світоглядний, культурологічний, інтегративний, особистісний, творчий.

Світоглядний підхід є стрижнем національної культури, що об'єднує у свідомості особистості знання про світ і самого себе, визначає пріоритет тих чи інших цінностей. Системний світогляд конкретизується в системному мисленні як сукупність здібностей для побудови моделей проблемних ситуацій шляхом виокремлення всіх суттєвих для їх формування, фіксації і вирішення факторів, а також організацію їх в ієрархічну доцільність.

Культурологічний підхід є вкрай важливим у процесі формування основ національної культури молодших школярів, адже він орієнтує навчальну

діяльність на розвиток їх загальної та художньої культури. Механізмом забезпечення культурологічного підходу в мистецькій освіті виступає таке її спрямування, яке долає вузькофахові уявлення студентів про мистецтво як необхідний компонент загальної культури людства, трактує мистецтво як «чинник розширення пізнавальних можливостей особистості, розвитку її світоглядних установок, активізації її внутрішнього емоційного життя».

Інтегративний підхід є одним із основних у формуванні основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва тому, що ми розглядаємо інтеграцію як необхідну умову модернізації змісту шкільної освіти, що сприяє формуванню, умінь та навичок учнів, розвиток у них системного мислення, творчих можливостей, тощо. Вироблення цілісної системи мистецьких знань визначається інтегративними та варіативними зв'язками, які існують у практиці музичного навчання школярів. Широке використання цих зв'язків суттєво впливає на якість виконання учнями музичних завдань, дозволяє аналізувати виховні ситуації, діагностувати музично-творчі здібності школярів. У відповідності до інтегративного та варіативного зв'язків доцільно моделювати навчально-виховний процес формування основ національної культури учнів молодших класів на уроках музичного мистецтва.

Специфіка *особистісного* підходу полягає в тому, що процес конструювання і реалізації навчальної роботи орієнтується на особистість як мету, суб'єкт та ефективний результат. Цей підхід характеризує особистість як унікальне явище, що передбачає створення відповідних умов для природного процесу саморозвитку та самореалізації у становленні творчого потенціалу суб'єктів освіти. Особистість – основне поняття мистецької освіти. Під особистістю розуміють людину, соціального індивіда, що поєднує у собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально-неповторного.

Творчий підхід виявляється одним із основних у процесі формування основ національної культури молодших школярів. Цей підхід сприяє

всебічному розвитку особистості, визначенню національних зразків музичного мистецтва центральною ланкою навчального репертуару на рівні ментального усвідомлення, тощо.

Основні наукові результати розділу опубліковані у працях [155; 156; 158; 160; 162].

РОЗДІЛ II

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

2.1. Принципи і компонентна структура основ національної культури учнів молодших класів

Обґрунтування науково-методологічних основ національної культури учнів молодших класів вимагає визначення принципів, які мають забезпечувати ефективність розробленої поетапної методики музичного навчання молодших школярів в контексті інтеграційного музичного навчання. Тому основним завданням другого розділу дисертації було визначення основних принципів, компонентної структури означеного феномена, розробка критеріїв, показників, визначення педагогічних умов ефективного формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва.

Спираючись на визначення основ національної культури молодших школярів як інтегративної особистісної якості, що характеризується єдністю прагнення і здатності дітей до пізнання духовних цінностей рідного народу (мови, мистецтва, історії; національної міфології; краєзнавства тощо), їх утвердження та впровадження у доступних учням способах діяльності структурними компонентами основ національної культури молодших школярів нами визначено: мотиваційно-спонукальний, когнітивно-пізнавальний, творчо-продуктивний компоненти.

Мотиваційно-спонукальний компонент охоплює формування позитивної мотивації молодших школярів до вивчення основ національної культури, з врахуванням їх інтересів, потреб, запитів.

Когнітивно-пізнавальний передбачає цілісність отримання молодшими школярами інтегрованих знань, умінь, ціннісних надбань національної культури засобами різних видів мистецтв.

Творчо-продуктивний означає здатність учнів початкових класів до музично-творчої роботи у процесі засвоєння основ національної культури, виявлення їх індивідуальних здібностей до різних видів мистецької діяльності.

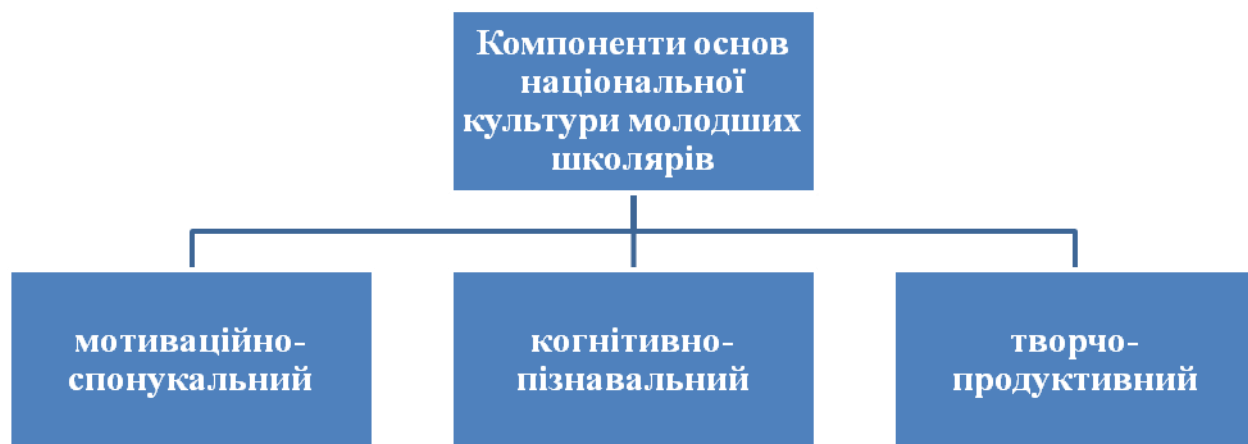

Рис. 2.1 Компонентна структура формування основ національної культури молодших школярів

Мотиваційно-спонукальний компонент основ національної культури молодших школярів спрямований на виховання у них таких якостей, як любов до батьків, своєї родини, відчуття гордості за свій рід. Цей компонент охоплює емоційно-ціннісне ставлення до рідного краю, його природи; шанобливе ставлення до представників інших національностей, до їх релігії, культури, традицій.

В умовах оновленої педагогічної парадигми підсилюється інтерес до мотивації як внутрішньо обумовленого процесу, що суттєво залежить й від зовнішніх та внутрішніх факторів. Як система стимулів, яка пробуджує людську поведінку в діяльній сфері, мотивація є процесом, у результаті якого діяльність для індивіда набуває особистісного смислу, що створює стійкий інтерес до неї і перетворює мету діяльності у внутрішні потреби особистості. З огляду на це, саме мотивація спонукає особистість до

постійного поповнення знань, розширення арсеналу професійних умінь та навичок.

Вплив мотиваційної сфери особистості (мотиви, потреби, цілі) на ефективність її діяльності теоретично обґрунтовано та експериментально доведено у багатьох наукових дослідженнях (Г.Асмолов, І.Бех, С.Гончаренко, Н.Кузьміна, А.Маркова, О.Савченко, П.Якобсон, В.Яконюк, М.Ярмаченко та ін.) [28; 63; 120; 195; 253], які свідчать про те, що мотивація особистості зумовлена її спрямованістю, котра містить ціннісні орієнтації, мотиви, мету, зміст, ідеали. Спрямованість особистості визначає систему базового ставлення людини до світу та самого себе, змістову єдність його поведінки та діяльності, створює стійкість, дозволяє протистояти небажаним впливам ззовні чи зсередини, є базою для саморозвитку, визначає моральну оцінку мети та засобів поведінки. На думку Н.Кузьміної, мотиви педагогічної діяльності – це «спонукання, пов'язані з її здійсненням, які викликає:

- чи то внутрішня потреба працювати з людьми, заснована на усвідомленні власних можливостей, характеру, покликання;
- чи то необхідність, пов'язана із виконанням ролі, що зумовлена вимушеним вибором професії та вирішення завдань» [120, 15].

Адже мотивація – це система мотивів, або стимулів, що спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки. Значення мотивів для поведінки, діяльності формування особистості дитини дуже велике [62, 295]. З цього приводу В.Сухомлинський зазначав, що активізація мотиваційної сфери особистості спроможна справляти безпосередній вплив на результати навчання [212, 219]. Тому мотиваційно-спонукальний компонент зорієнтований на розвиток потреб, прагнень, інтересів ставлення учнів до музичного мистецтва.

Когнітивно-пізнавальний компонент передбачає наявність певних знань у молодших школярів свого родоводу, усвідомлення себе членом сім'ї,

родини; учнем; жителем міста (села); знання рідної мови, традицій, культури українського народу.

Основою когнітивної діяльності учнів є активне (дієве) знання закономірностей особистісного розвитку. Основні аспекти когнітивної діяльності школярів виокремила Н.Кузьміна, яка наполягала на тому, що цей вид діяльності доцільно розглядати з позицій:

- диференційно-психологічної (знання про особливості засвоєння навчального матеріалу конкретними учнями у відповідності з індивідуальними та віковими характеристиками);

- соціально-психологічної (знання про особливості навчально-пізнавальної та комунікативної діяльності групи та конкретного учня в ній, про закономірності спілкування);

- аутопсихологічної (знання про досягнення та недоліки власної діяльності, специфіки своєї особистості та її характерних якостей тощо) [120, 44].

Когнітивно-пізнавальний компонент охоплює включеність учнів у педагогічну діяльність, яка формується в процесі розвитку та саморозвитку всієї особистості в цілому, включаючи її пізнавальну, емоційно-вольову та мотиваційну сфери, системи відношень та ціннісних орієнтацій. Це означає:

- інформованість суб'єктів навчальної діяльності про цілі, сутність, структуру, засоби й особливості педагогічної взаємодії;

- володіння технологією цієї діяльності;

- високий рівень розвитку індивідуально-психологічних якостей як вчителя, такі учнів, котрі забезпечують усвідомлення важливості навчального процесу.

З позиції мистецької освіти когнітивно-пізнавальний компонент визначається як сума психолого-педагогічних та мистецтвознавчих знань, умінь та навичок, творчого використання цінного досвіду, теоретико-прикладної готовності до його використання.

Творчо-продуктивний компонент включає дбайливе ставлення до своєї природи, села (міста), вулиці, оволодіння рідною мовою; ініціативність, активність; участь у традиційних та сучасних святах; усвідомлення себе частиною українського народу.

Творчо-продуктивний компонент щільно пов'язаний з розвитком пізнавальної активності майбутніх учителів музики, їх самостійності в художньо-творчій діяльності, які сприяють формуванню емпатійності, гнучкості, що ґрунтується на індивідуально-особистісному підході до осягнення музичних творів, потребі виявлення у музиці засобу ефективного спілкування, тобто становлення творчої особистості. Адже творча особистість – це така особистість, яка має відповідні внутрішні передумови (особистісні утворення, нейрофізичні задатки, специфіку когнітивної сфери тощо), що забезпечують її творчу активність, тобто не стимульовану ззовні пошукову та саме перетворювальну діяльність.

Особливого значення цей компонент набуває у процесі відтворення художньо-музичного образу музичного твору. На певну відсутність цілісного бачення художнього образу музичного твору вказує Г. Падалка. Вона щільно пов'язує проблему творчого виховання учнів з ефективним пошуком форм, методів, засобів та прийомів, котрі активізують самостійність музичного мислення у процесі інтерпретаційної діяльності. У цьому процесі вона виявила деякий розрив раціонального й емоційного аспектів художньо-музичної діяльності [166, 127].

Взаємозв'язок визначених компонентів формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва (мотиваційно-спонукальний, когнітивно-пізнавальний, творчо-продуктивний) спрямований на досягнення цілісності у структурній організації формування означеного феномена, інтеграцію музичної діяльності. Цей процес спрямований на забезпечення взаємного зв'язку між теоретичними положеннями та їх практичним втіленням. Мотиваційні установки, котрі спонукають прояви особистісного ставлення учнів до засвоєння мистецьких знань, умінь та

навичокзабезпечують їх усвідомлене творче використання у процесі продуктивної діяльності.

Критеріями сформованості основ національної культури молодших школярів на уроках музики в умовах загальноосвітньої школи нами визначено такі, як:

- *мотиваційно-потребовий*, за допомогою якого виявляється ступінь сформованості мотивації до пізнання національних цінностей культури. Показники: наявність стійкого інтересу дітей до національної культури (до опанування рідної мови, до історії країни, до національних звичаїв та обрядів), а також вияв готовності до освоєння художніх творів національного мистецтва;

- *когнітивно-оцінний*, що спрямований на визначення міри обізнаності дітей у явищах національної культури та здатності до елементарного аналізу (розбору) естетичних переваг творів національного мистецтва. Показники: наявність елементарних знань з національної культури (міфології, природознавства, літератури, музики, образотворчого мистецтва) та вияв спроможності до розрізнення (на початковому рівні) виражальних засобів національного мистецтва;

- *творчо-діяльнісний*, що передбачає визначення міри здатності дітей до творчого самовираження в мистецькій діяльності. Показники: вияв наполегливості у досягненні виразності виконання музичних творів національного мистецтва та спроможність на елементарному рівні зімпровізувати варіанти творів на задану тему з фольклорної творчості.

Схематичне зображення структурних компонентів, критеріїв та показників основ національної культури молодших школярів подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

**Критерії і показники сформованості структурних компонентів
основ національної культури молодших школярів**

Компоненти	Критерії	Показники
Мотиваційно-спонукальний	ступінь сформованості мотивації до пізнання національних цінностей культури	-наявність стійкого інтересу молодших школярів до національної культури; -вияв готовності до освоєння художніх творів національного музичного мистецтва.
Когнітивно-пізнавальний	Міра обізнаності молодших школярів у явищах української національної музичної культури та здатності до елементарного аналізу її зразків	- наявність елементарних знань з різних галузей української національної духовної та матеріальної культури - вияв спроможності до розрізнення (на початковому рівні) виражальних засобів національного музичного мистецтва
Творчо-продуктивний	Міра здатності дітей молодшого шкільного віку до творчого самовираження в мистецькій діяльності	-вияв наполегливості у досягненні виразності виконання зразків українського музичного фольклору та музичних творів українського

		<p>національного мистецтва -спроможність молодших школярів на елементарному рівні зімпровізувати на задану тему з фольклорної творчості.</p>
--	--	--

Питання вивчення та впровадження принципів мистецького навчання, є фундаментальним у сучасній освіті, адже на певних принципах навчання базується розробка методичної моделі. Для визначення основних принципів формування основ національної культури учнів молодших класів доцільно розглянути загальні принципи побудови навчально-методичної роботи, а саме:

- відповідності змісту початкової музичної освіти й сучасному культурному розвитку українського суспільства та естетичним потребам кожного учня;
- взаємозв'язку всіх дидактичних складових уроку: цілей, завдань, принципів, функцій, методів навчання з розвитком і вихованням дитини молодшого шкільного віку;
- диференціації й інтеграції змісту навчального матеріалу цілеспрямованого застосування навчальних завдань;
- зіставлення художніх об'єктів з метою виявлення спорідненості й відмінності в засобах мистецької виразності, художньо-образної суті взаємодії мистецтв;
- особистісно-орієнтованого творчого навчання, яке передбачає врахування індивідуальних музичних здібностей і різних мистецьких можливостей молодших школярів, формування в дітей музично-інтегрованих навичок;
- науковості, доступності й варіативності музичної інформації та конструктивно-творчий характер навчальних завдань;

- послідовності й системності інтегративного поєднання змісту початкової музичної освіти;
- гуманізації змісту творів мистецтва та музичного репертуару;
- яскравої і привабливої наочності – як одного із засобів зацікавленості й симуляції мистецького навчання;
- активності суб'єкта мистецької діяльності й творчого самовираження.

З цієї позиції розгортання процесу музичного навчання молодших школярів сприяє послідовне дотримання принципів загально-педагогічної та музичної освіти. Найважливішими дидактичними принципами загальної початкової освіти в загальноосвітніх школах, слід вважати: принцип цілісності, наступності й перспективності, природовідповідності, усвідомленості й дієвості знань, активізації пізнавальної діяльності, самостійності й індивідуалізації, принцип наочності.

Принцип цілісності виховання особистості передбачає здійснення виховання на основі всебічного розвитку особистості. Учень соціально формується як цілісна особистість. Рівномірно повинні розвиватися його розумові здібності, естетичні смаки та уподобання, трудові навички і вміння, наукова ерудиція. Зв'язок з оточуючим світом веде до того, що розвиваються і ускладнюються одночасно матеріальні і духовні потреби школяра.

Принцип добровільності і доступності передбачає право вибору та доступність у забезпеченні потреб особистості у творчій самореалізації, духовному самовдосконаленні, здобуті додаткових знань, умінь та навичок.

Принцип наступності й перспективності навчально-виховного процесу – належить до одного з найважливіших загально дидактичних принципів, який широко використовується в музичній педагогіці та відображає неперервність освітнього процесу.

Принцип природовідповідності організації навчання – передбачає врахування вікових особливостей розвитку й сприймання, формування пізнавального інтересу до навчання. Цей принцип враховує багатогранну і

цілісну природу людини, її анатомічні, фізіологічні, психологічні, національні й регіональні особливості, визначення вчителем змісту діяльності відповідно до віку, сил та можливостей дітей.

Принцип усвідомленості й дієвості знань – цей принцип пов'язаний з принципами розвитку теоретичного мислення, усвідомлення змісту навчання, орієнтації мислення на формування розумових операцій, що проходять стихійну, напівстихійну, свідому стадії, а також з концепцією перенесення прийому навчальної роботи в нові умови.

Принцип активізації пізнавальної діяльності – цей принцип орієнтує учня на зону найближчого розвитку (Л.Виготський) та на формування продуктивного, творчого мислення, пов'язаний з реалізацією провідної ролі теоретичних знань; перенесенням прийомів навчальної роботи в нові умови, формуванням досвіду творчої діяльності.

Принцип самостійності – пов'язаний з принципами самостійного усвідомлення процесу навчання; формування продуктивного мислення та досвіду творчої діяльності учнів.

Принцип індивідуалізації - пов'язаний з принципом цілеспрямованої та систематичної роботи з музичного розвитку всіх учнів, у тому числі і найбільш слабких. Принципи самостійності та індивідуальності перебувають у взаємозв'язку.

Важливим принципом, що відбиває специфіку досліджуваної нами проблеми, є принцип *етнізації* виховання. Як зазначено в «Концепції національного виховання», він зумовлює потребу в формуванні національної свідомості. Любові до рідного краю та свого народу. Виховний потенціал народної педагогіки знайшов своє відображення і втілення у рідній мові, фольклорі, традиціях, народних звичаях. К.Ушинський наголошував, що виховання, створене самим народом і побудоване на народних основах, має ту виховну силу, якої нема в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях, запозичених у іншого народу.

Вважаємо за необхідне зазначити, що в наукових дослідженнях поняття «принцип» та «підхід» нерідко ототожнюють. Наприклад, можна зустріти термін «системний підхід» та «принцип системності». Слід зазначити, що «принцип» це основне вихідне положення, підхід – це особливий синтез знання, який базується на певних принципах»[227, 456]. Таким чином, між принципом та підходом існує тісний зв'язок, тому ми також виходимо з позиції близькості цих понять.

У процесі дослідження нами визначено **принципи** формування основ національної культури молодших школярів, а саме:

- *принцип мистецької самоідентифікації зі своєю нацією;*
- *принцип толерантності та взаємної поваги до міжкультурних мистецьких комунікацій;*
- *принцип особистісного культуротворення;*
- *принцип інтенсифікації художньо-національного розвитку.*

Принцип мистецької самоідентифікації зі своєю нацією означає стимулювання світоглядної активності національного спрямування у молодших школярів, розвиток потреби в пізнанні мистецьких цінностей свого народу, а також відчуття причетності до їх утвердження і розповсюдження, усвідомлення себе репрезентантом своєї нації, носієм її культури. Означений принцип має на меті протиставлення космополітично - релятивістського, еkleктичного спрямування процесу освоєння художніх образів формуванню у молодших школярів глибокої пошани до національних цінностей мистецтва.

Цей принцип передбачає щільний взаємозв'язок етнокультурного виховання з життєдіяльністю школярів, що полягає у вихованні підростаючого покоління до сучасних суспільних вимог і потреб щодо розвитку демократичного суспільства, соціокультурної людини, практичної різнобічно підготовленої до майбутнього життя у ХХ столітті. Основним напрямком виховання громадянина України є:

- пошана і примноження національної культурної спадщини, оновлення виховних орієнтацій, спрямованих на пріоритетну роль особистості у розбудові демократичної держави;

- формуванні особистості й професіонала - патріота України, який усвідомлює свою належність до сучасної європейської цивілізації, чітко орієнтується в сучасних реаліях і перспективах соціокультурної динаміки [166, 39].

Діапазон сприймання і засвоєння навчальної теми розширює знання дитини про «образ світу» і самостійно формує його цілісність, що її оточує, внаслідок чого вона отримує більш високий рівень знань і можливість перенесення їх в інші сфери життєдіяльності. За рахунок інтеграції змісту, творення проблемних і творчо-пошукових ситуацій стимулюється мисленнєва діяльність і творче мислення, розвиваються такі психічні процеси як аналіз, порівняння, узагальнення, формуються світоглядні орієнтації.

Включення у виховний процес нових цікавих нестандартних виховних форм засобами українського дитячого фольклору і сучасного дитячого мистецтва сприяє формуванню національної самосвідомості й особистісному розвитку дитини, виховує почуття любові і патріотизму до своєї Батьківщини, формує психологічну готовність учня до життя і встановлення нормальних суспільних відносин з іншими дорослими.

Принцип толерантності та взаємної поваги до міжкультурних мистецьких комунікацій передбачає активізацію прихильного ставлення молодших школярів до художніх надбань інших народів, виховання потреби у збагаченні власної мистецької компетентності знанням художньої творчості композиторів, художників, поетів різних національностей, розвиток інтересу до ознайомлення з мистецькими надбаннями різних країн. Формування образу світу в молодших школярів у контексті національної культури не означає відгородження їх від пізнання світової художньої культури.

З позиції даного принципу на уроках музики необхідно готувати вдумливого слухача, що любить музику, здатного зрозуміти глибину ідей,

почуттів, переживати, закладених у кращих творах класичної, сучасної, народної музики. Різноманітні засоби мають допомогти сформувати сприйняття та інтерес учнів до художньо-цінної музики в процесі її вивчення, залучити дітей до ідентифікації музичних вражень із життєвими. З численних художніх вражень, які накладаються одне на одне, поступово збагачуючись і поглиблюючись в учнів має з'явитись можливість порівняння і вибору найбільш привабливого в музиці. Тому, аналізуючи вплив музичних творів на учнів, не можна розглядати їх як чистий аркуш паперу, оскільки навіть у дитячі роки їх сприймання насичене враженнями, думками, знаннями. Саме такий підхід дозволить активізувати прихильне ставлення молодших школярів до художніх надбань інших народів.

Принцип особистісного культуротворення передбачає опору на особистісні якості дітей (спрямованість мистецьких інтересів, художньо-ціннісні орієнтації, домінуючі мотиви мистецької діяльності) у навчально-виховному процесі шляхом індивідуального підходу до кожного учня та врахування вікових можливостей молодших школярів у пізнанні й посиленому творчому самовиявленні у сфері національного мистецтва. Різнобічне засвоєння змісту певної теми уроку розвиває у дітей відчуття впевненості, зменшує прояв негативних реакцій у разі недостатнього опанування і утримання в пам'яті навчального матеріалу. Цей принцип забезпечує першу половину інтегративно-культурознавчої лінії, яка виконує синтезуючу функцію змісту різних видів музично-естетичної діяльності та інших предметів гуманітарного циклу.

Створення у слухачів відповідного контролю (установки) на сприймання має бути важливою умовою формування музичного сприймання школярів. Положення теорії установки є основою передбачення поведінки учнів, програмування їхньої діяльності у цілісному процесі музичного сприйняття. Він художньо-пізнавальної установки, яка має бути створена у дітей на уроках музики, буде залежати зміст думок і почуттів, образів і

асоціацій, що виникають у їх свідомості, можливість порівняння і вибору найбільш привабливого в музиці.

Принцип інтенсифікації художньо-національного розвитку виражає залежність між формуванням основ національної культури у молодших школярів та ступенем активності їхньої діяльності у сфері національного мистецтва, досягнення творчої спрямованості процесу опанування національними мистецькими цінностями на уроках музики.

У різні часи використовувався даний принцип (або інші його види: міжпредметні зв'язки, комплексний підхід тощо), а в сучасній педагогіці він наповнюється новим рівнем змістовного використання і формами організації. Багатоваріативність і гнучкість цих форм та його багатоконпонентність допомагає зменшити або збільшити інформаційну і різнобічну насиченість змісту уроку (в разі недостатнього сприймання його певним контингентом).

На сучасному етапі розвитку мистецької освіти цей принцип додає інтегративної цілісності змісту мистецького навчання, адже він спрямований на об'єднання і упорядкування окремих частин навчального матеріалу з різними гуманітарними дисциплінами (музика, природознавство, література, образотворче мистецтво, ритміка тощо), підпорядкованих одній темі. За допомогою впровадження в навчальний процес цього принципу навчальний матеріал викладається більш повно і різнобічно, що допомагає сприймати його цілісно, досконало, а не фрагментарно.

Це значно розширює інформаційну насиченість уроку, наповнює його різними видами діяльності й різнобічними способами розглядання, що забезпечує активізацію процесу учіння, мимовільне запам'ятовування навчального матеріалу та функціонування дострокової пам'яті, інтерес до теми уроку; за рахунок змін видів діяльності робить працездатність дитини більш тривалою. За допомогою цього принципу можна використовувати більше ігрових ситуацій, здійснювати пластичні, варіативні, нестандартні форми організації навчання, що відрізняються новизною і більшою привабливістю для дитини, оскільки класичні структури з традиційним, уже

давно відомим сценарієм проведення уроку (перевірка домашнього завдання, пояснення нового матеріалу, спроби вчителя закріпити новий матеріал, коли дитина вже втомилась і не може дочекатися дзвоника на перерву) не сприймається з такою зацікавленістю, як нова і досі невідома форма проведення.

Методика формування основ національної культури молодших школярів має враховувати вікові особливості розвитку молодших школярів, які визначаються передусім обмеженістю життєвого і музичного досвіду, специфікою мислення, діти розпізнають зміст музики. Частина учнів у 1-2 класах не може відділити думки, від власне змісту музики. Саме тому їхні відповіді можуть бути такими несподіваними. Методи і прийоми музичного навчання мають передбачати спонукання учнів до різних видів словесної інтерпретації музичних образів. За умови педагогічного керівництва у 3-4 класах емоційність сприймання має доповнитись прагненням учнів зрозуміти, що виражає музика, у чому її зміст. Школярі мають досить повно визначити емоційний зміст музики, дати їй образне пояснення, а завдяки властивій спостережливості почути окремі деталі музичної мови, відтінки виконання, тощо.

Завдяки ефективному методичному забезпеченню формуванню основ національної культури у молодших школярів має поступово сформуватися навичка перенесення інтонаційного синтаксичного досвіду мови на слухання музики і співу. Цьому має сприяти співацька діяльність, як найдоступніша для дітей форма активного засвоєння мистецтва, тісно пов'язана з рідною мовою. Труднощі при добирання потрібних слів для висловлення своїх вражень від музики пояснюються недостатньо розвиненою слуховою спостережливістю і збідненим лексичним запасом. Молодших школярів необхідно спонукати не тільки уважно слухати, але й усвідомлювати зміст музики. При збільшенні музичного досвіду та лексичного запасу школярів, їхні визначення мають стати більш змістовними та з'явитися можливості для пізнання музики. Для вразливого усвідомлення музики і пошуку необхідних

слів, слід застосовувати прийоми, які б активізували лексичну діяльність дітей.

Методичне забезпечення формування основ національної культури молодших школярів має сприяти збагаченню лексики учнів, у чому сприяє образна, виразна мова із застосуванням влучних епітетів і зворотів. Доцільно використовувати такі слова, які мають розширювати естетичні уявлення учнів, розкриватимуть глибинний зміст музики. Для отримання позитивного результату дієвими мають бути обхідні шляхи, які б наводили дитину на глибоке сприймання музики, але не ті, які б змушували учня відчувати те, чого він з певних причин не схильний відчути. Словесна інтерпретація змісту музичних образів має бути ефективною для розвитку образного мислення, здатності в усній формі, на основі отриманих знань, яскраво і переконливо викладати свої думки. Вдавання до ритмічних засобів має сприяти виявленню сутності музичного образу, тих неповторних рис, які захоплюють уяву і запам'ятовуються, пробуджують ціннісне і творче відношення до твору. Характер мовлення має визначатись не тільки законами красномовства, скільки такою формою спілкування, яка відповідає загальним правилам діалогу. Важливо знайти критерії адекватності розуміння твору школярами і формування алгоритмів, які забезпечать у процесі роботи із музичним твором актуалізацію особистісного смислу. Словесна інтерпретація музичного твору має виступати в доповнення акустичній і графічній. Вербальний має допомогти сформувати установку слухача, бути результатом сприйняття твору, виявом слухацької оцінки. Музика, наповнена значеннями і смислами, легко піддається вербалізації. Зростання смислового навантаження має привести до роздумів і більш глибокого пізнання естетичного змісту об'єкта. Перехід від чуттєвого пізнання до понятійного має відбутися на основі суб'єктивних уявлень, що виникають у процесі слухання музики, а словесний опис музичного тексту має стати важливою частиною художньої системи виконання музичного твору.

Необхідно на уроках музики в початковій школі застосовувати методи і прийоми, які б наводили дитину на вербальний опис музичного тексту внаслідок пережитого відчуття певного духовно-емоційного стану, коли асоціативні уявлення наповнюють змістом звукову тканину через емоційно-почуттєве переживання. Елементарне осмислення словесної інтерпретації має бути специфічним елементом художнього аналізу, тому що формує емоційний відгук на музику. Він дає змогу виявити комунікативну силу музики, музичного мислення, розвинути сприйняття діалектичної багатогранності музичних образів. Вербальний опис має направити оволодіння специфічними елементами музичної мови на вивчення смислового функціонування їх у контексті твору. У вербальному описі мають реалізовуватися пізнавальні, мисленнєво-перцептивні програми, задані музикою як об'єктом сприйняття. Словесна інтерпретація сприяє формуванню мовленнєвої культури, спонукати до особистісної рефлексії та саморозвитку, забезпечити ціннісне ставлення до мистецтва і світу.

Процес формування основ національної культури молодших школярів засобами різних видів мистецтв на уроках музичного мистецтва вимагає розробки авторської методики, яка базується на відповідних принципах та педагогічних умовах, що мають враховувати запропоновану нами модель та компонентну структуру, яка включає визначення сутності та особливостей процесу формування даного феномена.

Доречно зазначити, що С.Гончаренко методикою конкретного навчального предмета називає галузь педагогічної науки, що досліджує зміст навчального предмета та характер навчального процесу, який сприяє засвоєнню учнями необхідного рівня знань, умінь та навичок, розвитку мислення школярів, формуванню світогляду і виховання якостей особистості. Інакше кажучи, вказує вчений, предметом методики є дослідження теоретичних основ навчання [62, 30].

Методика, це нормативна впорядкованість дій в будь-якій конкретній діяльності, а також її відображення в формі опису, припису, уявлення

(діяльнісний або практичний аспект методики); особливий тип (особлива галузь) знань щодо здійснення діяльності в тій або іншій сфері (гностичний аспект методики). Методика – системний спосіб досягнення цілі, вироблений на основі успішного досвіду, що повторюється та діючий у конкретних умовах. Використання відповідної методики забезпечує високу вірогідність досягнення цілі. Джерелом формування методики у галузі освіти, як правило, стає узагальнення позитивного практичного досвіду певних носіїв того або іншого способу педагогічної діяльності.

Поняття «методика» потребує уточнення на рівні певної предметної області або виду діяльності. Методичний опис пропонує педагогу та учню доцільний, раціональний порядок їх дій, що призводить до продуктивного досягнення цілі. Предметом освітньої методики є процес навчання основ тієї чи іншої науки, або мистецтва. В навчанні розрізняють три нерозривно пов'язані між собою складові: навчальний предмет, або зміст навчання; діяльність вчителя – викладання; діяльність учнів – учіння.

Завдання методики, як науки полягає в дослідженні закономірних зв'язків між цими трьома сторонами навчання та на підставі виявлених закономірностей розробляти вимоги до навчального предмета, викладання та учіння. До змісту методики входять:

- вивчення історії методики;
- виявлення пізнавального та ідейно-виховного значення і завдань навчального предмета, його місця в системі освіти;
- визначення змісту навчального предмета, наукове обґрунтування програм, підручників;
- вироблення методів та організаційних форм навчання, що відповідають його цілям та змісту;
- забезпечення навчальним обладнанням за предметом;
- визначення вимог до підготовки вчителів з даного предмету.

Методику музичної освіти Е.Абдуллін визначає як процес та результат інтерпретації основних теоретичних положень до конкретних педагогічних

умов. Методика реалізує навчальну, виховну та розвивальну функції музичної освіти та займає проміжне положення між наукою та мистецтвом [1, 5]. Методика знаходить своє вираження у конкретизації цілі, задач, змісту, методів, засобів музичної освіти та втілюється в навчальних програмах, методичних рекомендаціях, наочних зразках живого та творчого процесу взаємодії вчителя, учнів з музичним мистецтвом та музичною культурою в цілому. Основоположне значення для методики викладання музики має теорія музичної освіти. Теоретичні положення є одночасно базою та орієнтиром, на основі яких розробляється конкретна методика музичної освіти.

Методика формування основ національної культури молодших школярів включає групу ігрових методів, серед яких виокремили *метод синкретики*. Зважаючи на те, що ігрова діяльність залишається, після навчання, одним з провідних видів діяльності, саме в дидактичних, сюжетно-рольових, предметних іграх найбільш повно розкривається творчий потенціал кожної дитини, тому ми передбачаємо, що за рахунок поєднання різноманітних видів музичної та ігрової діяльності ми інтенсифікуємо процес формування основ національної культури молодших школярів. Музика стимулює до творчої діяльності, зокрема формує пізнавальні та емоційно-мотиваційні функції, розвиває творче мислення й комунікативність, а також позитивні якості характеру: систематичність, працьовитість, наполегливість у досягненні мети. Уміння і навички, набуті у галузі музики, переносяться на інші, немuzичні види діяльності дітей.

Урок музичного мистецтва – основна форма музично-естетичного виховання молодших школярів. Найелементарніший імпульс до творчості – це зацікавити дітей винаходом власної інтерпретації музичного твору, підголосків і варіантів наспіву, власного варіанту інсценізації пісні, власного елементарного інструментального супроводу, власної вправи на розспівування. На думку Д.Шостаковича, любителями і знавцями музики не народжуються, а стають. На уроках музичного мистецтва особливе значення

має творча діяльність дітей, яка сприяє формуванню уяви, мислення, винахідливості, творчих здібностей.

У розробленій нами методиці формування основ національної культуримолодших школярів ми спиралися на *метод розпізнавання* музичних фрагментів за градацією «класичне - сучасне». Сутність цього методу полягала у вмінні розпізнавати запропоновані учителем музичні фрагменти й на слух, спираючись на власний слухово-емоційний досвід, характеризувати до якого стилю музичного мистецтва віднести той чи інший фрагмент. Даний метод дозволив нам сформувати досить стійкі переваги молодших школярів у бік класичної музики, бо вона, на думку дітей, заспокоювала, врівноважувала, пробуджувала благородні думки та ін. Цікавим етапом роботи з молодшими школярами виявилось «розпізнавання» музичних зразків фольклорного характеру. Молодші школярі прослухавши фрагменти що відносяться до дитячого пісенного фольклору у виконанні професійних митців запропонували віднести їх до класичних зразків, адже запропоновані музичні фрагменти народних пісень, мелодії танцювального характеру в обробках композиторів минулого та сучасників несуть у собі сакральні першоджерела українського народу, а значить пройшли випробування часом і відносяться до якісних зразків.

2.2. Педагогічні умови формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва

У процесі проведення дослідження необхідно було визначити основні принципи музичного навчання молодших школярів; розробити й теоретично обґрунтувати компонентну структуру основ національної культури молодших школярів; визначити критерії, показники та рівні сформованості основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва. На основі проведеного дослідження доцільно розробити методичну модель та визначити педагогічні умови формування основ

національної культури молодших школярів засобами різних видів мистецтв на уроках музичного мистецтва.

Ефективність формування основ національної культури у молодших школярів на уроках музичного мистецтва слід шукати з урахуванням впливу:

- освітнього середовища, в якому реалізується навчальна діяльність;
- оточення, навколишніх об'єктів, які взаємодіють між собою;
- сукупності соціально значущих якостей особистості тощо.

На нашу думку, ефективність обґрунтування та реалізації педагогічних умов залежить від:

- чіткості визначення кінцевої мети та результату, який повинен бути досягнутий (у нашому випадку формування основ національної культури молодших школярів);

- урахування, що на певних етапах педагогічного процесу педагогічні умови можуть виступати як результат, досягнутий у процесі їх реалізації (наприклад, формування тезаурусу в галузі досліджуваного феномена);

- усвідомлення, що будь-який педагогічний процес може успішно функціонувати лише при певному комплексі необхідних і достатніх умов;

- обґрунтовані умови мають бути не чисто декларативними, а придатними для впровадження та використання, а також контролю їх застосування.

Впровадження педагогічних умов розглядається як суттєвий вплив на перебіг педагогічного процесу, тією чи іншою мірою свідомо сконструйований педагогом, який передбачає, але ще не гарантує певний результат цього процесу. Педагогічні умови спеціально плануються, створюються, штучно вбудовуються педагогом (педагогічним колективом) в об'єктивну реальність із метою вплинути на хід процесу, проте не передбачають жорстокої причинної детермінованості результату [207, 119]. Тобто, педагогічні умови потребують постійного корегування й удосконалення.

При цьому, співвіднесені з освітньою діяльністю, педагогічні умови інваріантні щодо поставленої педагогічної мети; дотримання педагогічних умов дає змогу реалізувати на практиці необхідні компоненти технологічного процесу формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва. Реалізація педагогічних умов – планомірна робота з уточнення закономірностей навчального процесу, яка забезпечує можливість перевірки результатів науково-педагогічного дослідження.

Основна теза сучасної музичної педагогіки полягає в домінуванні на уроках музики в початковій школі духовно-практичного, творчого, індивідуального ставлення людини до світу, гуманізації процесу навчання й виховання. Формування основ національної культури молодших школярів можливо, за умов, виховання творчістю, тобто організації художньої діяльності як триєдності слухання, її виконання і створення.

Педагогічними умовами формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва нами визначено:

- *досягнення інтегративності впливу національного мистецтва;*
- *забезпечення психологічного комфорту процесу засвоєння учнями національних цінностей мистецтва;*
- *врахування життєвих інтересів дітей при визначенні змісту і методів освоєння національних цінностей мистецтва (доборі художнього матеріалу, складанні виконавського репертуару, використанні мультимедійної інформації тощо);*
- *дотримання збалансованості когнітивних і емоційно-оцінювальних чинників освоєння мистецьких цінностей національної культури;*
- *актуалізація застосування мультимедійної інформації на уроках музичного мистецтва.*

Педагогічна умова *досягнення інтегративності впливу національного мистецтва* є дуже важливою в процесі формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва. Застосування різних видів мистецтв на уроках музичного мистецтва має на меті

забезпечення цілісності художнього впливу на особистість, сприяє отриманню різносторонніх вражень від широкої палітри творів національного мистецтва: музичних, образотворчих, літературних образів. Досягти при цьому інтегративної єдності впливу національного мистецтва на школяра є одним із основних завдань уроків музичного мистецтва в загальноосвітній школі.

З цієї позиції актуальним завданням уроків музичного мистецтва в початковій школі має бути розширення музичного світогляду молодших школярів, цьому сприятиме слухання музики, та її інтерпретація. Слухання музики передбачає ознайомлення з творами різних композиторів, різних стилів та жанрів музичного мистецтва, ціллю якого є виховання смаку, розширення музично-слухового досвіду молодших школярів. Ефективність процесу слухання полягає у цілеспрямованому залученню молодших школярів для інтенсифікації інтересу, набуття й збагачення слухово-емоційного досвіду в процесі осягнення різновидів мистецтв.

У процесі інтегрованого вивчення творів музичного мистецтва особливого змісту у межах нашого дослідження набуває етнопедагогічний підхід. Адже фольклор є універсальним матеріалом для формування художньо-образного мислення, музично-творчих здібностей, формування дитячого музичного сприймання та індивідуального музично-художнього смаку. Він дозволяє встановити двосторонній контакт з дитиною, позитивно впливає на розвиток емоційного прояву молодших школярів, сприяє вивченню звичаїв та культури свого народу, готує дітей молодшого шкільного віку до цілісного погляду на світ. Синкретичність образів народного мистецтва, багатство символіки, спричиняє можливість ефективного використання фольклору в педагогічному процесі. Синкретика, як властивість поєднувати в собі різноманітні, нерозчленовані елементи допоможе у роботі з молодшими школярами через пошуки нових форм. Так, у пошуках нових форм роботи балетмейстери звертались до традицій національного музично-драматичного театру, синкретичного за своєю

природою. Синкретична вистава поєднує в собі окремі елементи театрального мистецтва: спів, танок, драматичне мистецтво, тощо.

Забезпечення психологічного комфорту процесу засвоєння учнями національних цінностей мистецтвау формуванні основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтває важливою педагогічною умовою цієї діяльності. Процес сприйняття творів національного мистецтва, оцінювання і творчості має відбуватись невимушено, на гедоністичних засадах. Учні мають бути впевнені в доброзичливості вчителя, переконані у доцільності вивчення національного мистецтва, позитивно ставитись до виконання творчих завдань інтерпретаційного, відтворювального і продуктивного характеру.

Забезпечення психологічного комфорту процесу засвоєння учнями національних цінностей мистецтва єнаскрізною педагогічною умовою, що проходить упродовж усього дослідження, адже ця умова побудована на творчій взаємодії суб'єктів навчальної діяльності. Взаємодія – взаємозалежний обмін діями, організація взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності. Під час взаємодії відбувається обмін діями, зароджуються спорідненість, «координація дій обох суб'єктів, а також стійкість їх інтересів, планування спільної діяльності» розподіл функцій тощо[111, 213]. За допомогою дій відбуваються взаємне регулювання, взаємний контроль, взаємовплив, взаємодопомога. Це означає участь кожного учасника взаємодії у розв'язанні спільного завдання з відповідним коригуванням своїх дій, врахуванням попереднього досвіду, активізацією власних здібностей і можливостей партнера. Спілкуючись, обмінюючись інформацією, людина виробляє форми і норми спільних дій, організовує і координує їх. Це забезпечує уникнення розриву між комунікацією і взаємодією.

Традиційно види взаємодії поділяють на дві групи. До першої відноситься співробітництво. Воно передбачає такі дії, які сприяють організації спільної діяльності, забезпечують її успішність, узгодженість,

ефективність. Цей вид взаємодії позначають також поняттями «кооперація», «згода», «асоціація». Широкий спектр особливостей взаємодії, різноманітні форми її перебігу в різних соціальних середовищах, впливу на особистість досліджувалась М.Вебером, Т.Парсонсом, з позицій індивідуального акту дії, компонентами виступали люди, зв'язки між ними, взаємовплив. Взаємодія як організація спільної діяльності людей сприяє розкриттю смислу їх конкретних дій Інтерактивний аспект спілкування полягає в обміні знаннями, ідеями, об'єднує у спільній дії, що й допомагає партнерам здійснювати їх спільну діяльність. Взаємодія фіксує обмін інформацією, організацію спільних дій, тобто комунікація організовується у процесі спільної діяльності з її приводу.

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки, теоретичне обґрунтування вивчення спілкування як комунікації, взаємодії діалогу, вимагає уточнення понять «спілкування» та «комунікативна діяльність». Системний підхід до вивчення діяльності дозволив М.Кагану виявити принципи відповідності таких форм інформаційного обміну, як спілкування і комунікація. Найого думку, спілкування являє собою між суб'єкту взаємодію, яка характеризує обох суб'єктів як активних, свідомих, здатних вільно обирати способи своїх дій, в той час як комунікація – це вплив суб'єкта на іншу людину як на об'єкт власної активності за допомогою передачі знань, відосмостей, уявлень [104, 123].

Відповідно до цього визначення спілкування, порівняно з комунікацією, набуває іншого характеру, воно спрямоване на передачу інформації, а на вироблення рівноактивними партнерами спільних поглядів, уявлень, понять, що ведуть до досягнення духовної спільності. Національна культура, як унікальне ціннісне явище, постійно збагачується за рахунок передачі людиною і іншим людям наявної культури і інформації, це є комунікація, як тип зв'язку. З другої ключової позиції – спільне з людьми

вироблення нової інформації, це є *спілкування*. Поєднання першого й другого типів зв'язків виявляє основи взаємодії [105, 78].

Для забезпечення педагогічної взаємодії вчителя з учнями у нашому дослідженні застосовано метод творчо-музичної комунікації – міжсуб'єктної взаємодії у творчо-музичній комунікації, який передбачає встановлення доброзичливої атмосфери на уроці, позитивного емоційного самопочуття, як учителя так і учнів та плідної співпраці на уроках музичного мистецтва.

Врахування життєвих інтересів дітей при визначенні змісту і методів освоєння національних цінностей мистецтва (доборі художнього матеріалу, складанні виконавського репертуару, використанні мультимедійної інформації тощо) є вкрай важливим у процесі формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва. Адже єдність навчальної та позанавчальної мотивації школярів, опора на пізнавальні можливості учнів молодшого шкільного віку – запорука успішності процесу становлення національної самосвідомості дітей, їхнього самовизначення у мистецькому довіллі.

Розглядаючи даний аспект проблеми з цієї позиції доцільно визначити, що музика, яку слухають діти має визначатися доступністю її змісту, близькістю її тематики до дитячих інтересів. Так, обсяг музичного твору відповідний наявному, набутому досвіду молодших школярів. Певні прийоми вже відомі й довели свою ефективність на практиці, наприклад, утворення навички слухати музику упродовж певного часу, від простих до більш складних, змістовних, різноманітних за жанрово-стильовими ознаками форм (наприклад, учні I—II класів слухають твори з «Дитячого альбому» П. Чайковського, та твори подібні за змістом, а в III—IV класах слухають і уривки з балетів П. Чайковського та ін.).

Послідовність набуття музичного досвіду має враховувати тісний інтонаційний зв'язок народного, класичного і сучасного у музичному мистецтві. Розуміння інтонаційної природи музичного мистецтва через усвідомлення спорідненості, взаємопроникнення, взаємодоповнення

допомагає в усвідомленому розумінні цілісності музичного світу як частини «Всесвітньої цілісності», що може стати містком у свідомості молодших школярів до відкриття себе, як унікальної частини цілого.

Навчити та привчити молодших школярів слухати й чути – відповідальний початковий етап у роботі музично-естетичного напрямку. Уміння слухати музику, базується на забезпеченні певних правил, до яких відносяться: дисципліна (слухання у стані спокою, тиші), що виховує в дітей витримку, привчає їх поважати виконавців і співучасників прослуховування має велике виховне значення, необхідно наводити приклади вдумливого уважного слухання.

Важливого значення у процесі зацікавлення молодших школярів музичним мистецтвом набуває вступна бесіда, повідомлення, або інтригуюча розповідь (метод збереження уваги та зацікавленого ставлення до процесу слухання), яка повинна відповідати змісту музичного твору. Активізація молодших школярів до висловлення своєї думки про музику після прослуховування є більш складним завданням.

Чітке усвідомлення учителем музики, що слухання музики учнями молодших класів потребує особливо пильної уваги, не перевтомити, не перенавантажити дітей. Адже послаблення музичного інтересу, емоційної перенасиченості, яке може виникнути при частому і тривалому сприйманні музики, може нанести дітям шкоди, через втрату інтересу до даного виду діяльності. Основну увагу слід звертати не на часте повторення музичних вражень, а на цілеспрямовану підготовку слухачів до їх переживання і осмислення. Під час слухання музичних творів діти вчаться розуміти і емоційно сприймати їх. Музичне сприймання вимагає розвитку емоційної сфери дітей, їх художньо-творчої активності, здатності до розуміння і переживання музики, збагачення естетичного досвіду.

Неперевершеність впливу музичного мистецтва на формування особистості стало аксіомою музичної педагогіки, цей процес можливий за умови підвищеної вимоги до керування музичним сприйманням школярів,

застосування дієвих методів з організації музично-просвітницької роботи на уроках музики в початковій школі, хисту вчителя музики до створення сприятливих умов особистісного розвитку молодших школярів.

Музичному мистецтву належить велика роль у становленні творчих здібностей дітей, а початкова школа є головною рушійною формою у процесі актуалізації творчого потенціалу молодших школярів, шляхом формування та розвитку творчих здібностей. Розкриття творчого потенціалу людини є вагомим пріоритетом сучасної освіти. Життя в епоху науково-технічного прогресу урізноманітнюється і ускладнюється. Воно диктує нові пріоритети, спонукає до рухливості, гнучкості мислення, швидкого орієнтування і адаптації до нових умов, творчого підходу до вирішення проблем.

Головною метою мистецького виховання є всебічний і гармонійний розвиток людини. Людина змінюється протягом усього життя, але особливо інтенсивно відбуваються ці зміни в дитинстві, підлітковому віці та юності, коли фізично людина росте швидко, змінюючись і духовно. Саме в дитинстві, як у ніякому іншому віці, людина здатна глибоко відчувати і переживати, захоплюватись і дивуватись, яскраво і безпосередньо виражати свої емоції, безмежно фантазувати. Ось чому в цей період на неї через мистецтво можна якомога сильніше і природніше вплинути, використовуючи в процесі навчання і виховання саме її вікові особливості.

«Музика – уява – фантазія – казка – творчість – отака доріжка, ідучи якою, дитина розвиває свої духовні сили», - зазначав В. Сухомлинський. Допомогти знайти цю стежку, вміло спрямувати дітей на такий шлях – завдання вчителів, вихователів, батьків [212, 187].

Переважає більшість науковців – психологів, педагогів, музикознавців [1; 15; 23; 31; 46; 66; 71; 95; 110; 121; 139; 140; 170; 185; 192; 198; 217; 231; 244; 246] – збігаються у погляді на особливу роль художньої творчості, в тому числі й музичного мистецтва, у справі виховання інтересу школярів до музично-творчої діяльності. Адже сучасне виховання повинне формувати людину нового типу, здатну до активної творчої діяльності. «Мистецтво,

зокрема музика, приховує у собі великі можливості для творчого розвитку підростаючого покоління» [11, 90].

Тому перед викладачем музики постає дуже важливе завдання: навчити дитину розпізнавати та цінувати якісну музику, сприймати музичні твори, аналізувати їх та знаходити у своїй душі відгук. У процесі цієї роботи з молодшими школярами найбільш доцільно використовувати методи ігрової педагогіки, що є вкрай ефективними для розвитку їх музично-творчих здібностей, особливо у період початкового навчання. Відомо, що у молодших школярів у процесі цієї роботи яскраво проявляється творчий початок, адже вони надзвичайно винахідливі в передаванні інтонацій, наслідуванні, легко сприймають образний зміст казок, розповідей, пісень, музичних п'єс, їм притаманна природна активність, віра у свої творчі можливості, збуджує їх інтерес до мистецької діяльності. Все це виявляється цінним джерелом творчого розвитку молодших школярів. «Творчість активізує пам'ять, мислення, спостережливість, цілеспрямованість, інтуїцію, що необхідно у всіх видах діяльності» [11, 102].

Творчість дітей на уроках музичного мистецтва пов'язана з самостійними діями, з умінням оперувати знайомими молодшим школярам музичними поняттями, знаннями, навичками, пристосуванням їх до нових умов, у нових для них видах музичної діяльності. Процес музичного пізнання набуває у атмосфері творчості процесуального характеру. Тобто дитяча творчість представляє собою «пізнавально-пошукову музичну практику», що й дозволяє формувати їх інтерес до творів музичного мистецтва. Власне кажучи, всі види і форми діяльності на уроках музичного мистецтва можуть носити творчий характер. Критерієм тут виступає новизна, оригінальність самостійності діяльності, але ні в якому разі не художня цінність створеного, оскільки головним у творчій діяльності і запорукою успішного розвитку творчих здібностей є саме процес творчості, а не її продукт.

Творча діяльність на уроці музичного мистецтва повинна виражатися у впровадженні творчих завдань – завдань такого характеру, в ході виконання

яких учнів буде залучено до процесу творчості і результатом цього процесу буде виникнення чогось нового, притаманного даній особистості. У молодших класах діти дуже люблять імпровізувати, складати закінчення мелодії чи ритму, придумувати інструментальні супроводи на дитячих музичних інструментах до знайомої пісні. У цьому процесі учням подобається виконувати роль музичних критиків, які аргументовано й професійно оцінюють виконання кожного. Усього цього діти навчаються на уроці музичного мистецтва.

Розмаїття та різноплановість форм роботи на уроках музичного мистецтва: ігри, розфарбовування, малюнки, цікаві запитання та спостереження, творчі завдання – усе це сприяє якісному засвоєнню навчального матеріалу та розвиненню особистісних творчих здібностей учнів, допомагає у пізнанні музики через аналіз та інтерпретацію вивчених музичних творів, сприяє формуванню емоційно-ціннісного ставлення до музики, самостійності та критичності мислення дитини. Через подані уявні сюжетно-образні ситуації, подорожі розвиваються фантазія, уява, творчі здібності та емоційно-чуттєва сфера взагалі. Завдання на розфарбовування ілюстрацій чи схем до конкретного уроку сприяють розвитку асоціативного мислення, умінню уявити, «бачити колір» музики. Багато завдань, які можна пропонувати як домашні, сприятимуть закріпленню вивченого матеріалу, адже вплив музики на особистість складається із численних слухацьких вражень, що накладаються одне на одне, поступово збагачуючись і поглиблюючись, через повторюваність на уроках та поєднання з позакласними і домашніми музичними враженнями учнів. А комплексне використання музично-ритмічних рухів, дитячих звуковисотних, шумових інструментів допоможе кращому сприйманню дитиною творів музичного мистецтва.

Творчість є актуальною потребою дитинства. Створення чогось нового, того що не існувало раніше – це захопливий процес, який стимулює загальний розвиток дитини, є визначним фактором у формуванні особистості.

Поле застосування творчих задач на уроці музичного мистецтва є дуже широким. Важливими об'єднуючими факторами творчої діяльності є самостійність і оригінальність створеного. Цінною в творчій діяльності є саме процес, а не продукт діяльності, тільки у процесі творчості дитина може розвиватися найбільш природно і органічно. На уроках музичного мистецтва є чудова можливість розмірковувати, говорити про духовність, красу, про інші види мистецтва, культуру, узагалі про саме життя, бо музика й життя – це основна тема шкільних уроків музичного мистецтва.

Дотримання збалансованості когнітивних і емоційно-оцінювальних чинників освоєння мистецьких цінностей національної культури визначає цілісність художньої реакції молодших школярів, зберігає безпосередність їхнього відгуку на твори мистецтва, активізує процеси невимушеного переживання і раціонального осмислення творчості національних митців. Необхідність забезпечення цієї педагогічної умови зумовлено поширенням електронних засобів комунікацій та розповсюдженням стандартних зразків масової культури, що спричиняє бездумне споживання мистецької продукції, зниження інтересу учнівської молоді до національної творчості;

Інформаційно-емоційне забезпечення музичного сприймання має бути лаконічним, емоційним, яке б не переобтяжувало уваги дитини, її бажання почути прекрасне у музиці. Інформація вступного слова має зацікавити дітей, викликати стійкий інтерес, налаштувати молодших школярів на сприйняття музичного твору, а отже, поступово виховати слухачів, поціновувачів музичного мистецтва, учасників спільного мистецького життя. З цієї позиції важливим є використання методу інформаційно-емоційного забезпечення.

Виразна, емоційна мова вчителя має спонукати молодших школярів до емоційно-оцінювального переживання. Всі учні різні, один і той самий твір може викликати різні асоціації, залежно від індивідуальних особливостей слухачів, їх культури сприймання. Важливим видом роботи вчителя музики є забезпечення відповідного адекватного сприймання пропонуваного для слухання музичних творів, забезпечення спрямованості молодших школярів

до встановлення доцільних аспектів, та висновків. На уроках музики має формуватися музичне сприймання учнів з розвитку слухової спостережливості, з подальшим розвитком даної якості: виховання культури спостережливості.

Організацію сприймання творів ускладненого (незрозумілого) змісту, слід розпочинати (у відповідності до просвітницького спрямування роботи учителя музики спроможного до цікавого пояснення зрозумілого змісту-смислу у осягненні нового), наприклад через спрощення фабул в естетичному осягненні змісту творів музичного мистецтва.

Актуалізація застосування мультимедійної інформації на уроках музичного мистецтва в процесі формування основ національної культури молодших школярів є важливою педагогічною умовою їх музичного навчання. Ця педагогічна умова сприяє оволодінню молодшими школярами інформаційними та телекомунікаційними технологіями для формування загальноосвітніх і загальнокультурних навичок користування необхідною інформацією. Ефективність застосування мультимедійних засобів на уроках музичного мистецтва полягає у насиченні учня великою кількістю готових, суворо відібраних організованих завдань, що дозволяють розвивати інтелектуальні, творчі здібності молодших школярів, вміння самостійно здобувати нові знання, працювати з різноманітними джерелами інформації, проявляти ініціативу і заглиблюватися в пошукову роботу.

На сучасному етапі розвитку суспільства особистість повинна уміти самостійно, активно діяти, приймати рішення, гнучко адаптуватися до умов життя, що змінюються, володіти високим рівнем толерантності. Тому одним із найважливіших завдань, що стоять перед сучасною мистецькою освітою, є оволодіння інформаційними та телекомунікаційними технологіями для формування загальноосвітніх і загальнокультурних навичок роботи з інформацією.

Підвищення ефективності навчання в сучасній школі неможливе без впровадження новітніх форм організації навчального процесу. Одним із

способів реалізації цієї ідеї з економією часу, сил і засобів, як доводять дослідження провідних педагогів та психологів, є застосування інформаційних технологій. Особистість, що володіє комп'ютером, має унікальну можливість інтенсифікувати навчальний процес, зробити його більш наочним та динамічним. Комп'ютер на уроках музичного мистецтва стає реальною необхідністю. Сучасна проекційна техніка практично створена для шкіл та студентських аудиторій, як колись були створені для них дошка та крейда. Ефективність проведення уроку підвищується за рахунок зменшення ролі «класної дошки», як основного інструменту викладання музичного мистецтва. Замість дошки нині можна використовувати відео-демонстрації, динамічні малюнки, що дають змогу наочно збагатити пояснення матеріалу, звертаючи увагу на особливо складні та неоднозначні моменти. Впровадження сучасних досягнень у сфері мультимедійних технологій в освіту дозволяють реально полегшити працю викладача, підвищити мотивацію до навчання, оптимізувати ефективність і якість педагогічного процесу.

Використання комп'ютера дозволяє створювати інформаційне середовище, що стимулює інтерес та допитливість учнів. Сучасні мультимедійні засоби значно полегшують процес навчання через реалізацію одного з фундаментальних його методів – методу наочності. Наочність за Я.Коменським, є «золотим правилом дидактики». Музичне мистецтво значною мірою є предметом, що вимагає наочності з необхідністю використання демонстраційного матеріалу.

Важливою складовою інформатизації освітнього процесу є накопичення досвіду використання мультимедійних засобів на шкільному уроці – новий напрямок у шкільній педагогіці, який нині активно вивчається та досліджується. Тому необхідно, щоб кожен учитель музичного мистецтва міг підготувати і провести урок з використанням мультимедіа-технологій, адже урок із застосуванням новітніх комп'ютерних можливостей – це наочно, барвисто, інформативно, інтерактивно, заощаджує час учителя та учня,

дозволяє працювати учневі у своєму темпі, дозволяє вчителю працювати з учнем диференційовано і індивідуально, дає можливість оперативно проконтролювати та оцінити результати навчання.

Використання мультимедіа в навчальному процесі передбачає, що вчитель вміє: обробляти текстову, цифрову, графічну і звукову інформацію за допомогою відповідних програм і редакторів для підготовки дидактичних матеріалів (варіанти завдань, таблиці, схеми, креслення, малюнки тощо); створювати слайди з навчального матеріалу, використовуючи редактор презентації Microsoft Power Point та демонструвати презентацію на уроці; використовувати наявні готові програмні продукти зі своєї дисципліни; організувати роботу з електронним підручником на уроці; застосовувати навчальні програмні засоби; здійснювати пошук необхідної інформації в Інтернеті в процесі підготовки до уроків і позакласних заходів; організувати роботу з учнями з пошуку необхідної інформації в Інтернеті безпосередньо на уроці тощо. Можливості використання новітніх мультимедійних засобів забезпечують гуманізацію освіти, що передбачає ціннісне ставлення до різних особистісних проявів школяра, тобто знання виступають не як мета, а як спосіб, засіб розвитку особистості.

Ефективність застосування мультимедійних засобів на уроках музичного мистецтва полягає у насиченні учня великою кількістю готових, суворо відібраних організованих завдань, розвиває інтелектуальні, творчі здібності, уміння самостійно здобувати нові знання, працювати з різноманітними джерелами інформації, проявити ініціативу і заглибитися в пошукову роботу. Важливим завданням у вивченні музики в школі є розвиток просторової уяви учнів. Тому є доцільним застосування комп'ютера на уроках у графічному режимі і в режимі графічної ілюстрації матеріалу.

Отже, вищезазначена педагогічна умова є дуже важливою в процесі формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва. Адже учні сучасної школи повинні уміти самостійно,

активно діяти, приймати рішення, гнучко адаптуватися до умов життя, що змінюються, володіти високим рівнем інформаційної культури.

У практичній роботі доцільно використовували такі мультимедіа програми, які дозволяють наочно, барвисто, інформативно, інтерактивно, заощаджуючи час працювати з учнями диференційовано та індивідуально, що давало можливість оперативно проконтролювати та оцінити результати цієї діяльності. Це була робота з обробки текстової, цифрової, графічної та звукової інформації за допомогою відповідних програм і редакторів для підготовки дидактичних матеріалів (варіанти завдань, таблиці, схеми, креслення, малюнки тощо); створення слайдів з навчального матеріалу з використанням редактору презентацій Microsoft Power Point для демонстрації презентацій; організація роботи з електронним підручником; використання наявних готових програм.

До найбільш ефективних форм викладу навчального матеріалу слід віднести мультимедійні презентації, створені за допомогою Microsoft Power Point силами вчителів та учнів. Ця мультимедійна форма дозволяє подати матеріал як систему яскравих опорних образів, наповнених вичерпною структурованою інформацією в алгоритмічному порядку. Мета такого подання навчальної інформації, перш за все, у формуванні у школярів системи образного мислення. Подання навчального матеріалу у вигляді мультимедійної презентації скорочує час навчання, вивільняє ресурси фізичних сил та уваги дітей. Це стає можливим завдяки властивостям інтерактивності електронних додатків, які оптимально пристосовані до організації самостійної пізнавальної діяльності учнів.

Використання методу створення презентацій дозволяє побудувати навчально-виховний процес на основі психологічно коректних режимів функціонування уваги, пам'яті, розумової діяльності, гуманізації змісту навчання та педагогічних взаємодій, реконструкції процесу навчання з позиції цілісності. Використання презентацій є доцільним на будь-якому етапі вивчення теми і на будь-якому етапі уроку: під час пояснення нового

матеріалу, закріплення, повторення, контролю. Водночас презентація виконує різні функції: учителя, робочого інструменту, об'єкта навчання, що співпрацює з колективом. Перед початком роботи над презентацією необхідно досягти повного розуміння того, про що йтиметься. Презентація повинна бути короткою, доступною і композиційно завершеною. Її тривалість за сценарієм повинна складати не більше 20-30 хвилин при кількості 20-25 слайдів, причому демонстрація одного слайду займає близько 1 хвилину.

У процесі цієї роботи доречно виокремити основні етапи підготовки мультимедійної навчальної презентації, а саме:

- структуризація навчального матеріалу;
- складання сценарію реалізації;
- розробка дизайну презентації;
- підготовка медіафрагментів (тексти, ілюстрації, відео, запис аудіофрагментів);
- підготовка музичного супроводу;
- тест-перевірка готової презентації.

Під час створення мультимедійних презентацій необхідно враховувати такі вимоги: мотивація – необхідна складова процесу навчання, що фігурує протягом усього уроку музичного мистецтва. Необхідна чітко сформована мета, що ставиться перед учнями. Слід врахувати, що мотивація різко падає, якщо рівень поставленої мети не відповідає рівню підготовки аудиторії; навчальна мета – чітке формулювання навчальних цілей і завдань; створення передумов для сприйняття навчального матеріалу – використання допоміжних матеріалів (підручники, довідники тощо); викладення навчального матеріалу – стратегія подання матеріалу визначається залежно від поставлених навчальних завдань. Важливим є оформлення кадрів на екрані дисплею – необхідно дотримуватись загальновизнаних принципів наочності й ефективності сприйняття; закріплення та перевірка знань – організація комунікації «учень – учитель – учень», дискусії, тестування.

Отримання знань, умінь та навичок проведення підбору максимально доступної мультимедійної інформації з врахуванням вікових особливостей молодших школярів допоможе учителю музичного мистецтва у формування стійкої національної культури молодших школярів засобами дитячого фольклору.

Отже, вищезазначенні педагогічні умови формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва (досягнення інтегративності впливу національного мистецтва; забезпечення психологічного комфорту процесу засвоєння учнями національних цінностей мистецтва; врахування життєвих інтересів дітей при визначенні змісту і методів освоєння національних цінностей мистецтва (доборі художнього матеріалу, складанні виконавського репертуару, використанні мультимедійної інформації тощо); дотримання збалансованості когнітивних і емоційно-оцінювальних чинників освоєння мистецьких цінностей національної культури; актуалізація застосування мультимедійної інформації на уроках музичного мистецтва) є тими шляхами, що забезпечують оптимізацію даного процесу.

З метою побудови методичної моделі формування основ національної культури молодших школярів нами були відтворені всі її складові, від постановки мети до створення технології мистецько-творчого, дидактично обумовленого процесу музичного навчання учнів.

Спираючись на мету нашого дослідження, щодо формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва, необхідно було виокремити значення органічності духовного життя особистості в умовах соціуму, що забезпечує музичне мистецтво, яке є дієвою силою формування гармонійно розвиненої особистості, потужним рефлексивним засобом актуалізації потенційних резервів її найвищого «Я» в умовах свободи вираження і творчості. При цьому виокремлення творчого підходу до музичного навчання молодших школярів акумулює в собі саме музична творчість, що об'єднує методичну, виконавсько-інтерпретаційну і

власне музичну творчість, й передбачає ймовірну здатність учнів до музично-творчої діяльності.

З метою формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва необхідно комплексно використовувати дидактичний матеріал, що має ефективно розвивати художнє мислення, естетичну і моральну свідомість, пізнавальну і творчу активність учнів початкової школи. Ця робота полягає в порівнянні творчості художників, поетів, композиторів, окремих мистецьких творів, проведенні аналогій між вербальними засобами в різних видах мистецтва, що мають бути спрямовані на формування естетичних смаків і ідеалів, уміння бачити всю систему художніх взаємозв'язків у мистецтві, знаходити органічні зв'язки творів мистецтва з життям.

Для проведення цієї важливої роботи необхідно створити міцну методичну платформу із системно спроектованих ефективних методів. Так метод *аналогій* базується на доведеному факті, що усі види мистецтва споріднені і утворюють динамічну систему, єдиний організм із загальними закономірностями. При проведенні аналогій між різними видами мистецтва учні мають усвідомлювати, що між видами мистецтва існують не лише сюжетний зв'язок, а і внутрішній творчий та життєвий, адже всі види мистецтва породжені з реального життя, яке однаковою мірою живить творчість композиторів, письменників, художників. Всі види мистецтва тісно пов'язані між собою і знання одного з них допомагає глибшому сприйманню і розумінню інших видів мистецтва. Спільність емоційної природи творів різних видів мистецтва становить основу для їхньої взаємодії. У процесі формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва доцільно використовувати такі засоби мистецтва, які мають велике виражальне значення (наприклад, мелодія в музиці, інтонація в мистецтві виразного читання, малюнок в образотворчому мистецтві, або ж динаміка в музиці та інтенсивність кольору в живописі).

Комплексне застосування різновидів мистецтв на уроках музики в початковій школі має сприяти вихованню духовності молодших школярів, в основі якої лежить синтез самостійності та індивідуальності. Спонування дітей до проведення аналогій із різними видами мистецтва має сформувати у дітей здатність усвідомлювати свій власний розвиток в складі національної культури та частки світової культури, уміння самовизначатися та самостверджуватися в різних сферах діяльності, вироблення індивідуальних особливостей учнів та їх самовияв в творчій формі, формування художньої культури школярів як невід'ємної складової національного мистецтва. Тому важливим результатом впливу комплексу мистецтв має бути не тільки набуття знань, умінь, навичок, а виховання творчо розвиненої особистості з усталеними морально-естетичними поглядами, гуманістичною позицією, повагою до національної культури.

У формуванні основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва важливе місце має посідати постать самостверженого, цілісного, освіченого, духовно багатого, ініціативного вчителя, здатного розкрити власну індивідуальність в дитині в процесі професійної діяльності. Організаційно-педагогічні впливи вчителя музичного мистецтва мають бути оптимальними для розвитку молодших школярів, якщо у підході до учнів учитель буде виходити не з власних здібностей і підготовки, а з наявного адекватного досвіду. Педагогічне керівництво формування основ національної культури молодших школярів має відбуватись з перших уроків музичного мистецтва, тому що пізніше може виникнути негативне відношення до серйозної музики, яке в майбутньому перебороти буде надзвичайно складно. Оскільки педагогічне управління музичним розвитком дитини має своєрідний характер, учитель музики має вільно володіти не лише загальними методами управління, але й методами сугестивного впливу, до яких ми відносимо застосований у нашій роботі метод *емпатії* – який полягає у володінні вчителем музичного мистецтва так званим педагогічним артистизмом.

Педагогічний артистизм як набута якість, що формується у процесі мистецької діяльності носить емпатійний характер, адже симпатія – почуття взаємне, вона не залежить, у переважній більшості випадків згідно спостережень від того наскільки збігають інтереси, смаки, погляди. Вчені виділяють дві складові педагогічного артистизму: внутрішній артистизм, це культура педагога, чарівність, емоційність, гра уяви, образний шлях постановки і рішення проблем, асоціативне бачення, креативні варіанти педагогічної взаємодії з учнями, внутрішня установка до творчості, психічна стійкість, витримка та володіння собою в умовах прилюдної діяльності тощо. Зовнішній артистизм - це техніка, завдяки якій створюються особливі форми вираження свого відношення до матеріалу, передача свого емоційного ставлення до діяльності, володіння умінням самопрезентації, уміла режисура уроку тощо [93, 115].

Складові педагогічного артистизму – перевтілення, відкритість і безпосередність, гармонія внутрішніх і зовнішніх проявів, виразність й зовнішня привабливість, педагогічна імпровізація. Педагогічний артистизм – це особлива образно-емоційна мова творення нового; стиль співтворчості педагога і учня, який орієнтований на порозуміння. У процесі формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва доцільно застосовувати міні-метод ведення «Емпат-нотаток» для нотування і подальшого самоаналізу в знаходженні нових прийомів емпатійного характеру на уроках музичного мистецтва. Дана робота полягала, переважно у вмінні впливати своїм власним виконанням музики та силою образного слова про музичний фрагмент, музичне мистецтво, музичну культуру, тощо.

З метою формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва доцільно використовувати танцювальні рухи, елементи танку, різні інсценізації, що мають спрямовувати увагу молодших школярів на те, щоб діти в своїх рухах виражали правильний пластичний, ритмічний, динамічний, емоційний відгук на музику. У процесі цієї роботи

вчитель має прагнути, щоб рухи дітей були невимушеними, виразними, поєднані з музикою. Учня потрібно заохочувати використанням засвоєних раніше елементів танцю у музичних іграх, створенням власних рухів, привчанням дітей реагувати на зміну контрастних побудов, підкресленням за допомогою рухів особливостей фразування динаміки, ритму. У цьому має виявитися танцювальна творчість. Під час слухання музики у дітей мають виникнути відповідні емоційні переживання, під впливом яких рухи мають набути відповідного характеру. Контрастні побудови, темпові і динамічні зміни, ладова окраска, нескладні ритми, акцентування, чергування фраз – все це має відобразитись у рухах.

У процесі формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва використання зв'язку музики з хореографією має допомогти повніше сприйняти музичний образ твору, і стати засобом вираження художніх образів, а отже, сформувати основи мистецької ерудиції дітей. Для цього необхідно застосовувати різні види мистецтв, завдяки чому у дітей має відбутися накопичення емоційно-чуттєвого і культурного досвіду, що створить передумови не лише для повторення усталених стереотипів, стандартних форм мислення, а й посприє оволодінню вміннями інтерпретації художнього тексту, творенню оригінальних продуктів художньої діяльності. Застосування різних видів мистецтв на уроках музики має вплинути на оригінальність, формування художнього образу, духовності учнів. Педагогічні аспекти уроків музики мають спрямовувати навчально-виховний процес на розвиток естетичної свідомості, активізації творчих проявів, орієнтації музичної діяльності учнів на педагогічні потреби музичної освіти.

Важливе місце в процесі формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва займає поліхудожня освіта, що спрямована на усвідомлення значення множин усіх підсистем навчання в контексті інтегративного підходу, зумовленого акцентуванням на структуру професійної діяльності як інструментарії навчання і виховання

учнів на уроках музики з метою формування вмінь сприйняття, музичних здібностей, образного мислення, умінь оцінювати музичне мистецтво, інтерпретувати емоційно-образний зміст, самореалізовуватись засобами музичного мистецтва. Поліхудожня освіта має відрізнитись яскравим володінням музичною діяльністю, засобами пізнання мови, кіно, поезії, театрального та образотворчого мистецтва з метою забезпечення учнів молодших класів всебічним сприйняттям світу в єдності образів і понять, поєднанням раціональної та емоційної сфери, стимулюванням елементів художньо-творчої діяльності (образна уява, фантазія, художня інтуїція, тощо)[69, 117].

Для забезпечення формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва необхідно активно використовувати *художньо-сенсорний досвід* осягнення музики, активізуючи музично-образну уяву завдяки ознайомленню учнів із можливостями різних видів мистецтв у відображенні дійсності. Розвинене музичне-естетичне ставлення учнів молодших класів до мистецтва, збагачення естетичних переживань на основі утворення і сприймання художньо-образних зв'язків між різними видами мистецтва має інтенсифікувати чуттєву реакцію дітей. На основі порівняння виражальних і зображальних засобів в різних видах мистецтва учні мають більш усвідомлено сприймати універсальні та специфічні художні закономірності. Для висвітлення певної навчальної теми з використанням різних видів мистецтв, і зіставлення їх з музичними творами вчитель має володіти художнім баченням теми, використовувати специфічні засоби того чи іншого виду мистецтва для її розкриття. Спонування учнів до використання художньо-сенсорного досвіду осягнення музики має сприяти подоланню стандартного мистецького сприйняття і музичного мислення, формуванню цілісного сприйняття світу, пізнання закономірностей багатства як національного мистецтва, так і світової культури.

У процесі формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва важливим є використання *інформаційно-пояснювального* методу, який спрямовано на формування основ мистецької ерудиції учнів, а саме, розширення музично-слухового досвіду учнів, спонукання їх до емоційно-оцінювального переживання музичних образів, надання можливості учням порівнювати і вибирати найбільш привабливе в музиці, залучати до ідентифікації музичних вражень із життєвими, а також спонукати учнів до різних видів словесної інтерпретації змісту музичних образів, елементарного аналітичного їх осмислення, проведення аналогій із різними видами мистецтва. Для цієї роботи невичерпним джерелом інформації є використання казок та стійких народних афористичних висловлювань, як: «Скоро казка мовиться, та не скоро діло робиться», «Кому казка, а кому бубликів в'язка». З цієї позиції українська народна казка- одна з найяскравіших сторінок української народної історії, невичерпний світ фантазії, гумору, народної мудрості. Взевши за основу поняття хронотопу М.Бахтіна, можна показати важливість часопросторової єдності: життя(буття), показане через казку, яке неможливо аналізувати поза часовими і просторовими відношеннями. Вхідження в сферу смислів, що здійснюється лише через ворота хронотипів.

Доречно підкреслити, що казки поділяються на такі основні масиви: казки про тварин, героїко-фантастичні(чарівні) казки, соціально-побутові казки та небилиці, кумулятивні казки. Казки про тварин - це спостереження людини над життям природи і передача взаємин між тваринами, птахами. В алегоричній формі казки про тварин висвітлюють суспільні явища, побут людей. Це найдавніші казки, тому в них помітні сліди різних епох - від первісного суспільства до наших днів. Відомим українськими народними казками про тварин є : «Курочка Ряба», «Колобок», «Рукавичка», «Коза-Дереза», «Котик і Півник», «Солом'яний бичок», «Пан Коцький», «Півник і двоє Мишенят» та ін., що мають виховний характер. Багато українських народних казок покладено на музику як композиторами класиками

(М.Лисенко, К.Стеценко та ін.), так і сучасними композиторами (Ж.Колодуб, А.Мигай та ін.) (Див. Додаток Д).

Народні казки та пісні-казки – словесно-поетичні або музично-поетичні твори, в яких навколишній світ розкривається за допомогою фантастичних образів та тварин. Це продукт дорослої творчості для дітей. Твори цього жанру із дорослого фольклорного середовища ввійшли в дитяче світосприйняття і стали повністю дитячим продуктом. Герої пісень-казок жнуть, молотять, косять, прядуть, пасуть худобу, тобто працюють, тим самим приваблюючи дитячу увагу до основного змісту життя людини - праці. Народна казка є ефективним засобом розвитку пізнавального інтересу в роботі, бо вона для дитини шкільного віку є чимось реальним, тим, що допомагає їй в доступному обсязі пізнати дорослий світ почуттів та переживань. Часто в казках є пісенні вставки, які можуть виконуватися, як самостійна пісенька. Пісні з казок – це такі музично-поетичні або цитовані твори, які відіграють основну інтерлюдійну функцію в композиційному розгортанні казкового сюжету і без яких сюжет не може розвиватися. Тематика невеликих за обсягом музично-поетичних вставок із казок не лише повністю підпорядкована загальному сюжету казки, а й збагачує її сюжетне значення яскравими музично-поетичними образами.

За своїм обсягом пісенні вставки українських народних казок ніби акумулюють природний інтонаційний фон, який є властивим для репетиції казки в цілому. Вплив пісні, музики на людину не завжди піддається науковому осмисленню. Інколи музика торкається таких пластів психіки, які прийнято відносити до несвідомих рівнів внутрішнього світу людини. Зокрема, Б.Асаф'єв, Г.Верьовка, О.Кошиць, М.Лисенко, С.Людкевич, Г.Побережна К.Станіславський та ін., висловлювалися про явище мистецької психічної енергії та її вплив на слухачів, про явище випромінювання від виконавця, про енергетичний візерунок золотистої енергії, яку іноді бачать слухачі, про обмін енергіями (виконавець-слухач)[14; 17; 196; 218].

Для ефективного формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва важливим є використання *методу уроку-натяку*, що полягає у виробленні стійкого навичку розуміння закоданого у казці смислу, який стане корисним досвідом. Феноменологія казки ґрунтується на потребах людини в переживанні та реалізації ідеалу, як екзистенціальної потреби та споконвічної мрії. Завдяки архетипові та хронотропні уособлення Космосу в ній присутні елементи естетико-психологічного насичення, де домінуючим є рослинні та зооморфні мотиви, які складають ідейно-сміслову навантаженість міфопоетичного образу Світового дерева. Вони є центром багатьох композицій і утворюють горизонтальну (місце і час дії) та вертикальну (поєднання трьох світів) структуру етнонаціонального Космосу. Слухання казок у сьогоденні, тим більше їх драматизація, долучає молоду особистість до оволодіння соціальними функціями, стосунками та мовою нації як головного засобу спілкування. З використанням казку молодших школярів розвивається уява, формується емоційна, моральна, інтелектуальна сфера, а в їх драматизації, де школярі грають свої ролі, здійснюються використання різноманітних рухів, що вдосконалюють підростаючий організм заради поліпшення фізичного розвитку і здоров'я. А ще українські народні казки закликають бути добрими, щирими, лагідними.

Неможливо пройти осторонь бінарної опозиції казкових образів-концептів «білий-чорний», які плавно перетікають у площину конституювання типологічних паралелей, що феноменологічно представляють «реальний» простір і, набуваючи архетипового значення, сприймаються як образні форми дихотомії «життєвого світу»: верх – низ, добро – зло, радість – смуток тощо. Таким чином, народна казка, по-перше, допомагає індивіду осягнути простір від міфологічного часопростору хронотопу первісної людини, сформованого общинно-родовою формою життя суспільства, підпорядкованого природі, ритуальним і обрядовим традиціям. А через античне формування ідеї часу і простору – дозволяє

зрозуміти світ як гармонійний, впорядкований, пластичний простір, живий Космос.

Через християнські ідеї в народних казках можна піднятися до розуміння істини, сформувати лінійне розуміння часу в історичному русі людства. Через казки XVII століття, коли життя почало концентруватися в містах, а люди відчували себе загубленими в просторі і часі, можна допомогти зрозуміти характерне для Нового часу єдиного темпорального мислення і відчуженого від людини простору. Через казки XIX та XX століть – зрозуміти категорію Теперішнього, яке наповнене великою кількістю присутності минулого: «...ми менше здатні долати ті моменти Минулого, котрі хронологічно залишилися позаду. Чи можливо, що кожне «хронологічне», «звичайне» Теперішнє тепер стає частиною великого культурного та інтелектуального Теперішнього, Теперішнього, яке не відповідає бодлерівському визначенню Теперішнього, як невлучимо короткої миті переходу від Минулого до Майбутнього»[102, 145].

Збереження, популяризація та використання народної казки в навчальному процесі з дітьми молодшого шкільного віку, зумовлене необхідністю пошуку нових форм і методів виховного впливу на особистість дитини та потребою вдосконалення методик музично-естетичного розвитку особистості, що використовуються в новітніх музично-педагогічних практиках. Їх висока ціль полягає в олюдненні прикладів народної мудрості у відповідність із завданнями реформування системи освіти в Україні на національній основі.

У процесі музичного виховання та навчання дітей молодшого шкільного віку на основі народних традицій, казок, що базується на пісенно-ігровому дитячому фольклорі:

- відбувається позитивний вплив на розвиток емоційних проявів і активного спілкування дітей між собою та з дорослими;
- формуються цілісні погляди дитини на оточуючий світ і пізнання себе в ньому;

- вивчається рідна мова, звичаї, культура;
- формуються музично-творчі здібності, інтелект, самосвідомість і духовність;
- відбувається осмислення процесу погоджування своїх дій у процесі спільної діяльності.

Отже, у процесі формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва актуальним є формулювання нових концепцій і понять, пов'язаних з хронотопом в народній казці, які шляхом продуктивного використання феноменології та специфічного аспекту аналізу упорядковують всі її елементи в єдине ціле. Використання казки в навчально-виховному процесі за допомогою народно-музичної творчості формує у вихованців культуру спілкування, навички взаємодії, розвиває креативність. У молодших школярів знано розширюються художньо-образні уявлення, збагачується палітра емоцій і почуттів, відбувається глибоке та стійке засвоєння моральних норм, збагачується мовлення, тим самим розвивається інтерес до української мови. Виразні оповідання, бесіди про героїв казок, про почуття, що вини випробовують, про труднощі, що їм приходиться переборювати, розглядання ілюстрацій, гра та казка – значно розвивають емоційне сприйняття дітей, збуджують їх уяву. Фантастичний світ українських народних казок з їх ірреальними, варіативними елементами, переживання хронотопів як своєрідних просторово-часових кодуємих схем дозволяють індивідууму шукати творчі рішення, органічно поєднувати репродуктивні, стандартні, традиційні елементи з новими, креативними.

Художнім образам притаманна властивість концентрувати в собі риси національного характеру, національного світогляду, національні особливості ставлення до подій і явищ повсякденного життя. Тому національне мистецтво сприймається учнями на будь-якій стадії мистецького розвитку як художньо ближче, ніж інші твори світової культури. Це стосується пізнання не тільки народного мистецтва. Професійна творчість національних авторів також отримує нібито додаткові можливості потужнішого впливу на художню

свідомість учнів. Тому залучаючи учнів до художнього розвитку в царині національного мистецтва, учитель має змогу через генетично рідне, знайоме підводити учня до розкодування, дешифровки образного змісту твору. Використання скарбниці національного мистецького фонду дає важелів сприяння мистецькому розвитку учнів, їх здатності глибше і повніше сприймати художньо-музичні образи. Спонукаючи дітей до використання виражальних засобів, притаманних національній культурі у спробах творення мистецтва, учитель також отримує змогу «каталізувати», інтенсифікувати процес їх творчого становлення. Опиняючись у генетично близьких сферах відчуття інтонаційних тонкощів національного музичного мистецтва, рухової палітри національної хореографії, колористичної гами національного живопису - вчитель може цілеспрямовано керувати, спрямовувати в потрібне річище, підвищувати рівень творчої наснаги учнів, їх здатності створювати нове у контексті художньо близького.

З метою формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва необхідно широко використовувати зразки *народно-музичної творчості*, адже творчість – це наслідок музичного враження, яке виникає лише на основі глибинного ґрунтового спостереження. З.Кодай неодноразово звертав увагу на те, що імпровізація є важливою частиною музичного навчання школярів [109, 176]. Доречно підкреслити, що імпровізація може бути самостійною музичною творчістю, або часткою колективною творчістю. До імпровізаційної діяльності школярів доцільно готувати заздалегідь. Незважаючи на те, що *імпровізація* виникає під час гри або музикування, вона є наслідком певного рівня досягнутих учнями знань, творчого потенціалу та здібностей особистості, різноманітності її ідей та багатства уявлень. Розвиток умінь та навичок імпровізації тісно пов'язаний з іншими елементами навчальної роботи, адже вони є проявом активної діяльності учня, що проявляється через творчість. Імпровізація на уроках повинна підключатись одночасно й до підготовки нових знань учнів, і до їх засвоєння. Під час вивчення нової пісні, вчитель,

пропускаючи певний мотив, дає можливість учням створити його самостійно. Можливим є варіант, коли дітям пропонується замінити даний мотив його варіантами. Внаслідок такої діяльності школярі повинні зрозуміти, що імпровізаційність здатна збагачувати творчі можливості музичної мови.

Імпровізація може бути стихійною (інтуїтивною), але може мати свідомий характер. Найприроднішою формою імпровізаційного вираження вважається елементарна властива дітям форма творення: діти молодшого шкільного віку переповнені бажанням вільно рухатися та співати в атмосфері життєрадісного ігрового настрою. Необхідно задовольнити цю потребу і надати дітям можливості створювати власну гру. Певне накопичення музичних знань призводить до уміння творити більш свідомо, але в цьому є і деяка небезпека – вони можуть затьмарити природні імпровізаційні здібності. Тому під час навчання деякі нові музичні елементи слід використовувати в ігровій імпровізації. Наприклад, дітям пропонується з невеликих мотивів створити декілька мелодій, заохочуючи школярів до приспівування найкращих варіантів усім класом. Під час свідомої імпровізації необхідно залишати дітям можливість виявлення інтуїтивної творчої фантазії в імпровізаційній формі. На свідомій формі імпровізації може базуватися ритмічна основа створених дітьми спонтанно зразків на певний текст, що дають можливість для виникнення інтуїтивної імпровізації, котра повинна проводити у вільній формі, без усіляких обмежень. Поступово із збагаченням знань, учні стають більш свідомими і це неодмінно відбивається на їхній музичній творчості. Єдність знань та почуттів, свідомо творчість – і є метою творчої діяльності у процесі формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва.

Ефективність імпровізаційних ігор на уроці підвищиться, якщо зацікавленість дітей буде підтримана новою ідеєю, створенням життєрадісної атмосфери, яскравими ілюстраціями, читанням поезії, організацією відповідних пластичних рухів. Різноманітності імпровізаційній діяльності надають міжпредметні зв'язки, часто навіть математичні знання учнів, що

допомагають у вирішенні музично-імпрровізаційних завдань. Узагальнюючи основні положення системи музично-естетичного виховання школярів З.Кодая, слід наголосити на те, що спираючись на власні музичні спостереження, кожна дитина спроможна створити простеньку мелодію, подібну за стилем до вивченої [109, 171]. Імпрровізація – це гра думок, втілення ідеї, тому навчати імпрровізувати можна лише в невимушеній атмосфері. До імпрровізаційної діяльності можна лише заохочувати, але в жодному разі не примушувати. Стимулювати творчість потрібно похвалою, ніколи не слід надто суворо оцінювати невдалі спроби учня, котрий імпрровізує. Не слід розпочинати імпрровізацію без проведеної підготовчої роботи. Процес музично-імпрровізаційного навчання повинен бути наповнений ідеєю творчості.

Отже, використання дитячого фольклору в процесі формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва має важливий характер. Адже дитячий фольклор – різноманітний, оригінальний і багатожанровий вид мистецтва, що включає цілу систему поетичних і музично-поетичних жанрів. Це казки, байки, колискові, забавлянки, ігрові пісні, дражнили, лічилки, небилиці, заклички, приповідки, скоромовки, прислів'я, загадки, жартівливі пісні. Термін А.Іваницький розглядає фольклор як багатожанрову систему, що складається із прозових, речитативних, пісенних та ігрових творів. До дитячого фольклору він зараховує як творчість дітей, так і твори, що виконуються для дітей дорослими [102, 34].

Специфіка дитячого фольклору полягає у тому, що життя дітей тісно пов'язане з життям дорослих, але у дітей є своє світосприйняття. Тому до дитячого фольклору можна віднести як поезію дорослих, що адресована дітям, так і дитячу творчість. Переважна більшість з них – це творчість самих дітей. Діти часто переробляють і переосмислюють пісні дорослих, вкладаючи в них зрозумілий для них самих зміст. Дитячий музичний фольклор розподіляється на два великих підрозділи. Першу частину дитячого

фольклору становлять твори, написані та виконувані для дітей, це колискові пісні, різноманітні забавлянки. Переважна більшість їх складають жіночий репертуар. Особливою магічною силою володіють колискові пісні та материнське пестувальне мистецтво. У цих піснях щільно переплетені радість і біль, тривога і надія. Учені різних країн неодноразо доводили, що діти, які виховувались під спів колискових, мають розвинені естетичні почуття, лагідну вдачу і добрий розум. Розвивають дитяче мислення пестушки, небилиці, забавлянки. У таких коротеньких пісеньках надзвичайно різноманітний зміст. Забавлянки розвивають пам'ять у дитини, мовлення, логіку мислення, виробляють розуміння навколишнього світу. Забавлянки можна переводити в ігри, які діти дуже люблять («Сорока-ворона на припічку сиділа...», «Кую-кую ніжку», «Дибки-дибки», «Ходить котик поливочці», «Пташко маленька» та ін.).

Іншу частину дитячого фольклору становлять твори, що співають, або ритмічно промовляють. Велику кількість їх становить творчість самих дітей. У свою чергу ця частина дитячого фольклору також поділяється на дві великі групи – календарні та позакалендарні твори. До календарних належать заклички, примовки, приспівки, приповідки, веснянки, русальні пісні, колядки та щедрівки. До поза календарних творів відносяться різні віршики, звуконаслідування, прозивалки, дражнили, мирилки, пісні до казок. До дитячого репертуару, що народився в середовищі дорослих, відносяться казки з музичними фрагментами («Війна грибів», «Журавель та чорногуз», «Чарівна сопілка» тощо). Пісні та приспівки у казці дають дітям естетичну насолоду, а також сприяють переключенню уваги, поповнюють слухові уявлення. Важливою якістю дитячого фольклору є його пізнавальність. Переймаючи пісню, дитина вже у готовому вигляді засвоює додаткову інформацію про навколишнє життя.

Дитячий музичний фольклор – важливий засіб активізації творчої активності учнів. Сприймаючи і виконуючи пісні, діти повинні розуміти їх зміст. Важливе значення учителя полягає у тому, щоб навчити учнів

самостійно розуміти зміст музичних творів. З цією метою варто пропонувати дітям відтворити зміст пісень, свої враження у малюнках, рухах, творах. Художнє відтворення музики допомагає дітям відобразити власні почуття, емоції, настрої від спілкування з піснями.

Важливою складовою дитячого фольклору є хороводні пісні, що розвивають мову, музичний слух, колективізм дітей, любов до праці, збагачують знання дітей з історії рідного краю. Так у відомій пісні «Подоляночка» своєрідно відбилися події з народного життя періоду монголо-татарської навали. Адже від чужинців люди переховувалися «різними способами: у водоймах, дихаючи через очеретину, на високих густих деревах. А якщо не було поблизу озера чи річки, лісу, тоді залишався один спосіб: вибігти в чисте поле, залягти в густій траві, припавши до землі, і перечекати навалу – а може, і не набредуть» [230, 66]. Саме такий спосіб переховування й описується в «Подоляночці». Неабияке розвивальне значення мають і фантастичні небилиці – гумористичні пісні, що розповідають про різноманітні вигадані події. Ця фольклорна форма сприяє розвитку критичного та самостійного мислення у школярів, виховує смак до влучного слова. Тож жанрове розмаїття пісень дозволяє педагогові охопити всі сфери життя суспільства. Прості, щирі українські пісні відіграють важливу виховну роль у становленні молодших школярів, вчать їх цінувати мудрість і красу народного слова. Тож, формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва ми вбачаємо в домінуванні засобів народно-пісенної творчості й творів українських композиторів.

Отже, основними формами залучення дітей до формування основ національної культури є уроки музичного мистецтва в загальноосвітніх школах, гімназіях та позакласні заняття у позашкільні. Кожна з цих форм характеризується специфічними особливостями, певним настроєм, методами навчання, зв'язаними з тими чи іншими окремими завданнями навчання співу в хорі, гри на фортепіано, баяні тощо. Водночас усі види музичного

виховання та навчання дітей мають єдину мету - формування засобами музичного мистецтва творчо-художньої розвинутої особистості.

Враховуючи вищезазначене, для проектування всіх дидактичних складових оптимізації навчально-виховного процесу на уроках музичного мистецтва нами була розроблена і впроваджена в практику методична модель формування основ національної культури молодших школярів, за допомогою якої можна відтворити технологію мистецько-творчого, дидактично обумовленого процесу, показати в цілісності його структуру та поетапне функціонування.

Представлена методична модель формування національної культури молодших школярів включає: мету, завдання, зміст музичного навчання, принципи (мистецької самоідентифікації зі своєю нацією; толерантності та взаємної поваги до міжкультурних мистецьких комунікацій; особистісного культуротворення; інтенсифікації художньо-національного розвитку), педагогічні умови (досягнення інтегративності впливу національного мистецтва; забезпечення психологічного комфорту процесу засвоєння учнями національних цінностей мистецтва; врахування життєвих інтересів дітей при визначенні змісту і методів освоєння національних цінностей мистецтва (доборі художнього матеріалу, складанні виконавського репертуару, тощо); дотримання збалансованості когнітивних і емоційно-оцінювальних чинників освоєння мистецьких цінностей національної культури; актуалізації застосування мультимедійної інформації на уроках музичного мистецтва), компонентну структуру основ національної культури учнів початкових класів (мотиваційно-спонукальний, когнітивно-пізнавальний, творчо-продуктивний компоненти, їх критерії та показники), етапи формування означеного феномена (підготовчо-інтегративний, розвивально-оцінювальний, виконавсько-продуктивний).

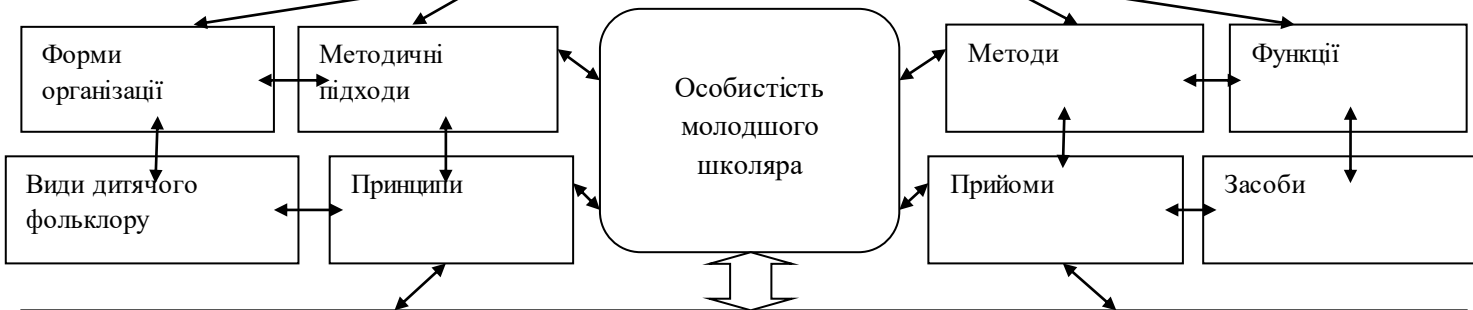
На рис. 2.2 представлена методична модель формування національної культури молодших школярів.

МЕТА
Формування основ національної культури учнів початкових класів

Завдання:

Активізація пізнавально-орієнтаційної діяльності, музичний розвиток учнів відповідно до загальнолюдських та національних цінностей, прилучення дітей до активної художньо-естетичної діяльності, формування морально-етичних норм і національної культури дитини

ЗМІСТ
 музичного навчання

Педагогічні умови

- Забезпечення міжсуб'єктної творчо-музичної комунікації, доброзичливої атмосфери, позитивного емоційного самопочуття та плідної співпраці.
- Дотримання підбору максимально доступної мультимедійної інформації з врахуванням вікових особливостей молодших школярів.
- Актуалізація творчого потенціалу молодших школярів на уроках музичного мистецтва, забезпечення індивідуалізації музичного навчання.

Компонентна структура основ національної культури школярів:

Пізнавально-спонукальний (охоплює формування позитивної мотивації молодших школярів до вивчення основ національної культури, з врахуванням їх інтересів потреб запитів).
Когнітивно-процесуальний (передбачає цілісність отримання молодшими школярами інтегрованих знань, умінь, ціннісних надбань національної культури засобами різних видів мистецтв).
Творчо-продуктивний (здатність учнів початкових класів до музично-творчої роботи у процесі засвоєння основ національної культури, виявлення їх індивідуальних здібностей до різних видів мистецької діяльності).

Критерії

Показники

Рівнісформованості

ЕТАПИ формування

Підготовчо-інтегративний

Оцінювально-художній

Продуктивно-виконавський

Результат: сформованість основ національної культури молодших школярів

Отже, формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва підпорядкований основним завданням шкільної музичної освіти, а саме – надавати дітям можливість відчувати істотний зміст серйозної музики на відміну від деяких бездуховних зразків естради, сформувати їх музичний слух як орган пошуку небувалої краси, повернути їх серця до національних культурних традицій [129, 33]. Адже надбання народу повинні керуватися перевагами того кращого, що він утілював, або навіть тільки прагнув упровадити в життя.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ ДИСЕРТАЦІЇ

Теоретико-методичний аналіз дослідження проблеми формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва дозволив дійти таких висновків:

- структурними компонентами основ національної культури молодших школярів нами визначено: *мотиваційно-спонукальний*, який охоплює формування позитивної мотивації молодших школярів до вивчення основ національної культури, з врахуванням їх інтересів, потреб, запитів; *когнітивно-пізнавальний*, щопередбачає цілісність отримання молодшими школярами інтегрованих знань, умінь, ціннісних надбань національної культури засобами різних видів мистецтв; *творчо-продуктивний*, що означає здатність учнів початкових класів до музично-творчої роботи в процесі засвоєння основ національної культури, виявлення їх індивідуальних здібностей до різних видів мистецької діяльності;

- критеріями сформованості основ національної культури молодших школярів визначено такі, як: *мотиваційно-потребовий*, за допомогою якого виявляється ступінь сформованості мотивації до пізнання національних цінностей культури. Показники: наявність стійкого інтересу дітей до національної культури (до опанування рідної мови, до історії країни, до національних звичаїв та обрядів), а також вияв готовності до освоєння

художніх творів національного мистецтва; *когнітивно-оцінний*, що спрямований на визначення міри обізнаності дітей у явищах національної культури та здатності до елементарного аналізу (розбору) естетичних переваг творів національного мистецтва. Показники: наявність елементарних знань з національної культури (міфології, природознавства, літератури, музики, образотворчого мистецтва) та вияв спроможності до розрізнення (на початковому рівні) виражальних засобів національного мистецтва; *творчодіяльний*, що передбачає визначення міри здатності дітей до творчого самовираження в мистецькій діяльності. Показники: вияв наполегливості у досягненні виразності виконання музичних творів національного мистецтва та спроможність на елементарному рівні зімпровізувати варіанти творів на задану тему з фольклорної творчості;

- визначено принципи формування основ національної культури молодших школярів: *принцип мистецької самоідентифікації зі своєю нацією*, що означає стимулювання світоглядної активності національного спрямування у молодших школярів, розвиток потреби в пізнанні мистецьких цінностей свого народу, а також відчуття причетності до їх утвердження і розповсюдження, усвідомлення себе репрезентантом своєї нації, носієм її культури. Означений принцип має на меті протиставлення космополітично - релятивістського, еkleктичного спрямування процесу освоєння художніх образів формуванню у молодших школярів глибокої пошани до національних цінностей мистецтва. *Принцип толерантності та взаємної поваги до міжкультурних мистецьких комунікацій*, що передбачає активізацію прихильного ставлення молодших школярів до художніх надбань інших народів, виховання потреби у збагаченні власної мистецької компетентності знанням художньої творчості композиторів, художників, поетів різних національностей, розвиток інтересу до ознайомлення з мистецькими надбаннями різних країн. Формування образу світу в молодших школярів у контексті національної культури не означає відгородження їх від пізнання світової художньої культури. *Принцип особистісного*

культуротворення, що передбачає опору на особистісні якості дітей (спрямованість мистецьких інтересів, художньо-ціннісні орієнтації, домінуючі мотиви мистецької діяльності) у навчально-виховному процесі шляхом індивідуального підходу до кожного учня та врахування вікових можливостей молодших школярів у пізнанні і посиленому творчому самовиявленні у сфері національного мистецтва. *Принцип інтенсифікації художньо-національного розвитку*, який виражає залежність між формуванням основ національної культури у молодших школярів та ступенем активності їхньої діяльності у сфері національного мистецтва, досягнення творчої спрямованості процесу опанування національними мистецькими цінностями на уроках музики;

- педагогічними умовами формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва нами визначено: *досягнення інтегративності впливу національного мистецтва*. Застосування різних видів мистецтва на уроках музичного мистецтва має на меті забезпечення цілісності художнього впливу на особистість, сприяє отриманню різносторонніх вражень від широкої палітри творів національного мистецтва: музичних, образотворчих, літературних образів; *забезпечення психологічного комфорту процесу засвоєння учнями національних цінностей мистецтва*. Процес сприйняття творів національного мистецтва, оцінювання і творчості має відбуватись невимушено, на гедоністичних засадах. Учні мають бути впевнені в доброзичливості вчителя, переконані у доцільності вивчення національного мистецтва, позитивно ставитись до виконання творчих завдань інтерпретаційного, відтворювального і продуктивного характеру; *врахування життєвих інтересів дітей при визначенні змісту і методів освоєння національних цінностей мистецтва (доборі художнього матеріалу, складанні виконавського репертуару, використанні мультимедійної інформації тощо)*. Єдність навчальної та позанавчальної мотивації, опора на пізнавальні можливості учнів молодшого шкільного віку – запорука

успішності процесу становлення національної самосвідомості дітей, їхнього самовизначення у мистецькому довіллі; *дотримання збалансованості когнітивних і емоційно-оцінювальних чинників освоєння мистецьких цінностей національної культури* визначає цілісність художньої реакції молодших школярів, зберігає безпосередність їхнього відгуку на твори мистецтва, активізує процеси невимушеного переживання і раціонального осмислення творчості національних митців. Необхідність забезпечення цієї педагогічної умови зумовлено поширенням електронних засобів комунікацій та розповсюдженням стандартних зразків масової культури, що спричиняє бездумне споживання мистецької продукції, зниження інтересу учнівської молоді до національної творчості; *актуалізація застосування мультимедійної інформації на уроках музичного мистецтва* з метою оволодіння інформаційними та телекомунікаційними технологіями для формування загальноосвітніх і загальнокультурних навичок оволодіння необхідною інформацією. Ефективність застосування мультимедійних засобів на уроках музичного мистецтва полягає у насиченні учня великою кількістю готових, суворо відібраних організованих завдань, що дозволяють розвивати інтелектуальні, творчі здібності молодших школярів, уміння самостійно здобувати нові знання, працювати з різноманітними джерелами інформації, проявляти ініціативу і заглиблюватися в пошукову роботу;

-представлена методична модель формування національної культури молодших школярів включає: мету, завдання, зміст музичного навчання, принципи (мистецької самоідентифікації зі своєю нацією; толерантності та взаємної поваги до міжкультурних мистецьких комунікацій; особистісного культуротворення; інтенсифікації художньо-національного розвитку), педагогічні умови (досягнення інтегративності впливу національного мистецтва; забезпечення психологічного комфорту процесу засвоєння учнями національних цінностей мистецтва; врахування життєвих інтересів дітей при визначенні змісту і методів освоєння національних цінностей мистецтва (доборі художнього матеріалу, складанні виконавського

репертуару, тощо); дотримання збалансованості когнітивних і емоційно-оцінювальних чинників освоєння мистецьких цінностей національної культури; актуалізації застосування мультимедійної інформації на уроках музичного мистецтва), компонентну структуру основ національної культури учнів початкових класів (мотиваційно-спонукальний, когнітивно-пізнавальний, творчо-продуктивний компоненти, їх критерії та показники), етапи формування означеного феномена (підготовчо-інтегративний, розвивально-оцінювальний, виконавсько-продуктивний).

Основні матеріали розділу представлені у наступних публікаціях:
[155; 156; 158; 160; 162; 163; 164; 165].

РОЗДІЛ III

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

3.1. Діагностувальне дослідження стану сформованості основ національної культури молодших школярів

Діагностування рівнів сформованості основ національної культури молодших школярів було проведено на базі комунального закладу «Луцька гімназія № 4 імені Модеста Левицького Луцької міської ради Волинської області»; комунального закладу «Луцька гімназія №18 Луцької міської ради Волинської області»; Луцького педагогічного коледжу; НПУ імені М.П.Драгоманова. У проведенні констатувального експерименту брали участь 204 респонденти: 142 учня молодших класів; 12 учителів музики; 12 учителів молодших класів; 38 батьків; студенти факультету мистецтв імені Анатолія Авдієвського НПУ імені М.П.Драгоманова. Констатувальний експеримент роботи проводився протягом 2015-2016 рр. і складався з двох етапів, пошукового та безпосередньо діагностувального.

У процесі констатувального експерименту ми поставили за мету не тільки встановити (шляхом кількісного та якісного аналізу статистичних даних) наявні рівні сформованості основ національної культури молодших школярів, але й визначити особливості організації існуючого музичного навчання в початковій школі в контексті інтеграції різних видів мистецтв для підготовки інформаційно-практичної бази щодо перевірки педагогічних умов ефективності формування основ національної культури молодших школярів.

Під час констатувального експерименту використовувалась сукупність таких методів: педагогічного спостереження, анкетування та інтерв'ювання

вчителів, батьків, студентів; анкетування, тестування, експертних опитувань; аналізу знань та практичних навичок музично-творчої діяльності учнів молодших класів.

На основі сучасних освітніх нормативних документів України, зокрема, «Системи контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи» згідно освітньої галузі «Мистецтво» були визначені й обґрунтовані суттєві ознаки *низького, середнього і високого рівнів* сформованості основ національної культури молодших школярів відповідно до критеріїв та показників сформованості структурних компонентів досліджуваного феномена.

Низький рівень. В учнів цього рівня відсутнє позитивне ставлення до мистецької діяльності, бажання щодо вивчення творів і явищ музичного мистецтва, інтерес до музики не сформований, мотиви навчання мають прагматичний характер, що визначається низькою ступеню пізнавальної активності до занять мистецькою діяльністю.

У цих школярів – мінімальний обсяг музичних знань, умінь та навичок елементарного сприймання і розуміння музики, відтворення та комплексного оперування музично-інтегрованими знаннями і навичками в практичній діяльності; учні користуються обмеженим понятійно-термінологічним словником; вирішують завдання лише за інструкцією вчителя, що свідчить про їх пасивність у навчально-виховній діяльності. Діти цього рівня відрізняються невизначеністю щодо улюблених видів творчої діяльності. Вони демонструють слабкий прояв інтересу до виконання творчих завдань, до занять мистецтвом, не проявляють схильності до творчості; у них відсутні навички самостійного художнього оцінювання творів мистецтва взагалі та з позиції його емоційно-рефлексивного усвідомлення. Учасі в позаурочних заходах художньо-естетичного напрямку не приймають.

Середній рівень. Молодші школярі, що досягли даного рівня, виявляють позитивне ставлення до окремих видів мистецтва, мають певні поверхові знання, але не завжди вміють їх комплексно використовувати,

відчувають труднощі у визначенні засобів мистецької виразності, що гальмує повноцінне опанування змісту інтегрованого музичного навчання; ці учні вирізняються продуктивним характером вирішення навчальних завдань, частковим самостійним умінням переносити їх на інші види діяльності; вони здатні частково розуміти (емоційно відчувати та усвідомлювати), фрагментарно сприймати навчальний матеріал у процесі аналізу-інтерпретації музичних творів; за інструкцією вчителя опановують умінням самостійно накопичувати мистецькі знання, навички, уміння, відшуковують ключові поняття змістових складових навчальної інформації, за підказкою вчителя користуються відповідною термінологією та музично-інтегрованими навичками; не можуть самостійно розкривати взаємозв'язок між різними видами мистецтв та життєвими явищами.

Використання музично-інтегрованих навичок та індивідуального досвіду музичної діяльності у навчально-дієвих формах є частковим, тому відтворення різних видів музичної і мистецьких діяльностей здійснюється методом виправлення помилок. Учні цього рівня характеризуються нестабільним творчим спрямуванням, оскільки частіше виконують завдання, які їм подобаються. Заняття мистецтвом приваблюють дітей, але вони не мають стійких художніх переваг. За умови стимуляції, заохочення з боку вчителя, учні охоче створюють оригінальні творчі продукти, хоча частіше їх роботи носять репродуктивний характер. Посередньо проявляється наявність умінь і навичок художнього оцінювання музичних творів та навчальної інформації інтегрованого характеру в них відсутні навички самостійного художнього оцінювання творів мистецтва взагалі та з позиції його емоційно-рефлексивного усвідомлення. Участь в позаурочних заходах художньо-естетичного напрямку учні цього рівня беруть дуже рідко, у залежності від уподобань.

Високий рівень. Учні цього рівня відрізняються: стійким інтересом, зацікавленим ставленням до занять музичним мистецтвом та потягом до активного пізнання творів мистецтва, участі в різних видах мистецької

діяльності; вони здатні повністю розуміти (емоційно відчувати та усвідомлювати), повноцінно сприймати навчальний матеріал у процесі аналізу-інтерпретації музичних творів; володіють умінням самостійно накопичувати мистецькі знання, навички, уміння, відшуковують ключові поняття змістових складових навчальної інформації, користуються відповідною термінологією та музично-інтегрованими навичками; вміють розкривати взаємозв'язок між різними видами мистецтв та життєвими явищами; вільно застосовувати на практиці набуті інтегровані мистецькі знання й навички (співати, грати на шумових дитячих інструментах, виконувати рухи, драматизувати художні образи, малювати музичні образи, створювати «словесні портрети» музичних образів, передавати зміст музичних творів засобами жестів, рухів, кольору; знаходити спільне в мистецтві); аргументовано висловлювати своє ставлення і оцінювання творів мистецтва та навчальної інформації інтегрованого характеру.

Учні цього рівні мають розвинені музично-творчі здібності і певний досвід їх використання в музичній діяльності; проявляють самостійність щодо визначення емоційно-рефлексивного усвідомлення інтегрованих форм мистецьких діяльностей. систематично використовують інтегровані зв'язки, беруть активну участь у позаурочних заходах, приймають участь у декількох художньо-естетичних гуртках.

Перший етап констатувального експерименту – пошуковий – передбачав здійснення діагностичної розвідки для отримання фактів, що впливають на якість формування основ національної культури молодших школярів як кінцевого результату, сформованості в них національно-культурологічного досвіду тощо.

У процесі вирішення даних завдань була спроектована поетапна діагностика пошукового експерименту, яка містила цілу низку педагогічних мікродосліджень, що включали: аналіз навчальної документації, проведення бесід, інтерв'ю з вчителями, анкетування учнів, батьків, вчителів. На цьому етапі важливого значення набули процеси виявлення спрямованості

пізнавально-мотиваційної сфери учнів, домінуючі пізнавальні інтереси в мистецькій діяльності тощо.

На вихідній, першій стадії пошукового етапу констатувального експерименту був здійснений аналіз навчальної документації. В результаті аналізу було виявлено, що: переважна більшість змісту навчальних програм та підручників з музичного мистецтва спрямована на засвоєння учнями початкової школи відповідної системи знань і навичок про музичне мистецтво (формування умінь і навичок вокальної, вокально-хорової діяльності, слухання музики, котрі виступають основою у формуванні інтегрованих знань, що мають сприяти формування цілісної картини світу і художнього простору молодших школярів).

Виявлення індивідуальних творчих здібностей, інтересів, смаків, уподобань підростаючого покоління, що відповідає цілям особистісно орієнтованої гуманістичної спрямованості сучасної педагогіки, закладеними в програмах і підручниках є безумовно пріоритетними завданнями в процесі викладання уроків музичного мистецтва. Причому, незважаючи на те, що національно-культурний елемент безумовно є присутнім, але існує необґрунтована диференціація мистецького матеріалу національно-культурного змісту, розірваність, фрагментарність, мозаїчність, непослідовність викладення цього матеріалу, що гальмує не тільки формування основ національної культури молодших школярів, але й художньо-творче становлення особистості учня та накопичення їм мистецького досвіду у цілому.

На *другій* стадії пошукового етапу констатувального експерименту було застосовано наступні **методи**: педагогічне спостереження, бесіди, інтерв'ю, тестування, анкетування з вчителями музичного мистецтва, з учнями молодшого шкільного віку, батьками, спрямовані на виявлення причин, що гальмують забезпечення ефективності формування основ національної культури молодших школярів, а також їх музичному розвитку відповідно до

нормативів учнів молодшого шкільного віку в напрямку реалізації інтегрованих підходів.

У результаті бесід з батьками учнів молодших класів 42,4 % респондентів зазначали, що *причинами* низького рівня сформованості основ національної культури є незацікавленість дітей уроками музичного мистецтва у цілому, віддання переваги теле-інтернет-засобам отримання музичної інформації. Інші респонденти з групи батьків (30%) вказали на недостатню мотивацію їх дітей до прослуховування та опрацювання зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва. Причому причиною недостатньої мотивації є нерозуміння значення національного мистецтва, несприйняття його специфіки.

Лише 27,6% батьків вбачають причини загальної неуспішності в перевантаженні учнів об'ємом великої кількості навчальної інформації з інших предметів, обмеженою кількістю годин для вивчення предметів художньо-естетичного циклу (зокрема музики), вкрай незадовільною кількістю проведення позаурочних виховних і загальнокультурологічних заходів цього напрямку. При чому 19,2% з опитуваних підкреслили неможливість займатися розвитком творчих здібностей школярів через переповнені класи, невміння вчителів і членів родини зацікавити учнів мистецтвом й процесом творчої діяльності або байдужістю до долі дітей перших і других.

Під час бесід із учнями, метою яких було з'ясування ставлення дітей до уроків опрацювання українського музичного фольклору та національного мистецтва, виявлення найцікавіших для них видів мистецької, музичної діяльності та наявності складних завдань для їх виконання, що впливає на успішність навчальної музичної діяльності. Бесіди проводилися у вільній формі. Результати опитування дали змогу з'ясувати, що більша частина учнів (62%) виявляють певний інтерес до українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва, але чітко не усвідомлюють його особливості, існує також невизначеність дітей у виборі «улюбленого» виду

мистецької діяльності. 38% респондентів так і не змогли назвати улюблений вид мистецької діяльності.

У результаті індивідуального інтерв'ювання 42% вчителів музичного мистецтва зазначили, що причинами «розірваності, поверховості» знань учнів з українського музичного фольклору та національного українського музичного мистецтва є низька мотивація щодо цього виду музичного навчання. Інші респонденти (30%) вказали на відсутність інформації щодо методики використання інтегрованого підходу під час формування в молодших школярів основ національної культури, а також на відсутність методичних рекомендацій щодо формування основ національної культури школярів.

Це підтверджується негативними відповідями на запитання: «Чи використовуєте Ви зразки українського музичного фольклору для індивідуалізованого творчого розвитку школярів», «З чого варто розпочинати роботу з формування в молодших школярів основ національної культури?», «Яким чином, застосовуючи український музичний фольклор, можна виявити індивідуальні творчі здібності кожного учня?» (Додаток Б.1).

Зокрема, на питання: «Які засоби української етномузичної педагогіки Ви використовуєте для розвитку творчих здібностей учнів початкових класів?» та «Чи використовуєте Ви на уроках музики мультимедійні засоби, інноваційні технології для формування в молодших школярів основ національної культури?» 72 % вчителів музичного мистецтва відповіли, що не мають такої можливості за браком часу й великим обсягом навчальних тем при ситуації переповнення класів. Лише 28% вчителів вказали на причину, що полягає в недостатній розробленості змісту мистецької освіти та протиріччі між потребами сучасного суспільства в розвиненій, творчій особистості та відсутності належних умов, які б забезпечували формування такої особистості (відсутності відповідної наочності, музичного інструментарію, технічних і Інтернет засобів тощо).

Аналіз отриманих статистичних даних засвідчив такі характерні прогалини організації навчального процесу предметів художньо-естетичного циклу, як розрізнення знань з різних предметів художньо-естетичного циклу, їх ізольоване вивчення; невміння учнів користуватися отриманими частковими і загальними інтегрованими знаннями; відсутність цілісної художньої картини світу, нерозуміння сутності українського національного мистецтва як явища, його впливу на розвиток людської особистості; наявність проблем із самовизначенням, самореалізацією дитини; надмірне навантаження учнів великою кількістю інформації та великим обсягом завдань переважно репродуктивного характеру.

Під час інтерв'ю з батьками ми з'ясували, що більшість з них бажали б створити належні умови для формування в молодших школярів основ національної культури, для творчого розвитку дітей у цілому, але не мають належних знань та не володіють інформацією щодо виявлення індивідуальних здібностей, правильного визначення особистісного шляху розвитку дитини. Батьки очікують педагогічної допомоги, фахової підтримки з боку вчителів музичного мистецтва щодо формування в молодших школярів основ національної культури, розвитку гармонійної особистості та загальної мистецької освіти дітей. Слід відмітити, що існує значний відсоток таких батьків (42%), що взагалі не замислюються над причинами й можливими шляхами поліпшення якості мистецької освіти та здійснення процесу творчого розвитку школярів.

Таким чином, можемо констатувати той факт, що майже (75%) учасників запропонованих нами бесід та проведених інтерв'ю пов'язують як формування в молодших школярів основ національної культури, так і успішність мистецького навчання у цілому із впливом зовнішніх факторів (засобами масової інформації, комп'ютерними технологіями тощо).

У результаті інтерв'ювання батьків і бесід із вчителями початкових класів та вчителями музики, виявлено, що незначна частина опитуваних (19%, 26%) співвідносить залежність успішності навчальної діяльності учнів

із рівнем сформованості навчальної мотивації, інтересу до мистецької діяльності.

За результатами анкетування вчителів була з'ясована також загальна картина організації та здійснення інтегрованого навчання молодших школярів. У анкеті для вчителів № 2 (додаток Б.1) на питання «Чи проводите Ви інтегровані уроки?» позитивно відповіли всі 100% вчителів. Кожен вчитель зазначив певні елементи навчальних дисциплін («Я і Україна», «Образотворче мистецтво», «Музика», «Трудове навчання», «Навколишній світ», «Читання»), які входять до інтегрованих уроків, називав відповідні теми. Найбільше вчителями проводяться інтегровані уроки з читання, образотворчого, трудового навчання.

Відповіді вчителів початкових класів, вчителів музики на запитання: «Які види мистецтв Ви використовуєте на інтегрованих уроках?» показали, що кожен з респондентів використовує на інтегрованих уроках елементи різних видів мистецтв. Отже, найбільше вчителями на уроках використовуються елементи образотворчого мистецтва (60%), на другому місці – елементи музичного та театрального мистецтва (15% і 12%), на третьому місці – літературне мистецтво (10%) й дуже рідко – елементи декоративно-прикладного мистецтва (3%).

На питання «Чи варто молодшим школярам спочатку пояснювати існування різних видів мистецтв, а потім вже пропонувати їх вивчати ізольовано?» більша частина відповіла позитивно. Більшість респондентів вважають, що спочатку дітям слід пояснити сутність мистецтва, як культурного явища, розглянути особливості різних видів мистецтв, а потім вивчати їх ізольовано. Інші надали негативну відповідь.

На запитання «Чи пропонуєте Ви учням творчі завдання за вибором?» «позитивно» відповіли (50%) вчителів, «інколи» – 25%; «ні» – 25%. Вчителі розуміють необхідність існування завдань за вибором, але не завжди їх застосовують, посилаючись на брак часу.

Серед видів поліхудожньої діяльності, які пропонуються на уроках музики учням, вчителі відмітили наступні: малювання музичного образу (52%), створення словесного портрету казкових героїв українського музичного фольклору, музичного та художнього образів (33%), передача музичного змісту засобами акторської майстерності (15%). Більшість респондентів висловили думку про те, що варто в початковій школі запровадити інтегроване вивчення мистецтва, в змісті якого цілісно подавалися б основи національної культури на основі застосування різних видів мистецтв та формувалися початкові навички творчої діяльності молодших школярів. Позитивну відповідь надали 98% опитуваних, вагалися – 2% ; негативної відповіді не було. На щирість цих відповідей слід тільки сподіватись.

Вчителі музичного мистецтва, які позитивно відповіли на дане питання, вважають, що це допоможе дітям уявити як різноманіття видів мистецтва, так і усвідомити специфіку української національної культури. Вони вважають також, що це буде сприяти всебічному розвитку учнів, їх світогляду, збагатить уяву, мислення. Отже, більшість опитаних вчителів вважає, що такі заняття потрібні, оскільки це допоможе сформувати в дітей загальне уявлення про мистецтво та знайомити дітей з тим фактом, що художні образи можуть розкриватись різними засобами художньої виразності (відповідно до специфічних особливостей виду мистецтва).

Детальний аналіз отриманих результатів пошукового етапу констатувального експерименту дозволив констатувати наступне:

1) проблему формування основ національної культури вважають актуальною і важливою близько 75 % вчителів музичного мистецтва і близько 60 % батьків, причому обидві групи респондентів пов'язують розв'язання цієї проблеми із загальним розвитком музично-творчих здібностей молодших школярів;

2) вчителі молодших класів та вчителі музики (98 %) визначили необхідність розробки методичного забезпечення з формування основ

національної культури на базі інтегрованого навчання молодших школярів, що забезпечує не тільки вирішення проблеми формування основ національної культури, а і сприяє творчому розвитку учнів молодших класів у сучасних складних умовах дефіциту навчальних годин з музичного мистецтва.

3) переважна більшість молодших школярів (86 %) виявили інтерес до занять із залученням зразків українського музичного фольклору та національного мистецтва, хоча не всі діти віддали перевагу національному музичному мистецтву у порівнянні із мистецтвом національного живопису та літератури.

Результати пошукового етапу констатувального експерименту підтвердили практичну значущість досліджуваної проблеми для теорії й методики навчання музики молодших школярів й зумовили розробку наступного *етапу констатувального експерименту щодо діагностування рівнів сформованості основ національної культури молодших школярів*. Визначення рівнів сформованості комплексу структурних компонентів основ національної культури молодших школярів відбувалося на основі встановлених критеріїв і показників, поданих у другому розділі дисертації (таблиця 2.1).

У загальноприйнятому розумінні критерій – це ознака, на основі якої здійснюється оцінка чого-небудь, мірило оцінки. *Критерій* (criterion – засіб, судження) грецького походження, є ознакою, на підставі якої здійснюється оцінка визначення або класифікація певних об'єктів. При цьому під ознакою розуміють зовнішній прояв, за якими її можна впізнати, визначити або описати. Показник вимірювання показує, що він саме фіксується числом, отриманим внаслідок вимірювання. Критерій визначається як реальна, точно обрана ознака, величина, яка виступає вимірником об'єктів оцінювання. На думку С.Гончаренко, визначають критерій необхідно як ознаку, на основі якої здійснюється її оцінка, тобто критерій – це мірило оцінювання вказаних параметрів, котрі описуються певним показниками [63, 181]. На основі

теоретичного аналізу і враховуючи мету дослідження, ми будемо виходити з того, що критерії – це якості, властивості, ознаки об'єкта, що вивчається, які дають можливість зробити висновки про стан і рівень його сформованості та розвитку. *Показники* – це кількісні та якісні характеристики сформованості кожної якості, властивості, ознаки об'єкту, котрий вивчається, тобто міра (ступінь) сформованості того чи іншого критерію. Отже, критерії – це якості, властивості, ознаки досліджуваного об'єкта, які дозволяють робити висновки про його стан, рівень розвитку й функціонування; показники – це кількісні та якісні характеристики сформованості кожної якості, властивості, ознаки досліджуваного об'єкта, тобто ступінь сформованості того чи іншого критерію.

Критеріями сформованості основ національної культури молодших школярів визначено такі, як: *мотиваційно-потребовий*, за допомогою якого виявляється ступінь сформованості мотивації до пізнання національних цінностей культури; *когнітивно-оцінний*, що спрямований на визначення міри обізнаності дітей у явищах національної культури та здатності до елементарного аналізу (розбору) естетичних переваг творів національного мистецтва; *творчо-діяльнісний*, що передбачає визначення міри здатності дітей до творчого самовираження в мистецькій діяльності.

Діагностування рівнів сформованості мотиваційно-спонукального компоненту основ національної культури молодших школярів вимагало модифікації діагностичних завдань щодо мотиваційної сфери особистості, зокрема мотивів, інтересів тощо. У нашому дослідженні особливого значення набуває визначення поняття «мотив», адже мотив – це спонукання до діяльності. Саме мотиви спрямовують, організовують пізнання, надають йому особистісного значення.

Розрізняють зовнішні та внутрішні мотиви. Зовнішні мотиви – це мотиви, які безпосередньо не пов'язані з діяльністю, але впливають на її успішність, наприклад, позитивне ставлення дітей до школи, прагнення бути дорослим. Внутрішні мотиви пов'язані із процесом учіння, його

результатами. Причому внутрішня мотивація учіння в молодших школярів нестійка, інтерес виявляється переважно до результату. Наполегливість у досягненні навчальної мети молодші школярі виявляють залежно від ситуацій: цікаве завдання, підтримка дорослих, у ситуації змагання [195].

О.Савченко зазначає, що «роль мотивації в будь-якій діяльності влучно характеризує народна мудрість: «Можна привести коня до води, та не можна примусити його пити» [195, 299]. Тобто мотив є формою прояву певної потреби в чомусь (зокрема потреби коня у бажанні напитися. З огляду на вищезазначене, критерієм сформованості мотиваційно-спонукального компоненту основ національної культури молодших школярів визначено ступінь сформованості спонукальних мотивів до пізнання національної культури.

Перший показник сформованості мотиваційно-спонукального компонента – наявність стійкого інтересу молодших школярів до вивчення національної культури. Саме стійкий інтерес молодших школярів обумовлює їх зацікавленість щодо вивчення національної культури, активізує пізнавальну діяльність, спонукаючи учнів до мистецької діяльності, забезпечує спрямованість на усвідомлення цілей діяльності, сприяє орієнтуванню, ознайомленню з новими фактами, більш повному й глибокому відображенню дійсності.

Діагностування щодо I показника сформованості мотиваційно-спонукального компоненту – наявності стійкого інтересу молодших школярів до вивчення національної культури – було проведено за допомогою модифікованої методики О.Гребенюк (додаток А).

Проведення контрольного зрізу засвідчило, що низький рівень стійкого інтересу до вивчення національної культури продемонстрували діти з пасивністю, байдужістю до запропонованих різних видів навчальних завдань (49,3%). Вони погано сприймали навчальний матеріал, їм важко було виконувати завдання різного типу, не відповідали на запитання, самі постійно відволікались та відволікали інших учнів. Мотивація до занять

музичним мистецтвом у цілому в учнів цього рівня зовсім не спостерігалась. Респондентів *середнього рівня* відрізняла мотивація і інтерес до музичних занять, пов'язана з отриманням схвалення вчителя, батьків та отримання позитивних оцінок. Представники даного рівня склали 40,1% респондентів. Високий рівень був визначений у 10,6% учнів молодшого шкільного віку.

Другий показник сформованості мотиваційно-спонукального компонента – вияв готовності до засвоєння художніх зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва. Наявність готовності до засвоєння художніх зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва є вельми значущим, оскільки забезпечує особистісну спрямованість учнів на формування основ національної культури під час музичної діяльності.

Діагностування щодо II показника сформованості мотиваційно-спонукального компоненту – вияву готовності до засвоєння художніх зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва – було проведено за допомогою модифікованої методики Л.Севериной щодо рівня сформованості готовності до засвоєння художніх зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва (додаток у формувальному). Діагностування засвідчило, що досить вагомий відсоток 57,7% становить група учнів із низьким рівнем готовності до засвоєння художніх зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва. Для них характерними є низький рівень активності протягом всього уроку, незацікавленість мистецькою діяльністю, відсутність «улюбленого» виду мистецтва, байдужість до виконання творчих завдань.

Середній рівень сформованості готовності до засвоєння художніх зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва зафіксовано в 34,5 % учнів початкових класів. Для учнів із середнім рівнем сформованості мотивів характерними є наполегливість, певний інтерес, зосередженість протягом всього заняття. Вони розуміють, що займаються мистецькою діяльністю необхідно для того, що б навчитися

співати, грати на інструменті, читати нотний текст, малювати, танцювати, тобто набути вмінь, навичок мистецької діяльності, бути культурною людиною. Високий рівень продемонстрували лише 7,8% учнів, зміст їх відповідей повністю відповідав високим узагальненим показникам даного рівня.

Зведені результати сформованості мотиваційно-спонукального компоненту основ національної культури молодших школярів представлені в загальній таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Рівні сформованості мотиваційно-спонукального компонента основ національної культури молодших школярів за результатами констатувального експерименту (критерій - ступінь сформованості спонукальних мотивів до пізнання національної культури)

Показники	Рівні					
	Низький		Середній		Високий	
	Абс.	%	Абс	%	Абс	%
I. Наявність стійкого інтересу молодших школярів до вивчення національної культури;	70	49,3	57	40,1	15	10,6
II. Вияв готовності до засвоєння художніх зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва	82	57,7	49	34,5	11	7,8
У цілому для критерія	76	53,5	53	37,3	13	9,2

Для діагностування когнітивно-пізнавального компоненту основ національної культури молодших школярів, критерієм сформованості якого було визначено міру обізнаності молодших школярів у явищах української національної музичної культури та здатності до елементарного аналізу її зразків, було використано музичний матеріал, який включав різні жанри українського музичного фольклору, зокрема, жартівливі, колискові, трудові, календарно-обрядові та інші зразки народної пісенності, а також зразки інших видів народного мистецтва – народної іграшки, народних музичних інструментів, національного костюму тощо. Діагностування I показника сформованості пізнавального компоненту – наявності елементарних знань з різних галузей української національної духовної та матеріальної культури відбувалось шляхом застосування методів педагогічного спостереження, аналізу результатів усних опитувань.

Низький рівень сформованості I показника характеризується проявами негативного ставлення, пасивністю до опанування елементарними знаннями з різних галузей української національної духовної та матеріальної культури, ігноруванням виконання навчальних завдань, завдань за вибором. До низького рівня віднесено 52,8% досліджуваних. Середній рівень пізнавальної активності відзначається зацікавленістю в отриманні якісних художньо-образних уявлень під час опрацювання зразків українського музичного фольклору та національного українського мистецтва, наявністю певного інтересу до улюблених зразків навчально-педагогічного репертуару. Учні демонструють здатність до діалогічного спілкування з музичним мистецтвом та під час виконання завдань за допомогою вчителя. Респондентів даного рівня налічувалось 38,7%. Високий рівень продемонстрували 8,5% учнів. Для цього рівня характерною є яскраво виражена активність, цілеспрямованість на виконання творчих завдань у різних видах музичної діяльності, зацікавленість в отриманні якісних художньо-образних уявлень і практичних навичок.

Діагностування II показника сформованості когнітивно-пізнавального компоненту основ національної культури молодших школярів – вияву спроможності до розрізнення (на початковому рівні) виражальних засобів української народної пісенності та національного музичного мистецтва – відбувалось шляхом застосування методів педагогічного спостереження, аналізу результатів усних опитувань.

Так, ми враховували той факт, що уміння молодших школярів щодо розрізнення (на початковому рівні) виражальних засобів української народної пісенності та національного музичного мистецтва передбачають використання раніше набутого мистецького досвіду, певних музично-теоретичних знань. Вивчення предмета «Музичне мистецтва» в загальноосвітній школі виробляє в учнів уміння застосовувати на практиці набуті знання.

Уміння – це засвоєння суб'єктом способів виконання практичних і теоретичних дій на основі знань і життєвого досвіду; формується вправлінням, передбачає застосування в звичайних та змінених умовах [62, 238]. Трактуючи зміст поняття «знання», С. Гончаренко визначає його як «особливу форму духовного засвоєння результатів пізнання, яка характеризується усвідомленням їх істинності» [63, 137] .

Формування цілісних знань про український музичний фольклор та національне мистецтво, формування цілісної картини української національної культури школярів змушує переглянути традиційний зміст навчальної дисципліни «Музичне мистецтво» на предмет наявності інтегрованих знань про мистецтво у цілому як багатогранне явище. Діти мають усвідомити, що всі види мистецтва взаємопов'язані і доповнюють один одного, що в кожному з видів мистецтва закладені художні образи, а митці використовують специфічні засоби виразності в межах кожного мистецтва. Знаючи специфічні особливості різних видів мистецтва, учні краще зрозуміють та запам'ятають специфіку музичного мистецтва.

Для визначення кількісного та якісного аналізу ефективності здійснення інтегрованого музичного навчання молодших школярів, використовувалась комплексна методика, що містила такі методи: педагогічне спостереження, анкетування та інтерв'ювання; тестування, експертні опитування; аналіз знань та практичних навичок музично-творчої діяльності учнів.

Внаслідок детального аналізу якісних і кількісних даних обробки результатів отриманих статистичних даних було виявлено, що на низькому рівні сформованості II показника – спроможності до розрізнення (на початковому рівні) виражальних засобів української народної пісенності та національного музичного мистецтва знаходились 35,9% респондентів, на середньому рівні – 50,6 % дітей, а на високому рівні – 13,3% молодших школярів.

Учні, що знаходились на низькому рівні, не виявили навіть фрагментарної поінформованості стосовно характерних особливостей засобів мистецької виразності української народної пісенності та національного музичного мистецтва.

Учні, що знаходились на середньому рівні, продемонстрували здатність на задовільному рівні виконати творчі завдання стосовно вираження художніх образів засобами музичної виразності.

Учні, що знаходились на високому рівні, показали не тільки поінформованість щодо специфічних особливостей виражальних засобів музичного мистецтва, але й продемонстрували вміння під час виконання певних музичних зразків яскраво відобразити художній образ музичного твору.

Зведені результати сформованості пізнавального компоненту основ національної культури молодших школярів представлені в загальній таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Рівні сформованості когнітивно-пізнавального компонента основ національної культури молодших школярів за результатами констатувального експерименту (критерій - міра обізнаності молодших школярів у явищах української національної музичної культури та здатності до елементарного аналізу її зразків)

Показники	Рівні					
	Низький		Середній		Високий	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
I. Наявність елементарних знань з різних галузей української національної духовної та матеріальної культури	75	52,8	55	38,7	12	8,5
II. Вияв спроможності до розрізнення (на початковому рівні) виражальних засобів української народної пісенності та національного музичного мистецтва	51	35,9	72	50,6	19	13,5
У цілому для критерія	63	44,4	64	44,6	15	11

Стан сформованості третього – **творчо-продуктивного компоненту** – визначався згідно до *критерію*, що визначає міру здатності дітей молодшого шкільного віку до творчого самовираження в мистецькій діяльності. Показники: вияв виразності виконання зразків українського музичного фольклору та музичних творів українського національного мистецтва, а також – спроможність молодших школярів до елементарної музичної імпровізації на задану фольклорну тему.

Цей компонент досліджувався за методикою І.Грінчук та О.Бурської «Діагностика музично-виконавського мислення: інструментарій» [69, 112], а також шляхом застосування методів педагогічного спостереження та аналізу результатів виконання творчих завдань.

З метою виявлення виразності виконання зразків українського музичного фольклору та музичних творів українського національного мистецтва ми залучали молодших школярів до практичної музично-виконавської діяльності, враховуючи при цьому індивідуальні уподобання і схильність дітей до колективного, ансамблевого або сольного виконання музичних зразків – українських народних пісень різних жанрів, пісень для дітей видатних українських композиторів (В.Косенка, К.Стеценка, І.Шамо та ін.).

За результатами, отриманими під час діагностування першого показника творчо-продуктивного компоненту – вияву виразності виконання зразків українського музичного фольклору та музичних творів українського національного мистецтва – було з'ясовано, що 9,9% респондентів, яких ми віднесли до *високого рівня*, продемонстрували вельми яскраве виконання музичних зразків, виявили фантазію, зробили осмислений вибір необхідних засобів музичної виразності, зокрема динаміки та темпу, що підтвердило наявність у них індивідуального творчого досвіду музичної діяльності. Характерним виявилось те, що учні, які знаходяться на високому рівні, виявили потяг до сольного виконання музичних зразків.

На середньому рівні сформованості знаходились 52,1 % молодших школярів. Вони виявили бажання виконувати пісенні зразки, але продемонстрували, в основному, потяг до ансамблевого співу. Вокальне виконання цієї групи респондентів було дещо одноманітним: діти концентрували увагу на тому, щоб не забути текст, але все одно почасти забували початок другого і третього куплетів.

На низькому рівні сформованості I показника було зафіксовано 38 % респондентів, які не тільки не виявили виразності виконання зразків

українського музичного фольклору та музичних творів українського національного мистецтва, а взагалі продемонстрували небажання щодо сольного або ансамблевого співу. Ця група дітей або не брала участі у виконанні музичних зразків, або виконувала їх фрагментарно, відволікаючись на зовнішні подразники.

Для з'ясування рівнів сформованості творчо-продуктивного компоненту згідно другого показника – спроможності молодших школярів до елементарної музичної імпровізації на задану фольклорну тему– учням було запропоновано теми української народної коліскової «Котику сіренький», української народної жартівливої пісні «Ой на горі жито – сидить зайчик», української народної пісні в обробці Л.Ревуцького «Подольночка». Запропоновані молодшим школярам творчі завдання з групової та індивідуальної імпровізації дозволили розподілити респондентів за трьома рівнями.

Незважаючи на те, що завдання виявилось достатньо складним, діти з цікавістю поставились до його виконання щодо зміни характеру української народної пісні шляхом зміни ладового забарвлення, темпу, метро-ритму, динаміки тощо. 42,3% дітей засвідчили низький рівень сформованості другого показника творчо-продуктивного компоненту, виявивши практичну неспроможність не тільки до елементарної імпровізації, але й до відносно точного виконання заданої музичної теми.

52,1 % дітей були віднесені до середнього рівня, продемонструвавши здатність до створення нового характеру музичного зразку тільки за допомогою зміни темпу (повільно на швидко і навпаки) і зміни динаміки (тихо на голосно і навпаки). У той же час, створення нового характеру музичного зразку за допомогою зміни ладу й метроритму не відбулось.

5,6% учнів молодших класів продемонстрували високий рівень спроможності до елементарної музичної імпровізації на задану фольклорну тему шляхом зміни темпу, динаміки, ладу й метроритму.

Зведені результати сформованості творчо-продуктивного компоненту основ національної культури молодших школярів представлені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Рівні сформованості творчо-продуктивного компонента основ національної культури молодших школярів за результатами констатувального експерименту (критерій – міра здатності дітей молодшого шкільного віку до творчого самовираження в мистецькій діяльності)

Показники	Рівні					
	Низький		Середній		Високий	
	Абс.	%	Абс	%	Абс	%
I. Вияв виразності виконання зразків українського музичного фольклору та музичних творів українського національного мистецтва	54	38	74	52,1	14	9,9
II. Спроможність молодших школярів до елементарної музичної імпровізації на задану фольклорну тему	60	42,3	74	52,1	8	5,6
У цілому для критерія	57	40,1	74	52,1	11	7,8

Узагальнюючи результати сформованості структурних компонентів основ національної культури молодших школярів за трьома рівнями сформованості на етапі констатації подано в таблиці 3.4.

**Розподіл молодших школярів за рівнями сформованості основ
національної культурина етапі констатації**

Критерії	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	абсолют. значення	%	абсолют. значення	%	абсолют. значення	%
Ступінь сформованості спонукальних мотивів до пізнання національної культури	13	9,2	53	37,3	76	53,5
Міра обізнаності молодших школярів у явищах української національної музичної культури та здатності до елементарного аналізу її зразків	15	11	64	44,7	63	44,4
Міра здатності дітей молодшого шкільного віку до творчого самовираження в мистецькій діяльності	11	7,8	74	52,1	57	40,1
Загальний рівень сформованості основ національної культури	13	9,3	64	44,7	65	45,9

Розподіл молодших школярів за рівнями сформованості основ національної культури на етапі констатувальному етапі експерименту подано на рис. 3.1

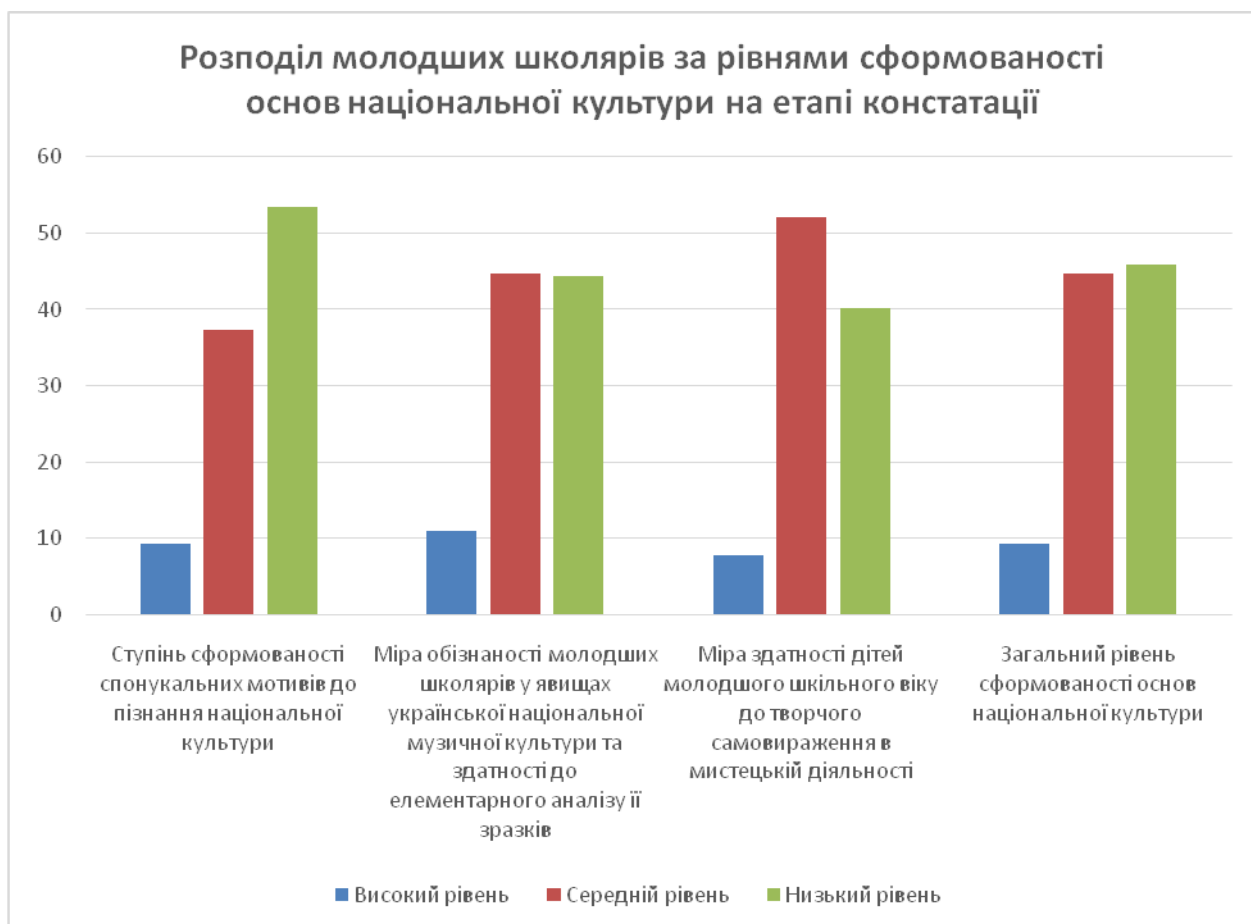

Рис.3.1. Розподіл молодших школярів за рівнями сформованості основ національної культури на заключному етапі констатувального експерименту

Проведений аналіз результатів констатувального експерименту дозволив з'ясувати наступне:

-цілеспрямоване формування основ національної культури молодших школярів є актуальною проблемою, оскільки більшість опитаних (75 % вчителів музичного мистецтва і близько 60 % батьків) пов'язують розв'язання цієї проблеми із загальним розвитком музично-творчих здібностей молодших школярів;

-переважна більшість вчителів молодших класів та вчителів музики (98 %) визначили необхідність розробки методичного забезпечення з формування основ національної культури на базі інтегрованого навчання молодших школярів, що забезпечує не тільки вирішення проблеми формування основ еж національної культури, а і сприяє творчому розвитку учнів молодших класів у сучасних складних умовах дефіциту навчальних годин з музичного мистецтва;

-переважна більшість молодших школярів (86 %) виявили інтерес до занять із залученням зразків українського музичного фольклору та національного мистецтва, хоча не всі діти віддали перевагу національному музичному мистецтву у порівнянні із мистецтвом національного живопису та літератури;

- у переважної більшості молодших школярів феномен основ національної культури є не сформованим, оскільки поточне діагностування засвідчило переважання низького (45,9 %) і середнього (44,7 %) рівнів, у той час, як на високому рівні сформованості знаходяться лише 9,3 % респондентів.

Доцільно зазначити, що специфічні особливості формування основ національної культури молодших школярів, виявлені в ході констатувального експерименту, сприяли відбору найбільш ефективних та продуктивних методів вирішення проблеми нашого дослідження. До таких методів ми віднесли наступні: методи мотивації мистецького навчання, бінарні, евристичні, інтерактивні, комплексні тренінгові методи, творчі завдання тощо. У зв'язку з вищезазначеним наступний етап роботи ми присвячуємо розробці авторської методики цілеспрямованого формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва.

3.2. Методичне забезпечення формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва та результати формувального експерименту

З метою експериментальної перевірки методичного забезпечення формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва було проведено формувальний експеримент. Формувальний експеримент проводився протягом 2015-2016 навчальних років в реальних умовах навчально-виховного процесу під час уроків музичного мистецтва в комунальному закладі «Луцька гімназія №4 імені Модеста Левицького Луцької міської ради Волинської області»; комунальному закладі «Луцька гімназія №18 Луцької міської ради Волинської області»; Луцькому педагогічному коледжі.

На формувальному етапі експериментальної роботи було перевірено педагогічні умови формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва (*досягнення інтегративності впливу національного мистецтва; забезпечення психологічного комфорту процесу засвоєння учнями національних цінностей мистецтва; врахування життєвих інтересів дітей при визначенні змісту і методів освоєння національних цінностей мистецтва (доборі художнього матеріалу, складанні виконавського репертуару, тощо); дотримання збалансованості когнітивних і емоційно-оцінювальних чинників освоєння мистецьких цінностей національної культури; актуалізації застосування мультимедійної інформації на уроках музичного мистецтва*), здійснено упровадження розробленого методичного забезпечення, систематизовано й проаналізовано отримані статистичні дані.

Для забезпечення формувального експерименту було встановлено оптимальну, на нашу думку, кількість респондентів – 56 учнів молодших класів вищезазначених загальноосвітніх шкіл. Репрезентативна вибірка

респондентів складала для експериментальної (ЕГ) групи – 30 респондентів, для контрольної групи (КГ) – 26 респондентів.

Метою формувального експерименту є упровадження та експериментальна перевірка ефективності розробленої нами методики формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва. Дослідно-експериментальну роботу було організовано відповідно до напрямів, що відповідають послідовному формуванню структурних компонентів досліджуваного феномену. До таких напрямів належать:

- актуалізація мотиваційної спрямованості молодших школярів до сприймання та оцінювання зразків українського музичного фольклору, національного класичного та сучасного мистецтва, а також творчого самовираження у процесі їх вивчення та засвоєння означених зразків, що є джерелом стійкого інтересу до надбань української національної культури (під час формування мотиваційно–спонукального компоненту);

- надання молодшим школярам елементарних знань щодо української національної культури, зокрема українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва, формування обізнаності учнів початкових класів щодо інших різновидів національного мистецтва, що визначає здатність молодших школярів до елементарного художньо-педагогічного аналізу зразків національного мистецтва, доступних для дитячого сприймання й виконання (під час формування пізнавального компоненту);

- активізація спроможності молодших школярів до творчого самовираження у мистецькій діяльності, зокрема, у виконанні творів національної народної та професійної авторської музики, до аранжування зразків українського музичного фольклору засобами мультимедійних технологій, до елементарної композиції (під час формування творчо-продуктивного компоненту).

Згідно до окреслених напрямів експериментальної роботи, які відповідають послідовному формуванню структурних компонентів основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва, нами було визначено три етапи формувального експерименту, а саме:

- *підготовчо-інтегративний* етап, що передбачає залучення учнів початкових класів до образного відтворення оточуючого світу засобами українського музичного фольклору (народної пісенності, танцю, образотворчого мистецтва тощо); виявлення художніх переваг кожного з різновидів народних мистецтв, з'ясування функції мистецтва у народних обрядах, традиціях, звичаях; основні методи, засоби і прийоми спрямовано на стимуляцію потребового спонукання щодо розширення художньо-образних вражень школярів шляхом демонстрування творів національного мистецтва, ознайомлення зі зразками народно-прикладної художньої культури, з багатством національної танцювальної творчості; на збагачення пізнавальних інтересів молодших школярів за рахунок розширення художньо-естетичного досвіду у процесі систематичного сприймання творів національного мистецтва; на спонукання школярів до отримання відомостей про життя і творчість національних митців шляхом проведення бесід, розповідей, виставок художніх робіт;

- *розвивально-оцінювальний* етап, який зорієнтовано на формування оцінних орієнтирів в галузі музичного фольклору і національного мистецтва, розвиток художньо-аналітичного мислення молодших школярів, здатності їх до оцінювання, порівняння, ранжування й усвідомленого вибору кращих художніх зразків національної культури; основні педагогічні методи, засоби та прийоми спрямовано на розв'язання завдань щодо зіставлення, порівняння художніх явищ української національної та інших національних культур; на виконання вправ з виявлення національної специфіки в образній мові різних видів мистецтв; обговорення художніх вражень від пізнання національної художньої творчості; проведення аналогій між художніми образами різних національних культур;

- *виконавсько-результативний етап*, який спрямовано на стимулювання музично-творчої активності учнів молодшого шкільного віку у просторі української національної культури, на формування у них відчуття національної ідентичності, співпричетності до творення національного мистецтва; основні педагогічні методи, засоби та прийоми передбачають опору на креативну синкретичність українського музичного фольклору та спрямовані на вирішення задач відтворювального характеру та виконання творчих завдань.

На *підготовчо-інтегративному етапі*, під час формування мотиваційно-спонукального компоненту, експериментальна робота велася з урахуванням інтегративності впливу українського музичного фольклору і національного музичного мистецтва (згідно до I педагогічної умови). Критерієм сформованості мотиваційно-спонукального компоненту було визначено *ступінь сформованості спонукальних мотивів до пізнання національної культури*. Показниками цього критерію було визначено: наявність стійкого інтересу молодших школярів до вивчення національної культури; вияв готовності до засвоєння художніх зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва.

Метою *підготовчо-інтегративного етапу* було визначено психологічну адаптацію молодших школярів до формування основ національної культури на уроках музичного мистецтва шляхом педагогічного стимулювання позитивного емоційного супроводження процесу засвоєння учнями різних жанрів українського музичного фольклору та національного мистецтва, що має на меті забезпечення цілісності художнього впливу на особистість, сприяє отриманню різносторонніх вражень від широкої палітри творів національного мистецтва.

Для формування I показника сформованості мотиваційно-спонукального компоненту – наявності стійкого інтересу молодших школярів до вивчення національної культури – було розроблено педагогічний інструментарій: сукупність методів, засобів і прийомів мистецького

навчання. Основою цього інструментарію було визначено методи розвитку інтересу до різних жанрів українського музичного фольклору та національного мистецтва, зокрема, методи схвалення, заохочення в музичному навчанні, інсценізації музичних зразків, проєктивні методи, застосування елементів навчальної дискусії, музично-дидактичні ігри тощо.

Означені методи варіативно поєднувались із вербальними, образно-демонстраційними методами та методами мистецького вправлення. Слід зауважити, що провідними засобами формування стійкого інтересу молодших школярів до вивчення національної культури було визначено український музичний фольклор та національне музичне мистецтво.

Але педагогічне стимулювання заінтересованості молодших школярів здобутками української національної культури доцільно було, на нашу думку, починати із відповідного естетично-наочного і технічного оформлення кабінету музичного мистецтва згідно українських національних традицій. Вельми ефективним для формування стійкого інтересу молодших школярів до вивчення національної культури виявився прийом створення ситуації самостійного вибору, який дозволив молодшим школярам особисто взяти участь в оформленні кабінету, поєднаний із елементами дискусії: під час позакласної роботи діти мали змогу запропонувати свої варіанти наочного оздоблення і настільки зацікавились цією ідеєю, що ряд учнів долучився до матеріального оздоблення.

Зокрема, учениця 3 класу Тетяна М. разом із мамою власноруч створила традиційний український оберіг, який було розміщено над вхідними дверима. Учениці 4 класу Ольга З., Мирослава Д. і Олена В., які відвідували гурток з українського вишивання, спеціально створили рушник, який також було розміщено в кабінеті прямо над фортепіано.

Ідея власноручного оздоблення кабінету музичного мистецтва згідно українських національних традицій настільки захопила молодших школярів, що з'явилась можливість регулярного застосування проєктивних методів. Серед учнів молодших класів було здійснено проєкти за темами: «Великодня

писанка», «Українська скоромовка», «Щедрий вечір – добрий вечір» та ін., які також розміщувались в кабінеті музичного мистецтва, що не тільки стимулювало стійкий інтерес молодших школярів до вивчення національної культури, але й сприяло гуманізації навчального середовища на уроках музики, забезпечувало позитивне емоційне супроводження в процесі музичного навчання.

Для формування І показника вельми ефективною виявилася активна ігрова діяльність молодших школярів. Зокрема, проведення коротких тематичних музичних вікторин на матеріалі дитячої опери М.Лисенка «Коза-дереза» (згідно до навчальних програм з музики), на матеріалі українського музичного фольклору різних жанрів (веснянок, гаївок, гагілок тощо) сприяло активізації інтересу молодших школярів до національної музичної культури.

Також на підготовчо-інтегративному етапі було використано ігровий метод «Учень в роді диригента». Цей метод було залучено під час вивчення жартівливих народних пісень із пружним ритмом і моторною мелодикою, зокрема, таких як: «Ой на горі жито – сидить зайчик», «Женчичок-бренчичок», «Грицю, Грицю до роботи» та ін. Ігровий метод «Учень в роді диригента» застосовувався наступним чином: клас було поділено на «оркестрантів», яким було роздано українські народні інструменти для акомпанементу «в такт», «хористів», які мали виконувати пісні, та диригента, який не тільки диригував, але й керував сумісним виконанням пісень. Цей метод дозволив активізувати інтерес молодших школярів до виконання зразків українського музичного фольклору, а також сприяв розвитку їх музичних здібностей, зокрема, ритмічного відчуття.

З метою розвитку стійкого інтересу молодших школярів до вивчення національної культури було застосовано також метод інсценізації музичних творів. Для застосування цього методу доцільно було використовувати такий жанр українського музичного фольклору, як хороводи. Для інсценізації нами було використано українські народні хороводні пісні в обробці Л.Ревуцького «Ой єсть в лісі калина», «Подольночка» та ін. Жанр хороводу дозволяє

розвивати в дітях уміння пластичної рухової імпровізації, поєднаної із співом, що позитивно впливає на загальну координацію співу й руху.

Ми наполягаємо на перманентному застосуванні на підготовчо-інтегративному етапі методів схвалення й заохочення в музичному навчанні, які мають залучатися паралельно із вищенаведеними методами, засобами й прийомами розвитку інтересу до національної культури. Саме методи схвалення й заохочення забезпечують позитивну емоційну атмосферу у процесі музичного навчання, що у поєднанні із такими засобами, як український музичний фольклор та українське національне мистецтво дозволяє інтегрувати молодших школярів до українського національно-культурного середовища.

Контрольний зріз щодо I показника сформованості мотиваційно-спонукального компоненту – наявності стійкого інтересу молодших школярів до вивчення національної культури – було проведено за допомогою модифікованої методики О.Гребенюк «Тест на виявлення рівнів сформованості стійкого інтересу молодших школярів до вивчення національної культури» (додаток А). Проведення контрольного зрізу засвідчило позитивну тенденцію якісної зміни отриманих статистичних даних в експериментальній групі.

Для формування II показника мотиваційно-спонукального компоненту – вияву готовності до засвоєння художніх зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва – було розроблено педагогічний інструментарій: сукупність методів, засобів і прийомів формування перманентних художньо-естетичних потреб щодо прослуховування й виконання зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва. Основою цього інструментарію було визначено ігрові методи, поєднані із вербальними, образно-демонстраційними методами, метод інтеграції видів мистецько-творчої діяльності, а також ряд музично-творчих завдань на матеріалі української народної пісенності.

Але головним для формування готовності молодших школярів до засвоєння художніх зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва, на нашу думку, є національно-культурний підхід до підбору навчально-педагогічного репертуару, який застосовується на вчителем уроках музики. Ми погоджуємось із думкою А.Авдієвського, який пропонував здійснювати музичне навчання й виховання молодших школярів виключно на матеріалі української народної пісенності. Митець зазначав, що такий підхід не тільки сприятиме ефективному формуванню художньо-естетичних смаків та ідеалів дітей молодшого шкільного віку, але й забезпечить повноцінний розвиток голосового апарату й музично-творчих здібностей [176].

На нашу думку, доцільним є не тільки використання виключно українського музичного фольклору в якості навчально-педагогічного репертуару на уроках музичного мистецтва в загальноосвітній школі, але й залучення елементів української народної пісенності для вправ з розспівування.

З метою формування готовності до засвоєння художніх зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва було розроблено сукупність творчих завдань, що мала «занурити» молодших школярів до розмаїття української музичної фольклорної творчості різних жанрів. Оскільки феномен готовності молодших школярів до засвоєння художніх зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва формувався не тільки шляхом педагогічного стимулювання відповідних художньо-естетичних потреб, але й постійного розширення кола означених потреб, то педагогічний інструментарій включав бінарні методи, які поєднували методи мотивації мистецького навчання, вербальні методи із образно-демонстраційними методами. А також із методами мистецького вправляння.

Для формування готовності до засвоєння художніх зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва учням третіх

класів було запропоновано музичну гру «Подорож Країною українських народних пісень». Під час цієї гри діти мали познайомитись із казковими мешканцями цієї країни: назвами основних родів української народної пісенності (ліричного, епічного, календарно-обрядового) і відповідних жанрів (козацьких, чумацьких, балад, дум, веснянок, щедрівок тощо); розглянути карту «Країни українських народних пісень». Слід зауважити, що гра включала застосування методу художньої ілюстрації щодо різних жанрів української народної пісенності. Таке поєднання ігрового методу із методом художньої ілюстрації створювало бінарний метод.

Ефективним для формування готовності до засвоєння художніх зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва виявилось застосування індивідуальних творчих завдань на матеріалі пісень для дітей українських композиторів: В.Косенка, К.Стеценка, І.Шамо та ін. (відповідно до навчальних програм з музики для молодших класів). Ці індивідуальні творчі завдання базувались також на бінарному методі, що включав метод демонстрації музичних творів, поєднаний із методом інтеграції видів мистецько-творчої діяльності та видів мистецтва.

На уроках музичного мистецтва під час опрацювання зразків української народної пісенності учні молодших класів долучались до виконання різних видів мистецької діяльності. До індивідуальних творчих завдань було включено наступні: після прослуховування й розучування пісні намалювати музичний образ, відобразити у словах настроїв музичного твору, придумати казку про персонажів означених пісень.

Контрольний зріз щодо II показника сформованості мотиваційно-спонукального компоненту – вияву готовності до засвоєння художніх зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва – було проведено за допомогою модифікованої методики Л.Севериної щодо рівня сформованості готовності учнів до засвоєння художніх зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва(додаток В). Проведення контрольного зрізу засвідчило позитивну

тенденцію якісної зміни отриманих статистичних даних в експериментальній групі.

Дослідження результатів отриманих статистичних даних вказує на позитивну динаміку зростання визначених показників критерію сформованості мотиваційно-спонукального компоненту основ національної культури молодших школярів – ступеню сформованості спонукальних мотивів до пізнання національної культури – на етапі формувального експерименту. Порівняння результатів у контрольних та експериментальних групах засвідчило, що кількість молодших школярів, які знаходяться на середньому і високому рівнях сформованості основ національної культури, збільшилось згідно обох показників (табл. 3.6).

Таблиця 3.6.

Сформованість мотиваційно-спонукального компоненту основ національної культури молодших школярів за результатами формувального експерименту (критерій – ступінь сформованості спонукальних мотивів до пізнання національної культури)

Рівні	Контрольні групи						Експериментальні групи					
	1		2		Для		1		2		Для	
	показник		показник		критерію		показник		показник		критерію	
	а	%	а	%	а	%	а	%	а	%	а	%
низький	10	38,46	12	46,15	11	42,31	6	20,00	4	13,33	5	16,67
середній	12	46,15	12	46,15	12	46,15	17	56,67	19	63,33	18	60,00
високий	4	15,38	2	07,69	3	11,54	7	23,33	7	23,33	7	23,33

Формування пізнавального компоненту основ національної культури відбувалось на другому – розвивально-оцінювальному етапі формувального експерименту. Критерієм сформованості пізнавального компоненту було визначено міру обізнаності молодших школярів у явищах української

національної музичної культури та здатності до елементарного аналізу її зразків.

Метою розвивально-оцінювального етапу формувального експерименту було визначено розвиток у молодших школярів оцінних орієнтирів в галузі національного мистецтва, формування основ художньо-аналітичного мислення школярів, здатності їх до усвідомленого вибору кращих художніх зразків національної культури.

На розвивально-оцінювальному етапі формувального експерименту було залучено вербальні (бесіда, розповідь, пояснення, поточний коментар, вербалізація змісту музичних творів), образно-демонстраційні (демонстрація зразків української народної пісенності та творів національного музичного мистецтва, художня ілюстрація словесних пояснень), бінарні методи, методи і прийоми художньо-педагогічного аналізу та мистецького вправління тощо, метод пізнання національної культури від загального до конкретного, творчі завдання на зіставлення, порівняння художніх явищ національної та інших культур, виконання вправ на виявлення національної специфіки в образній мові різних видів мистецтв; обговорення художніх вражень від пізнання національної художньої творчості; проведення аналогій між художніми образами музичних творів.

І показник сформованості когнітивно-пізнавального компоненту – наявність елементарних знань з різних галузей української національної духовної та матеріальної культури. До таких галузей можна віднести вивчення на уроках музичного мистецтва, у першу чергу українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва, а також образотворчого мистецтва, української обрядовості й народного календаря, народних ремесел тощо.

На розвивально-оцінювальному етапі формувального експерименту вельми ефективним виявився бінарний метод, який включав пізнання національної культури від загального до конкретного, поєднаний із методом художньої музичної або образотворчої ілюстрації. Застосування цього

бінарного методу передбачало початкове загальне ознайомлення молодших школярів із поняттям «національна культура» як із складним багатограним цілісним феноменом (згідно навчальних програм з музики), що включає:

- український музичний фольклор, представлений основними родами – ліричним, епічним, обрядовим і драматичним, а також різноманітними жанрами, зокрема колядками, щедрівками, веснянками, гаївками, гагілками, думами, баладами, жартівлими, козацькими, чумацькими народними піснями;

- національне музичне мистецтво, що базується на творчості українських композиторів-класиків минулого: М.Лисенка, М.Леонтовича, Л.Ревуцького, К.Стеценка, а також більш сучасних українських композиторів, таких як В.Косенко, М.Скорик, І.Шамо та ін.;

- національне образотворче мистецтво, представлене творами найкращих українських художників національної класичної школи живопису, починаючи з Т.Шевченка, а також М.Глуценка, С.Васильківського, І.Їжакевича, В.Орловського, А.Мурашка та ін.;

- українська обрядовість, зокрема календарна, що включає ознайомлення молодших школярів, у першу чергу, із традиціями, пов'язаними із народним календарем природних явищ, народних свят та хліборобським трудовим циклом;

- народні ремесла, що включають гончарство, народну іграшку, національне вбрання, писанкарство тощо.

Специфіка застосування означеного бінарного методу полягає в тому, що молодші школярі, поступово розглядаючи загальні особливості національної культури через призму вивчення українського музичного фольклору, національного музичного мистецтва, паралельного ознайомлення на уроках музики із національним образотворчим мистецтвом, українською обрядовістю, народними ремеслами тощо мали змогу, усвідомлюючи національну культуру як цілісне явище, перейти до розгляду конкретних

особливостей складових духовної та матеріальної культури, ознайомитись із специфічними засобами художньо-творчої виразності.

Конкретизації характерних особливостей сприяло безпосереднє застосування художньої ілюстрації як у вигляді відповідних жанрів української народної пісенності, творів українських композиторів-класиків, так у вигляді творів українського живопису, національного посуду й костюму за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

З метою формування елементарних знань з різних галузей української національної духовної та матеріальної культури було залучено вербальні методи: бесіду, розповідь, пояснення, поточний коментар, вербалізацію змісту музичних творів та творів українського живопису. На уроках музичного мистецтва систематично проводились навчальні бесіди з тематики різних жанрів українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва, розповіді щодо творчих портретів українських композиторів-класиків та майстрів українського живопису (відповідно до навчальних планів).

Важливе місце у процесі формування елементарних знань з різних галузей української національної духовної та матеріальної культури відігравали методи мистецького вправління під час опрацювання різних жанрів українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва. Зокрема, для уроків музичного мистецтва в молодших класах нами було складено вокальний навчально-педагогічний репертуар, що містив основні жанри українського музичного фольклору. Означений вокальний навчально-педагогічний репертуар включав наступні зразки:

«Котику сіренький» - колискова;

«Ой, ходять сон» - колискова;

«Вийшли в поле косарі» - трудова;

«Грицю, Грицю, до роботи» - жартівлива;

«Ой на горі жито – сидить зайчик» - жартівлива;

«Янчику-Подольничу» - веснянка;

«Щедрик» - щедрівка;

«Ой єсть в лісі калина» - хороводна;

«Шумка» - хороводна.

Нами створено методичне забезпечення формування основ національної культури молодших школярів на уроках музики.

Доцільно розглянути методичне забезпечення формування елементарних знань з різних галузей української національної духовної та матеріальної культури в молодших школярів на прикладі покрокового розучування хороводної пісні в обробці Л.Ревуцького «Ой єсть в лісі калина».

1 крок. З метою концентрації уваги молодших школярів вчителем музичного мистецтва виголошується вступне слово (3-4 хвилини) щодо особливостей жанру українського музичного фольклору «хороводна пісня», щодо символічного для української національної культури образу «червона калина» (вербальний метод розповіді). *Результат:* ознайомлення учнів із одним з жанрів українського музичного фольклору, надання відомостей про символи українського фольклору.

2 крок. З метою подальшої концентрації уваги молодших школярів вчителем музичного мистецтва виразно зачитується фрагмент поезії Т.Шевченка:

«Тече вода з-під явора ярмом на долину,

Пишається над водою червона калина,

Пишається калинонька, явір молодіє,

А кругом них верболози й лози зеленіють» (метод демонстрації художнього твору).

Результат: ознайомлення учнів із одним з шедеврів генія української національної культури Т.Шевченка; налаштування на повноцінне сприймання розучуваного музичного твору.

3 крок. Постановка завдання для дітей перед прослуховуванням української народної пісні в обробці Л.Ревуцького «Ой, єсть в лісі калина»

щодо самостійного визначення на слух музичної форми зразку (метод постановки та розв'язання музично-творчих задач). *Результат*: затвердження отриманих попередньо знань щодо однієї з форм української народної пісенності, зокрема щодо наявності приспівного елемента.

4 крок. Прослуховування дітьми української народної пісні в обробці Л.Ревуцького «Ой, єсть в лісі калина» у виконанні вчителя (метод демонстрації музичного твору). *Результат*: ознайомлення із новим музичним твором, отримання учнями цілісного враження про нього.

5 крок. З метою розвитку художньо-естетичного тезаурусу молодших школярів вчитель пропонує дітям словесно висказати свої враження щодо змісту та характеру прослуханої пісні, оцінити її красу, поділитись цими враженнями із товаришами (метод вербалізації змісту музичних творів, метод словесного полілогу). *Результат*: збагачення художньо-естетичного та словесного багажу молодших школярів, розвиток образного мислення.

6 крок. Вивчення тексту пісні, опрацьовуючи чітку вокальну артикуляцію за принципом: голосні – це умовно «ріки», а приголосні – це умовно «береги» (метод мистецького вправлення). *Результат*: розвиток вокально-артикуляційних умінь молодших школярів, ознайомлення із поетикою українського музичного фольклору.

7 крок. Робота над вокальною лінією у процесі співів у контексті точності інтонування та кантиленності (метод мистецького вправлення). *Результат*: розвиток вокальних умінь та навичок, розвиток музичного слуху, розвиток координації голосу із слухом молодших школярів, ознайомлення із мелодикою українського музичного фольклору.

8 крок. Діти запрошуються до центру класу і проводиться музична гра «Ой, єсть в лісі калина»: діти, співаючи, вільно рухаються у хороводі, одна дитина виконує імпровізаційні рухи в центрі кола (метод музичної гри). *Результат*: розвиток вокальних умінь та навичок, розвиток координації голосу із рухом молодших школярів, ознайомлення із специфікою такого жанру українського музичного фольклору, як хороводна пісня.

9 крок. Дітям пропонується у межах проекту «Україна калинова» намалювати власноруч картини, нав'язані опрацьованою хороводною піснею «Ой єсть в лісі калина» й виставити свої малюнки на проектному стенді в кабінеті музичного мистецтва (проективний метод). *Результат:* на базі засвоєння цінностей українського музичного фольклору (музики, поезії, української природи) продукування означених цінностей у малюнках, підтверджуючи власні ціннісні національно-культурні орієнтації.

Контрольний зріз щодо I показника сформованості когнітивно-пізнавального компоненту – наявності елементарних знань з різних галузей української національної духовної та матеріальної культури – було проведено за допомогою педагогічних методів педагогічного спостереження, аналізу результатів усних опитувань. Проведення контрольного зрізу засвідчило позитивну тенденцію якісної зміни отриманих статистичних даних в експериментальній групі.

З метою з'ясування стану формування сформованості когнітивно-пізнавального компоненту основ національної культури в молодших школярів відповідно до II показника – вияву спроможності до розрізнення (на початковому рівні) виражальних засобів української народної пісенності та національного музичного мистецтва – було застосовано сукупність методів художньо-педагогічного аналізу.

На розвивально-оцінювальному етапі формувального експерименту відбувалось відпрацювання аналітичних умінь молодших школярів шляхом практичного здійснення художньо-педагогічного аналізу (усно) за спеціально створеним *планом*, а саме:

1) розкриття історичних відомостей про музичний зразок, час її створення, автора (для музичних зразків, створених українськими композиторами) тощо;

2) прослуховування зразку українського музичного фольклору або твору українського національного мистецтва; методи – коротка вступна розповідь вчителя, метод демонстрації музичного твору;

3) описання учнями своїх вражень від почутого музичного зразку (метод вербалізації власних вражень та емоційних переживань);

4) розгорнуте визначення характеру та змісту музичного твору (метод вербалізації змісту та музичного образу твору);

5) колективне визначення жанрової приналежності музичного зразку (метод конкретизації жанрово-стильових особливостей);

6) колективне визначення основних засобів музичної виразності – мелодії, темпу, ритму, ладу й динаміки (метод аналізу засобів музичної виразності);

7) колективне визначення на слух елементів музичної форми, що є об'єктом слухового спостереження (метод структурного аналізу музичного твору).

Контрольний зріз щодо II показника сформованості когнітивно-пізнавального компоненту – вияву спроможності до розрізнення (на початковому рівні) виражальних засобів української народної пісенності та національного музичного мистецтва – було проведено за допомогою педагогічних методів педагогічного спостереження, аналізу результатів усних опитувань. Проведення контрольного зрізу засвідчило позитивну тенденцію якісної зміни отриманих статистичних даних в експериментальній групі.

Дослідження результатів отриманих статистичних даних вказує на позитивну динаміку зростання показників критерію сформованості когнітивно-пізнавального компоненту основ національної культури молодших школярів – міри обізнаності молодших школярів у явищах української національної музичної культури та здатності до елементарного аналізу її зразків – на етапі формувального експерименту. Порівняння результатів у контрольних та експериментальних групах засвідчило, що кількість молодших школярів, які знаходяться на середньому і високому рівнях сформованості основ національної культури, збільшилось згідно обох показників (наявність елементарних знань з національної

культури (міфології, природознавства, літератури, музики, образотворчого мистецтва) та вияв спроможності до розрізнення (на початковому рівні) виражальних засобів національного мистецтва) (див. табл. 3.7).

Таблиця 3.7.

Сформованість когнітивно-пізнавального компоненту основ національної культури молодших школярів за результатами формувального експерименту (критерій – міра обізнаності молодших школярів у явищах української національної музичної культури та здатності до елементарного аналізу її зразків)

Рівні	Контрольні групи						Експериментальні групи					
	1		2		Для		1		2		Для	
	показник		показник		критерію		показник		показник		критерію	
	а	%	а	%	а	%	а	%	а	%	а	%
низький	8	30,77	10	38,46	9	34,61	5	16,67	3	10,00	4	13,33
середній	13	50,00	15	57,69	14	53,85	18	60,00	18	60,00	18	60,00
високий	5	19,23	1	03,85	3	11,54	7	23,33	9	30,00	8	26,67

На третьому – виконавсько-результативному етапі формувального експерименту відбувалось формування творчо-продуктивного компоненту основ національної культури молодших школярів. Критерієм сформованості цього компонента було визначено міру здатності дітей молодшого шкільного віку до творчого самовираження в мистецькій діяльності. Показниками сформованості було визначено вияв виразності виконання зразків українського музичного фольклору та музичних творів українського національного мистецтва, а також спроможність молодших школярів до елементарної музичної імпровізації на задану фольклорну тему.

Метою виконавсько-результативного етапу було окреслено стимулювання в молодших школярів мистецько-творчої активності

національного спрямування на основі усвідомлення власної приналежності до українського національно-культурного простору.

Під час провадження виконавсько-результативного етапу експериментальної роботи було застосовано наступний педагогічний інструментарій: методи мистецького вправління, методи інтерпретаційного опрацювання, методи групової імпровізації тощо.

Формування першого показника сформованості творчо-продуктивного компоненту основ національної культури молодших школярів – вияву виразності виконання зразків українського музичного фольклору та музичних творів українського національного мистецтва – напряму пов'язано із розвитком на уроках музичного мистецтва умінь творчої інтерпретації пісенних зразків (відповідно до навчальних програм).

Відпрацювання виразності виконання зразків українського музичного фольклору та музичних творів українського національного мистецтва вимагало застосування сукупності наступних методів, до якої належать: бесіда, обговорення, поточний коментар, вербалізація змісту музичних творів (словесні методи); демонстрація музичних творів, художня ілюстрація словесних пояснень (демонстраційно-образні методи); художнього вправління, інтерпретаційного опрацювання, варіантної розробки художнього матеріалу, створення художніх образів тощо.

Методика формування цього показника спрямовувалась на сприяння оригінальності і самостійності інтерпретації народних творів. Адже, на думку Г.Падалки процес мистецької інтерпретації містить значний потенціал виявлення творчого ставлення до твору. Науковець зазначає, що маленький виконавець має виявити власне розуміння твору, виразити власні почуття, передати особливості власного сприйняття того, що створив автор [166].

Ми пропонуємо наступний перебіг роботи над виразністю виконання зразків українського музичного фольклору та музичних творів українського національного мистецтва у процесі їх поетапної інтерпретації. Слід зауважити, що першим важливим етапом проведення цієї роботи є ретельне

розроблення й відпрацювання музичного й поетичного тексту твору за допомогою методів музичного вправління.

Наступним кроком пропонується проведення евристичної бесіди, яка базується на навідних запитаннях вчителя, щодо історії створення та жанрових особливостей музичного твору, а також застосовується діалогічного спілкування, під час якого учні з допомогою вчителя визначають характер зразка, його жанрові особливості, також використовуються методи вербалізації змісту музичного твору, розкриття художнього образу і художньої ілюстрації словесного пояснення.

Вельми важливим є колективне визначення учнями оптимальної динаміки виконання музичного зразку, а також віднайдення кульмінації у розгортанні музичного образу. Відпрацювання динамічного розвитку доцільно здійснювати як у процесі цілісного виконання музичного зразку, так і у фразах. На цьому етапі доцільно застосовувати методи мистецького вправління, ескізного опрацювання, творчого аналізу музичної форми твору.

Ефективним для роботи над виразністю виконання зразків українського музичного фольклору та музичних творів українського національного мистецтва є виконання молодшими школярами творчих завдань щодо пластичного втілення художнього образу твору, а також самостійне створення малюнків дітьми, що виражають на їх думку ідейний зміст і характер твору.

Заключним кроком є застосування методу колективного порівняння і оцінювання молодшими школярами виразності різних інтерпретацій у процесі виконання музичних зразків. Після контрольного виконання музичних зразків доцільним є колективного обговорення почутого, а також ранжування оригінальності інтерпретаційної діяльності.

Здійснення контрольного зрізу за методикою І.Грінчук та О.Бурської «Діагностика музично-виконавського мислення: інструментарій» засвідчило ріст позитивних тенденцій щодо І показника сформованості творчо-

продуктивного компоненту основ національної культури молодших школярів[69, 87].

Під час формування II показника сформованості творчо-продуктивного компоненту основ національної культури щодо спроможності молодших школярів до елементарної музичної імпровізації на задану фольклорну тему вельми важливим, на нашу думку, було те, щоб діти відчули себе не просто творцями музики, а творцями саме національної української музики. Бо саме таке відчуття забезпечує усвідомлення приналежності до українського національно-культурного простору, що, у свою чергу, ефективно впливає на національну самоідентифікацію особистості.

Формування умінь елементарної музичної імпровізації на задану фольклорну тему – це складний та багатогранний процес, який не можливий без розвиненої творчої уяви дитини. Тому розроблене *методичне забезпечення* для розвитку спроможності молодших школярів до елементарної музичної імпровізації на задану фольклорну тему складається з трьох методичних елементів:

- 1) стимулювання творчої уяви та фантазії молодших школярів;
- 2) формування у дітей усвідомлення й розуміння ролі засобів музичної виразності у створенні художнього образу різних жанрів українського музичного фольклору;
- 3) розвитку безпосередньо імпровізаційних умінь.

Для педагогічного забезпечення першого методичного елемента ми підібрали такі завдання, які налаштовані, безпосередньо, на розвиток, у першу чергу, творчої уяви та фантазії, без яких, на нашу думку, є неможливою самостійність творчої імпровізаційної музичної діяльності. Музичним матеріалом для формування й розвитку творчої уяви й фантазії слугували зразки української народної пісенності різних жанрів: хороводна пісня «Ой єсть в лісі калина», колискова пісня «Котику сіренький», історична пісня «Ой на горі та й женці жнуть», трудова пісня «Вийшли в поле косарі».

З метою формування та розвитку творчої уяви й фантазії було використано поєднання творчого завдання «Намалюй музику» із методом демонстрації музичних творів і методом вербалізації змісту музичних творів. Слід зауважити, що коли учні починають фантазувати під музику, уявляють якісь картини, наприклад, калиновий кущ під час прослуховування хороводної «Ой єсть в лісі калина», учитель повинен звернути увагу учнів на те, що, навіть зображаючи картини природи, український народ у своєму фольклорному творі прагне передати почуття людини, її особистісне ставлення до весняної пори року.

Зокрема, О. Ростовський зазначає, що не слід ототожнювати зорові асоціації, які виникають у дітей під впливом музики, з їх довільними фантазіями на фоні музики. Важливо, щоб учні задумалися над тим, чого досягає, композитор, за допомогою різноманітних засобів [187, 51].

Для педагогічного забезпечення другого методичного елемента щодо формування у дітей усвідомлення й розуміння ролі засобів музичної виразності у створенні художнього образу різних жанрів українського музичного фольклору доцільно, у першу чергу, сформувати у дітей розуміння того, за допомогою саме яких засобів змінюється музика, сформувати також усвідомлення ролі конкретних засобів музичної виразності для створення різних музичних образів. Для цього нами було використано педагогічний прийом «руйнування початкового образу». Зміст цього прийому полягає у навмисній зміні будь-якого засобу музичної виразності (мелодії, метро-ритму, ладу, динаміки тощо). За допомогою цього прийому ми показуємо учням, як можна змінити музичний образ і відповідно жанр української народної пісенності, що залучає їх до творчої музичної діяльності, активізуючи слух.

Наприклад, застосовуючи прийом «руйнування початкового образу» на музичному матеріалі колискової «Котику сіренький», після самостійного колективного формулювання визначення учнями загального характеру твору нами було виконано твір із змінами ритмічного рисунка, темпу,

виконавського штриха тощо. Таке змінене виконання допомогло учням відчутти естетичну виразність теми колискової, темпу, динаміки, регістру або штриха в даному творі. Співвідносячи елементи музичної мови з якимись діями, якостями, рухами, почуттями, діти вчать мислити в інтонаційно-образних формах [187, 50-51].

Для педагогічного забезпечення другого методичного елементу щодо безпосереднього формування та розвитку умінь творчої імпровізації дітей було застосовано сукупність методів групової та індивідуальної імпровізації. В якості музичного матеріалу ми обрали зразок українського музичного фольклору – колискову «Котику сіренький». На уроці музичного мистецтва творчі вправи й завдання з формування імпровізаційних умінь передбачаються для вокального виконання, бажано на матеріалі заздалегідь вивчених творів.

1 крок: демонстрація музичного твору, вербалізація молодшими школярами змісту музичного твору, конкретизація художнього образу, сумісне виконання фольклорного зразку.

2 крок: творче завдання щодо одночасної зміни темпу із повільного на швидкий і штрихів із «legato» на «staccato» під час групового виконання (методи мистецького вправляння, демонстрації музичного твору, конкретизації нового художнього образу, вербалізації нового змісту музичного твору, словесних пояснень, поточних коментарів тощо).

3 крок: творче завдання щодо одночасної зміни динамічних відтінків і ладу з мінорного на мажорний під час групового виконання (методи мистецького вправляння, демонстрації музичного твору, конкретизації нового художнього образу, вербалізації нового змісту музичного твору, словесних пояснень, поточних коментарів тощо).

4 крок: колективне оцінювання якості виконання, артистичності, уміння перевтілення учнів під час групової та індивідуальної імпровізації.

Метод педагогічного спостереження та аналізу виконання молодшими школярами творчих завдань дозволив стверджувати про якісну позитивну

тенденцію щодо формування II показника сформованості творчо-продуктивного компоненту основ національної культури в молодших школярів.

Дослідження результатів отриманих статистичних даних вказує на позитивну динаміку зростання показників критерію сформованості творчо-продуктивного компоненту основ національної культури молодших школярів – міри здатності дітей молодшого шкільного віку до творчого самовираження в мистецькій діяльності – на етапі формувального експерименту. Порівняння результатів у контрольних та експериментальних групах засвідчило, що кількість молодших школярів, які знаходяться на середньому і високому рівнях сформованості основ національної культури, збільшилось згідно обох показників (табл. 3.8).

Таблиця 3.8.

Сформованість творчо-продуктивного компоненту основ національної культури молодших школярів за результатами формувального експерименту (критерій – міра здатності дітей молодшого шкільного віку до творчого самовираження в мистецькій діяльності)

Рівні	Контрольні групи						Експериментальні групи					
	1		2		Для		1		2		Для	
	показник		показник		критерію		показник		показник		критерію	
	а	%	а	%	а	%	а	%	а	%	а	%
низький	9	34,61	11	42,31	10	38,46	8	26,67	4	13,33	6	20,00
середній	12	46,15	12	46,15	12	46,15	16	53,33	18	60,00	17	56,67
високий	5	19,23	3	11,54	4	15,38	6	20,00	8	26,67	7	23,33

Динаміку рівнів сформованості основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва у контрольних та експериментальних групах за результатами формувального експерименту подано у таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

Рівні сформованості основ національної культури молодших школярів за результатами формувального експерименту (чисельник – абсолютний показник, знаменник – відносний показник)

Компоненти	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Мотиваційно–спонукальний	03/11,54	07/23,33	12/46,15	18/60,00	11/42,31	05/16,67
Когнітивно-пізнавальний	03/11,54	08/26,67	14/53,85	18/60,00	09/34,61	04/13,33
Творчо-продуктивний	04/15,38	07/23,33	12/46,15	17/56,67	10/38,46	06/20,00
загальний показник сформованості	03,33/12,82	07,33/24,44	12,67/48,72	17,67/58,89	10/38,46	05/16,67

Таким чином, доцільно констатувати, що ефективність розробленої методики формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва підтверджено результатами формувального експерименту. Кількість молодших школярів, що знаходяться на високому рівні сформованості основ національної культури зросла на 11,62 % (з 12,82% в контрольних групах до 24,44% в експериментальних групах). Кількість молодших школярів, що знаходяться на середньому рівні зросла на 10,17 % (з 48,72 % в контрольних групах до 58,89% в експериментальних

групах). Кількість молодших школярів, що знаходяться на низькому рівні сформованості основ національної культури знизилась на 21,79 % (з 38,46% в контрольних групах до 16,67% в експериментальних групах).

За результатами експериментальної роботи зафіксовано динаміку формування основ національної культури учнів молодших класів експериментальних групах, проте вона виявилась різною мірою. Так найбільший приріст кількості учнів із високим рівнем (+33,3%), зафіксовано в групі E₂, у якій визначені умови забезпечувались комплексно. В експериментальній групі E₂ цей показник виявився значно нижчим – приріст склав +17%. Найвищу динаміку адаптивного рівня сформованості основ національної культури молодших школярів виявлено також у експериментальній групі E, кількість учнів з адаптивним рівнем зменшився на 15,1% у групі E₂ та на 10,5 у групі E₁.

Для з'ясування репрезентативності отриманих даних в результаті формувального експерименту було застосовано їхню обробку статистичними методами за допомогою такого алгоритму:

Сформульовано статистичні гіпотези.

Перша гіпотеза (H₀): кількість студентів, які набрали 40 і більше відсотків (досягли середнього та високого рівня) в ЕГ не більше ніж у КГ;

Друга гіпотеза (H₁): кількість студентів, які набрали 40% і більше в ЕГ, більше ніж у КГ.

1. Здійснено перевірку істинності сформульованих гіпотез за допомогою статистичного критерію узгодження Р.Фішера (φ).

Застосування цього критерію дозволило оцінити ймовірність відмінностей між двома вибірками, у яких зафіксовано ефект впливу розробленої методики.

За допомогою критерію Р.Фішера показники успішного формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного

мистецтва ми виразили у відсотках: визначено φ_1 та φ_2 . Емпіричне значення $\varphi_{емп}$ ми вираховували за формулою:

$$\varphi_{емп} = (\varphi_1 - \varphi_2) \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}}$$

Де φ_1 – значення, відповідне більшому процентному показнику; φ_2 – значення, відповідне меншому процентному показнику; n_1 – кількість спостережень у ЕГ; n_2 – кількість спостережень у КГ.

З'ясування репрезентативності отриманих даних в результаті формувального експерименту відбувалось за допомогою такого алгоритму:

Сформульовано статистичні гіпотези.

Перша гіпотеза (H_0): кількість студентів, які набрали 40 і більше відсотків (досягли середнього та високого рівня) в ЕГ не більше ніж у КГ;

Друга гіпотеза (H_1): кількість студентів, які набрали 40% і більше в ЕГ, більше ніж у КГ.

2. Здійснено перевірку істинності сформульованих гіпотез за допомогою статистичного критерію узгодження Р.Фішера (φ).

Застосування цього критерію дозволило оцінити ймовірність відмінностей між двома вибірками, у яких зафіксовано ефект впливу розробленої методики.

Критичне значення критерію φ (за Фішером) для рівня статистичної значимості $\rho = 0,05$ визначаємо зі статистичних таблиць: $\varphi_{кр} = 1,64$.

Показники успішного формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва ми виразили у відсотках. Для кожного з показників визначено φ_1 та φ_2 , за формулою:

$$\varphi = 2 \cdot \arcsin(\sqrt{P})$$

де P – процентна доля, виражена в долях одиниці.

Емпіричне значення $\varphi_{емп}$ ми вираховували за формулою:

$$\varphi_{емп} = (\varphi_1 - \varphi_2) \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}}$$

Де φ_1 – значення, відповідне більшому процентному показнику; φ_2 – значення, відповідне меншому процентному показнику; n_1 – кількість учасників певної групи, у яких при спостереженнях виявлено високий рівень; n_2 – кількість учасників певної групи, у яких при спостереженнях виявлено низький рівень.

Порівняння φ табличного та φ експериментального показує, що φ табличне $< \varphi$ експериментального, а це означає, що $\varphi_{екс.}$ лежить поза інтервалом прийняття нуль-гіпотези.

Зіставляючи показники рівнів сформованості методики формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва, можна зробити висновок, що розроблена в нашому дослідженні методика, виявилася досить ефективною, а запропоновані педагогічні умови вплинули на розвиток природних механізмів досліджуваного явища. Істотна різниця, яку можна побачити в зафіксованих числових показниках, свідчить про ефективність її застосування.

Результати підсумкового діагностичного зрізу свідчать про значну відмінність рівнів сформованості основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва. Узагальнені кількісні показники проведеного експериментального дослідження відображені у діаграмі (рис. 3.3). Кількість молодших школярів, що знаходяться на високому рівні сформованості основ національної культури зросла на 11,62 % (з 12,82% в контрольних групах до 24,44% в експериментальних групах). Кількість молодших школярів, що знаходяться на середньому рівні зросла на 10,17 % (з 48,72 % в контрольних групах до 58,89% в експериментальних групах). Кількість молодших школярів, що знаходяться на низькому рівні сформованості основ національної культури знизилась на 21,79 % (з 38,46% в контрольних групах до 16,67% в експериментальних групах).

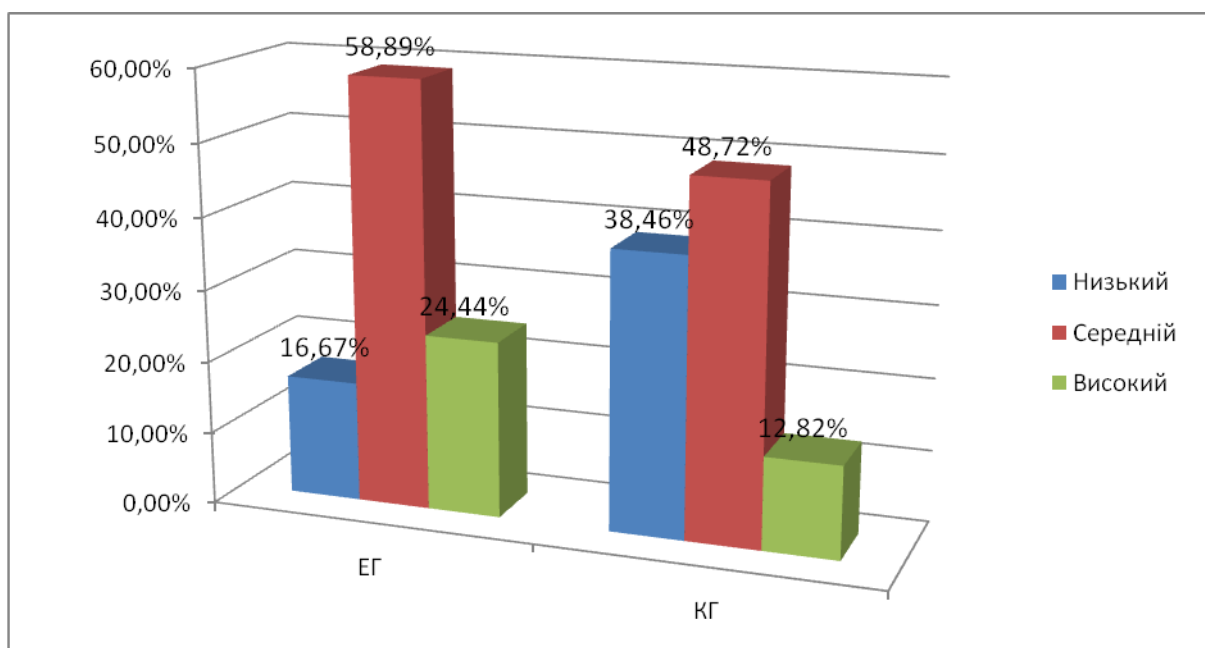

Рис. 3.3 Результати підсумкового діагностичного зрізу рівнів сформованості основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва

Динаміку рівнів сформованості основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва у контрольних та експериментальних групах за результатами формувального експерименту, які подано у таблиці 3.9 статистично перевіряємо за узгодження істинності даних за Р.Фішером (φ).

Як бачимо з таблиці 3.10 для кожного з структурних показників формування основ національної культури молодших школярів на заключному етапі формувального експерименту емпіричне значення φ більше критичного ($\varphi_{емп} > \varphi_{кр}$). Отже відмінності в результатах контрольної та експериментальної групи суттєві. Тобто ми можемо відкинути гіпотезу H_0 та прийняти гіпотезу H_1 для кожного з показників формування основ національної культури молодших школярів на заключному етапі формувального експерименту.

Таблиця 3.10

Статистичні показники узгодження істинності даних за Р.Фішером (φ)

Компоненти	Високий рівень		Низький рівень		φ_2	φ_1	Критерій φ за Фішером
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ			
	%	%	%	%			
Мотиваційно–спонукальний	11,54 %	23,33 %	42,31 %	16,67 %	1,26 6	2,28 1	4,14
Когнітивно-пізнавальний	11,54 %	26,67 %	34,61 %	13,33 %	1,45 5	2,19 4	2,99
Творчо-продуктивний	15,38 %	23,33 %	38,46 %	20,0 %	1,39 3	1,98 2	2,23
загальний показник сформованості	12,82 %	24,44 %	38,46 %	16,67 %	1,27 6	1,94 3	2,69

Порівняння φ табличного та φ експериментального показує, що φ табличне $<$ φ експериментального, а це означає, що фекс. лежить поза інтервалом прийняття нуль-гіпотези.

Таким чином, доцільно констатувати, що ефективність розробленої методики формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва підтверджено результатами формувального експерименту. У результаті проведеної роботи доведено ефективність розробленої поетапної методики формування основ національної культури молодших школярів засобами порівняльного аналізу результатів, що були отримані у контрольних та експериментальних групах. Якісний та кількісний аналіз результатів формувального експерименту, порівняння отриманих даних засвідчили зростання динаміки рівнів сформованості основ національної культури молодших школярів в експериментальних групах, а

отже – доведена дієвість та ефективність впровадження поетапної методики формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва.

Результати проведення порівняльного аналізу отриманих статистичних даних засвідчують ефективність визначених педагогічних умов і розробленої методики формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва в загальноосвітній школі у цілому. Таким чином, можливим і доцільним є не лише широке упровадження методики у процес музичного навчання молодших школярів в загальноосвітній школі, але й її екстраполяція.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Проведення експериментальної роботи з формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва дозволило дійти таких висновків:

- проведення констатувального експерименту, що полягав у визначенні кількісного та якісного аналізу ефективності формування основ національної культури молодших школярів, використовувалась комплексна методика, що містила такі методи: педагогічне спостереження, анкетування та інтерв'ювання; тестування, експертні опитування; аналіз знань та практичних навичок музично-творчої діяльності учнів. На основі цієї роботи були визначені й обґрунтовані суттєві ознаки рівнів (*низького, середнього і високого*) сформованості основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва;

- на формувальному етапі експериментальної роботи було перевірено педагогічні умови формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва, здійснено упровадження розробленого методичного забезпечення, систематизовано й проаналізовано отримані статистичні дані. Метою формувального експерименту є

упровадження та експериментальна перевірка ефективності розробленої нами методики формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва. Провідними засобами формування основ національної культури учнів було визначено український музичний фольклор та національне музичне мистецтво;

-дослідно-експериментальну роботу було організовано відповідно до напрямів, що відповідають послідовному формуванню структурних компонентів досліджуваного феномена. До таких напрямів належать: актуалізація мотиваційної спрямованості молодших школярів до сприймання та оцінювання зразків українського музичного фольклору, національного класичного та сучасного мистецтва; надання молодшим школярам елементарних знань щодо української національної культури, зокрема українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва, формування обізнаності учнів початкових класів щодо інших різновидів національного мистецтва; активізація спроможності молодших школярів до творчого самовираження у мистецькій діяльності, зокрема, у виконанні творів національної народної та професійної авторської музики, до аранжування зразків українського музичного фольклору засобами мультимедійних технологій;

- згідно до окреслених напрямів експериментальної роботи, які відповідають послідовному формуванню структурних компонентів основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва, нами було визначено три етапи формувального експерименту, а саме: *підготовчо-інтегративний* етап, що передбачає залучення учнів початкових класів до образного відтворення оточуючого світу засобами українського музичного фольклору (народної пісенності, танцю, образотворчого мистецтва тощо); виявлення художніх переваг кожного з різновидів народних мистецтв, з'ясування функції мистецтва у народних обрядах, традиціях, звичаях. Основні методи, засоби і прийоми спрямовано на стимуляцію потребового спонукання щодо розширення художньо-образних

вражень школярів шляхом демонстрування творів національного мистецтва, ознайомлення зі зразками народно-прикладної художньої культури, з багатством національної танцювальної творчості; на збагачення пізнавальних інтересів молодших школярів за рахунок розширення художньо-естетичного досвіду у процесі систематичного сприймання творів національного мистецтва; на спонукання школярів до отримання відомостей про життя і творчість національних митців шляхом проведення бесід, розповідей, виставок художніх робіт; *розвивально-оцінювальний етап*, який зорієнтовано на формування оцінних орієнтирів в галузі музичного фольклору і національного мистецтва, розвиток художньо-аналітичного мислення молодших школярів, здатності їх до оцінювання, порівняння, ранжування й усвідомленого вибору кращих художніх зразків національної культури. Основні педагогічні методи, засоби та прийоми спрямовано на розв'язання завдань щодо зіставлення, порівняння художніх явищ української національної та інших національних культур; на виконання вправ з виявлення національної специфіки в образній мові різних видів мистецтв; обговорення художніх вражень від пізнання національної художньої творчості; проведення аналогій між художніми образами різних національних культур; *виконавсько-результативний етап*, який спрямовано на стимулювання музично-творчої активності учнів молодшого шкільного віку у просторі української національної культури, на формування у них відчуття національної ідентичності, співпричетності до творення національного мистецтва. Основні педагогічні методи, засоби та прийоми передбачають опору на креативну синкретичність українського музичного фольклору та спрямовані на вирішення задач відтворювального характеру та виконання творчих завдань.

На підготовчо-інтегративному етапі було розроблено педагогічний інструментарій: сукупність методів, засобів і прийомів мистецького навчання. Основою цього інструментарію було визначено методи розвитку інтересу до різних жанрів українського музичного фольклору та

національного мистецтва, зокрема, методи схвалення, заохочення в музичному навчанні, інсценізації музичних зразків, проєктивні методи, застосування елементів навчальної дискусії, музично-дидактичні ігри тощо. Означені методи варіативно поєднувались із вербальними, образно-демонстраційними методами та методами мистецького вправління.

Педагогічний інструментарій *розвивально-оцінювального етапу охоплює методи:* вербальні (бесіда, розповідь, пояснення, поточний коментар, вербалізація змісту музичних творів), образно-демонстраційні (демонстрація зразків української народної пісенності та творів національного музичного мистецтва, художня ілюстрація словесних пояснень), бінарні методи, методи і прийоми художньо-педагогічного аналізу та мистецького вправління тощо, метод пізнання національної культури від загального до конкретного, творчі завдання на зіставлення, порівняння художніх явищ національної та інших культур, виконання вправ на виявлення національної специфіки в образній мові різних видів мистецтв; обговорення художніх вражень від пізнання національної художньої творчості; проведення аналогій між художніми образами музичних творів.

На третьому – *виконавсько-результативному етапі формувального експерименту* було застосовано наступний педагогічний інструментарій: методи мистецького вправління, методи інтерпретаційного опрацювання, методи групової імпровізації тощо, а також бесіда, обговорення, поточний коментар, вербалізація змісту музичних творів (словесні методи); демонстрація музичних творів, художня ілюстрація словесних пояснень (демонстраційно-образні методи); художнього вправління, інтерпретаційного опрацювання, варіантної розробки художнього матеріалу, створення художніх образів тощо, педагогічний прийом «руйнування початкового образу» тощо;

- динаміку рівнів сформованості основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва у контрольних та експериментальних групах за результатами формувального експерименту

доведено за допомогою статистичних даних.Ефективність розробленої методики формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва підтверджено результатами формувального експерименту. Кількість молодших школярів, що знаходяться на високому рівні сформованості основ національної культури зросла на 11,62 % (з 12,82% в контрольних групах до 24,44% в експериментальних групах). Кількість молодших школярів, що знаходяться на середньому рівні зросла на 10,17 % (з 48,72 % в контрольних групах до 58,89% в експериментальних групах). Кількість молодших школярів, що знаходяться на низькому рівні сформованості основ національної культури знизилась на 21,79 % (з 38,46% в контрольних групах до 16,67% в експериментальних групах);

-результати проведення порівняльного аналізу отриманих статистичних даних засвідчують ефективність визначених педагогічних умов зокрема і розробленої методики формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва в загальноосвітній школі у цілому. Таким чином, можливим і доцільним є не тільки широке упровадження методики у процес музичного навчання молодших школярів у загальноосвітній школі, але й її екстраполяція.

Основні наукові результати розділу опубліковані у працях [157; 159; 160; 162; 164].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення проблеми формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва, що знайшло відображення в теоретико-методичному обґрунтуванні та визначенні специфіки означеного феномена, розробці й експериментальній перевірці поетапної методики. Проведене дослідження та виконання всіх поставлених завдань дали підстави зробити такі висновки:

1. У результаті аналізу літератури з'ясовано, що питанням національного виховання підростаючого покоління приділяється значна увага. Науковці відзначають, що одним із найвагоміших педагогічних чинників формування національної свідомості школярів виступає мистецтво. Уроки музики містять вагомий потенціал становлення свідомого ставлення учнів до засвоєння фольклору, історії, традицій і звичаїв рідного народу, а також активізації шанобливого ставлення до міжнародних взаємин. Водночас поза увагою дослідників лишилися питання розроблення понятійної основи національної культури саме молодших школярів, проблеми визначення методичних шляхів реалізації можливостей музичного навчання в контексті формування національної культури дітей, не розкрито педагогічні умови впровадження інтегративних підходів у систему національного виховання учнів початкової школи засобами мистецтва.

2. Поняття «основи національної культури молодших школярів» визначається в дослідженні як інтегративна особистісна якість, що характеризується єдністю прагнення і здатності дітей до пізнання духовних цінностей рідного народу (мови, мистецтва, історії; національної міфології; краєзнавства тощо), їх утвердження та впровадження у доступних учням способах діяльності.

3. Структурними компонентами основ національної культури молодших школярів постають: мотиваційно-спонукальний, когнітивно-пізнавальний, творчо-продуктивний. *Мотиваційно-спонукальний компонент* охоплює мотиваційну спрямованість молодших школярів до сприймання, оцінювання і творчого самовираження у процесі засвоєння національного мистецтва, усвідомлений потяг до самовдосконалення в контексті національної культури, що виступає джерелом активності дітей, стимулювальним чинником національного самоусвідомлення. *Когнітивно-пізнавальний* компонент полягає в наявності елементарних знань учнів щодо національної культури, національного музичного мистецтва, зокрема фольклорної творчості; свідчить про певну обізнаність дітей в різних видах мистецтва, визначає здатність молодших школярів до елементарного аналітичного розбору музичних та творів різних видів мистецтв, доступних для дитячого сприймання й виконання. *Творчо-продуктивний компонент* основ національної культури молодших школярів виявляє їхню спроможність до творчого самовираження у мистецькій діяльності, зокрема, у виконанні творів національної музики, у посильному для дітей молодшого шкільного віку аранжуванні зразків фольклору засобами мультимедійних технологій, здатність до елементарної композиції.

4. **Критеріями** сформованості основ національної культури молодших школярів визначено: *мотиваційно-потребовий*, за допомогою якого виявляється ступінь сформованості мотивації до пізнання національних цінностей культури. Показники: наявність стійкого інтересу дітей до національної культури (до опанування рідною мовою, до історії країни, до національних звичаїв та обрядів), а також вияв готовності до освоєння художніх творів національного мистецтва; *когнітивно-оцінний*, що спрямований на визначення міри обізнаності дітей у явищах національної культури та здатності до елементарного аналізу (розбору) естетичних переваг творів національного мистецтва. Показники: наявність елементарних знань з національної культури (міфології, природознавства, літератури, музики,

образотворчого мистецтва) та вияв спроможності до розрізнення (на початковому рівні) виражальних засобів національного мистецтва; *творчо-діяльнісний*, що передбачає визначення міри здатності дітей до творчого самовираження в мистецькій діяльності. Показники: вияв наполегливості у досягненні виразності виконання музичних творів національного мистецтва та спроможність на елементарному рівні зімпровізувати варіанти творів на задану тему з фольклорної творчості.

5. У процесі дослідження визначено **принципи** формування основ національної культури молодших школярів: *принцип мистецької самоідентифікації зі своєю нацією*, що означає стимулювання світоглядної активності національного спрямування у молодших школярів, розвиток потреби в пізнанні мистецьких цінностей свого народу, а також відчуття причетності до їх утвердження і розповсюдження, усвідомлення себе репрезентантом своєї нації, носієм її культури. Означений принцип має на меті протиставлення космополітично - релятивістського, еkleктичного спрямування процесу освоєння художніх образів формуванню у молодших школярів глибокої пошани до національних цінностей мистецтва. *Принцип толерантності та взаємної поваги до міжкультурних мистецьких комунікацій*, що передбачає активізацію прихильного ставлення молодших школярів до художніх надбань інших народів, виховання потреби у збагаченні власної мистецької компетентності знанням художньої творчості композиторів, художників, поетів різних національностей, розвиток інтересу до ознайомлення з мистецькими надбаннями різних країн. Формування образу світу в молодших школярів у контексті національної культури не означає відгородження їх від пізнання світової художньої культури. *Принцип особистісного культуротворення*, що передбачає опору на особистісні якості дітей (спрямованість мистецьких інтересів, художньо-ціннісні орієнтації, домінуючі мотиви мистецької діяльності) у навчально-виховному процесі шляхом індивідуального підходу до кожного учня та врахування вікових можливостей молодших школярів у пізнанні і посиленому творчому

самовиявленні у сфері національного мистецтва. *Принцип інтенсифікації художньо-національного розвитку*, який виражає залежність між формуванням основ національної культури у молодших школярів та ступенем активності їхньої діяльності у сфері національного мистецтва, досягнення творчої спрямованості процесу опанування національними мистецькими цінностями на уроках музики.

6. Оптимальними **педагогічними умовами**, що сприяють ефективному формуванню основ національної культури молодших школярів, вважаємо такі: *досягнення інтегративності впливу національного мистецтва; забезпечення психологічного комфорту процесу засвоєння учнями національних цінностей мистецтва; врахування життєвих інтересів дітей при визначенні змісту і методів освоєння національних цінностей мистецтва (доборі художнього матеріалу, складанні виконавського репертуару, тощо); дотримання збалансованості когнітивних і емоційно-оцінювальних чинників освоєння мистецьких цінностей національної культури; актуалізації застосування мультимедійної інформації на уроках музичного мистецтва.*

7. Розроблена в процесі дослідження **поетапна методика** включає:

- *підготовчо-інтегративний етап*, що передбачає ознайомлення учнів зі специфікою образного відтворення світу засобами музики, літератури, хореографії, образотворчого мистецтва у різних національних культурах; виявлення художніх переваг кожного з різновидів мистецтв, з'ясування функції мистецтва у народних обрядах, традиціях, звичаях. Основні методи і прийоми спрямовано: на розширення художньо-образних вражень школярів шляхом демонстрування творів національного мистецтва, ознайомлення зі зразками народно-прикладної художньої культури, з багатством національної танцювальної творчості; на збагачення пізнавальних можливостей школярів чуттєвим досвідом сприйняття творів національного мистецтва, а також когнітивною інформацією щодо елементарних закономірностей національного формотворення; на спонукування школярів до отримання

відомостей про життя і творчість національних митців шляхом проведення бесід, розповідей, виставок художніх робіт;

- *розвивально-оцінювальний етап*, який зорієнтовано на формування оцінних орієнтирів в галузі національного мистецтва, розвиток художньо-аналітичного мислення школярів, здатності їх до усвідомленого вибору кращих художніх зразків національної культури. Основні методи та прийоми роботи зі школярами: розв'язання завдань на зіставлення, порівняння художніх явищ національної та інших культур; виконання вправ на виявлення національної специфіки в образній мові різних видів мистецтв; обговорення художніх вражень від пізнання національної художньої творчості; проведення аналогій між художніми образами різних національних культур; проведення тематичних уроків на основі мистецьких аналогій;

- *виконавсько-продуктивний етап* спрямовано на вкорінення дітей у просторі національної культури, на формування у них відчуття національної ідентичності, співпричетності до рідного народу, на стимулювання мистецько-творчої активності національного спрямування. Основні методи і прийоми передбачають опору на креативну цінність фольклору та інших видів мистецтва і включають: виконання завдань відтворювального характеру (проведення народних ігор, інсценізація народних пісень, виконання елементів національно-сценічних танців, музично-рольових ігор, гра на елементарних народних інструментах тощо) та виконання завдань творчого характеру (створення ритмового супроводу для шумового оркестру, залучення до елементарної композиції музичних зразків, складання загадок, казок, виготовлення іграшок в національному стилі, святкових листівок з національною орнаментикою, витинанок тощо).

Результати проведення порівняльного аналізу отриманих статистичних даних засвідчують ефективність визначених педагогічних умов зокрема і розробленої методики формування основ національної культури молодших школярів на уроках музичного мистецтва в загальноосвітній школі у цілому.

Таким чином, можливим і доцільним є не тільки широке впровадження методики в процес музичного навчання молодших школярів у загальноосвітній школі, але й її екстраполяція.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тест на вияв рівня сформованості стійкого інтересу молодших школярів до вивчення національної культури (За методикою О.С. Гребенюк).

Відповіді на запитання (від 01 до 05, де 05 – впевнено «так», 04 – більше «так», чим «ні», 03 – не впевнений, 02 – більше «ні», чим «так», 01 – впевнено «ні») записуються у відповідні клітинки в картках:

Клас _____ Дата _____

Прізвище, ім'я _____

1	4	7
2	5	8
3	6	9

Обробка карток: необхідно скласти всі цифри у кожному рядку. Три рядки відповідають трьом рівням інтересу. Той рядок, який містить найбільшу суму, буде відповідати наявності у даного респондента рівня інтересу.

Що спонукає тебе співати українські народні пісні на уроці музичного мистецтва?

1. Співаю тому, що цього вимагає вчитель музики.
2. Тому, що ці пісні я маю співати на святкових ранках у школі.
3. Тому, що мені це цікаво.

Як ти ставишся до вивчення українських народних пісень на уроках музичного мистецтва?

4. Якби це було можливо, я взагалі не вивчав би цих пісень.
5. Вважаю, що вивчення цих пісень потрібно мені для того, щоб краще звучав

мій голос.

6. Вважаю, що чим більш я вивчаю українські народні пісні, тим більше мені хочеться їх співати.

Що на уроках музичного мистецтва тобі більш за все подобається ?

7. Слухати розповідь про українську народну пісню вчителя.
8. Слухати спів своїх товаришів.
9. Самостійно виконувати українські народні пісні.

Додаток Б

Анкета для учнів

Школа _____

Клас _____

Вік _____

Ім'я,
прізвище _____

1) Як ти ставишся до співу?

- він тобі подобається

_____

- який любиш більше (підкреслити) сольний, хоровий?

_____

- чи співаєш ти наодинці (під карооке, наспівуєш без супроводу)? _____

- назви свої улюблені

пісні _____

- ти його не любиш

_____

- ти до нього

байдужий _____

2) Для чого потрібна людині музика? Що корисного вона дає людині? _____

_____

3) Який вид музичної діяльності тобі найбільше подобається (слухати, співати, грати на музичних інструментах, рухатись під музику)? (підкреслити)

4) Чи _____ подобаються _____ тобі _____ уроки музики? _____

- 5) Які музичні гуртки ти відвідуєш? _____
- 6) Без чого ти не зміг би прожити? _____
- 7) Де в побуті ти б використовував музику (спів)? _____
- 8) Яким чином ти спілкуєшся з музикою :
- за допомогою засобів масового інформування (радіо, телебачення, слухання платівок, касет);
  - у процесі слухання музично-естетичного досвіду в сім'ї;
  - через відвідування концертів, свят (шкільних, позашкільних).
- 9) Чи любиш ти співати (підкреслити) соло, в хорі? _____
- 10) Назви улюблені музичні твори _____
- 11) Звідкіля ти знаєш ці твори _____
- 12) Чи відвідуєш ти хоріві концерти чи інші музичні заходи дорослих? _____

Додаток Б.1

Анкета для вчителів (батьків)

1. «Чи використовуєте Ви зразки українського музичного фольклору для індивідуалізованого творчого розвитку школярів?».
2. «З чого варто розпочинати роботу з формування в молодших школярів основ національної культури?».
3. «Яким чином, застосовуючи український музичний фольклор, можна виявити індивідуальні творчі здібності кожного учня?».
4. Які засоби української етномузичної педагогіки Ви використовуєте для розвитку творчих здібностей учнів початкових класів?».
5. «Чи використовуєте Ви на уроках музики мультимедійні засоби, інноваційні технології для формування в молодших школярів основ національної культури?»
6. «Чи варто молодшим школярам спочатку пояснювати існування різних видів мистецтв, а потім вже пропонувати їх вивчати ізольовано?»
7. «Чи пропонуєте Ви учням творчі завдання за вибором?»

Додаток В

Тест на вияв рівня сформованості готовності до засвоєння художніх зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва(За методикою Л.Севериної).

1. Вважаю, що на уроці музичного мистецтва треба суттєво зменшити кількість українських народних пісень.
2. Я надаю більшу перевагу слуханню сучасної популярної музики по відношенню до слухання української народної музики
3. Я вважаю, що люди кажуть неправду, стверджуючи, що їм подобається слухати українську народну музику.
4. Співаючи пісні зарубіжних композиторів, я отримаю більше співацьких умінь, ніж вивчаючи пісні сучасних українських композиторів.
5. Вважаю, що виконання народних пісень по радіо й на телебаченні у найближчий час зникне.
6. Вважаю, що естрадна музика є найбільш популярною порівняно із народною музикою.
7. Знаходячись на сімейних та дружніх святкуваннях я ніколи не співаю народних пісень.
8. Мені не подобається виконувати на святкових концертах у школі українські народні пісні.
9. Я не хочу відвідувати концерти, де виконується народна музика.
10. Обираючи між піснею українського композитора і піснею зарубіжного композитора для вивчення на уроках музичного мистецтва, я обрав би піснею зарубіжного композитора.

Інструкція: відповідь «Так» - 1 бал, відповідь «Ні» - 2 бали.

Високий рівень сформованості готовності до засвоєння художніх зразків українського музичного фольклору та національного музичного мистецтва – від 18 до 20 балів, середній рівень – від 14 до 17 балів, низький рівень – від 10 до 13 балів.

Додаток Г

Приклад використання музичних ігор в українських вечорницях

Більшість ігор виконуються у супроводі пісень, приспівок, лічилок. За прикладом українських вечорниць, коли дівчата та хлопці вихвалялися один перед одним, їм пропонувалися такі ігри:

Гра № 1. «Танцюючі лінії»

Дві команди (одна - з хлопчиків, друга - з дівчат), що змагаються, шикуються одна супроти другої по одній лінії. Призначається судова колегія, яка вибирає собі таке місце в залі, де дві лінії гарно видно у профіль.

Основні умови гри: зберегти пряму лінію під час виконання танцювального завдання. За командою ведучого лінії рівняються. Дається перше просте завдання: чотири кроки назустріч один одному та назад. Судді визначають, яка команда зробила це краще. Друге завдання: виконати простий танцювальний елемент, показаний ведучим. Лінії мають рухатись вперед чи назад. Третє завдання: виконати складнішу танцювальну комбінацію, зберігаючи пряму лінію.

Гра № 2. «Відгадай образ»

Діти поділяються на дві групи. Перша група, загадуючи якийсь образ, запрошує одного представника з другої групи і передає йому своє завдання. Представник другої команди за допомогою українських народних рухів повинен передати образ, а його команда - відгадати. Потім команди міняються ролями.

Ці ігри розраховані на кмітливість, розвивають уяву, фантазію, вміння перевітлюватись, повагу до народних традицій.

За матеріалом з часів козаччини пропонується проводити такі ігри:

Гра №1. «Коло - гопачок» (танець - гра)

Засвоєння танцю дітьми доцільно почати із сприймання фольклорного переказу та проведення гри на вивчення основних рухів.

Діти мають почути від педагога про витоки гопака - войовниче життя їхніх пращурів, козаків Запорізької Січі. Вони дізнаються, що гопак спочатку танцювали на козацьких розвагах тільки чоловіки. Кожний з козаків не просто витинав у танці, а з вигадкою, демонструючи свою кмітливість, танцювальність, умілість, козацьку завзятість. Він прагнув оригінальності, бажав бути несхожим на інших.

Гра № 2 «Маленький повзунець» (гра для хлопчиків)

Засвоєння танцю з дітьми радимо здійснювати у наступній методичній послідовності.

Хлопчиків ознайомлюють з інваріантним змістом танцю прийомом художнього переказу про традицію його виникнення і побутування. Від дорослого діти дізнаються, що у давнину поважні козаки жартували, змагались на відпочинку. Вони з веселим, запальним гумором рухались поповзом, наче малі хлопчаки чи юнаки. Згодом жарти козаків стали традиційною грою-змаганням у танцювальних витівках, дотепності, умілості, спритності, винахідливості.

Умовою гри є постійне збереження позиції у навприсядці. Учасник вибуває з гри, якщо, не витримавши напруження танцю, підводиться з глибокого присідання на весь зріст.

Педагог застосовує прийоми вслуховування в музику, наступного виявлення образних ознак музичного твору, надання дітям можливості передати її характер основною ходою, яка виконується поповзом. Діти виконують рухи за наслідуванням (повзунець, різноманітні присядки), за вербальними орієнтирами («рухайтесь так, як ви собі уявляєте»), за власною ініціативою пригадують щось з раніш набутого досвіду виконання рухів у чоловічій манері. Важливо привернути увагу дітей до сильної манери виконання основної ходи. В хлопчиках пробуджують бажання обміркувати

назву Повзунець, асоціювати її з основною ходюю, робити власні припущення щодо характеру музики і відповідно - характеру образів, рухів. Дівчатка спостерігають за хлопчиками, слідкують за дотриманням правил гри.

При проведенні ігор роль педагога залишається виключно важливою. Від нього залежить весь хід її та результат. Педагог активно бере участь в іграх, керує, спостерігає, а якщо потрібно, грає сам разом з учнями. Грати вчителю слід у тих випадках, коли потрібно бути зразком для наслідування. Він повинен керувати грою чітко, змістовно, забезпечуючи загальні, добрі взаємовідносини. Гру, як і весь урок, потрібно закінчувати організовано: підбити підсумки, оголосити результати, дати рекомендації і виконати побажання.

Додаток Д

Використання українських народних казок на уроках музичного мистецтва

1. «Коза-Дереза»,
2. «Козел та Баран»,
3. «Гуси-Лебеді»,
4. «Як Лисиця вчилася літати»,
5. «Кіт і Лисиця»,
6. «Кіт-сірий лоб»,
7. «Півник та Курочка»,
8. «Теремок»,
9. «Рукавичка»,
10. «Кривенька Качечка»,
11. «Кузьма Скоробагатий»,
12. «Лисиця і Журавель»,
13. «Лисиця і Заєць»,
14. «Лисиця і Рак»,
15. «Ведмідь і Лисиця»,
16. «Ведмідь і Собака»,
17. «Ведмідь липова нога»,
18. «Пан Коцький»,
19. «Курочка Ряба»,
20. «Колобок»,
21. «Телесик»,
22. «Котигорошко»,
23. «Дивна сопілка»,
24. «Летючий корабель»,
25. «Царівна-Жаба»,

26. «Яйце-райце»,
27. «Ох!»,
28. «Козак Мамарига» та ін.
29. «Язиката Хвеська»,
30. «Семиліточка»,
31. «Дідова й бабина дочка»,
32. «Правда і кривда»,
33. «Названий батько» та ін.

Додаток Е

Репертуарний список творів для хорового колективу
(на прикладі хору молодших класів Луцької гімназії № 4 імені
Модеста Левицького)

- «В гаю зелененькім», обр. М. Колесси;
- «Ще не вмерла України», муз. М. Вербицького, сл. Г. Чубинського;
- «Щедрик», обр. М. Леонтовича, обр. для дитячого хору;
- «Дударик» обр. М. Леонтовича, обр. для дитячого хору;
- «Пісня Лисички», муз. М. Лисенка;
- «У перетику ходила», обр. А.Авдієвського;
- «Колискова», обр. А.Авдієвського;
- «Ой єсть в лісі калина», обр. Л.Ревуцького;
- «А вже весна», обр. М.Леонтовича;
- «Ми кривого танцю йдемо»;
- «Женчичок-бренчичок»;
- «Котився снопочок»;
- «Гей, там на горі січ іде»;
- «Дівка Явдошка»;
- «Уставай же, брате»;
- «Ой гиля, гиля, гусоньки на став»;
- «У понеділок раненько»;
- «Ой куриться доріженька».

Додаток Ж

Шаблон для написання твору «Мої найяскравіші музичні враження»

Міні-твір «Мої найяскравіші музичні враження» для

учнів 4-их класів

Одним із яскравих музичних вражень для мене став твір _____

_____

Слухаючи його, відчуваєш _____

_____

_____

Цей музичний твір зацікавив мене тим, що _____

_____

_____

_____

У майбутньому мені б хотілося більше дізнатися про _____

_____

_____

_____

Для цього мені потрібно _____

_____

_____

_____

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллин Э.Б. Методологический анализ проблем музыкальной педагогики в системе высшего образования: Учебн. пособие для преподавателей, аспирантов, слушателей ФПК. / Абдуллин Э.Б. – М.: Прометей МПГУ, 1990. – 188 с..
2. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности /К.А. Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1980. – 335 с.
3. Авдієвський А.Т. Музична освіта—важливий аспект людської діяльності /А. Т. Авдієвський // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти: зб. наук. Праць.—Вип.1(6).—К.: Вид-во НПУ.2004.—С.5-7.
4. Авдієвський А.Т. Проект програм з музики середньої загальноосвітньої школи та позакласна робота з музики 1-4 класи. /А.Т.Авдієвський, А.Г. Болгарський, І.М. Гадалова, З.З. Жофчак. – Київ: Освіта. 1991. - 74с.
5. Авдієвський А.Т. Формування особистості на ґрунті національно-культурного відродження /А.Т. Авдієвський. //Мистецтво у школі: зб.ст., упор. І.М.Гадалова. – К.: УДПУ, 1996. – Вип. I. – С. 80-83.
6. Азаров Ю.П. Искусство воспитывать: кн. для учителя /Ю.П.Азаров. – М.: Просвещение, 1985. – 448 с.
7. Аліксійчук О.А. Використання музичних іграшок-інструментів у роботі з молодшими школярами: методичні поради / укладач О.А.Аліксійчук. - Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський Державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. - 31с.
8. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети: пособие для учителя /Шалва Александрович Амонашвили. – М.: Просвещение, 1983. – 208 с.
9. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю /Віктор Петрович Андрущенко. – К.: Знання України, 2004. – 804, [3] с.

10. Антонова-Турченко О.Г. Музична психотерапія: посібник-хрестоматія /О.Г. Антонова-Турченко, Л.С. Дробот. – К.: ІЗМН, 1997. – 260 с.
11. Апраксина О.А. Методика музикального виховання в школі: учеб. пособ. для студ. пед. и-тов по спец. 2119 «Музыка и пение»/Ольга Александровна Апраксина.—М.: Просвещение, 1983.—224 с.
12. Арнольдов А.И. Цивилизация грядущего столетия /А.И.Арнольдов. – Грааль. 1997. – 328 с.
13. Арсалиев Ш.М. Использование произведений национальной культуры в подготовке учителей начальных классов: дис. ... кандидата пед. Наук: 13.00.01 / Арсалиев Ш. М.—М., 1993.—160 с.
14. Асафьев Б.В. Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании /Б.В.Асафьев. – 2-е изд. – Л.: Музыка, 1973. – 144 с.
15. Афанасьев Ю.Л. Соціально-культурний потенціал художньої діяльності /Юрий Львович Афанасьев. – Л: Світ, 1990. – 159 с.
16. Бабанський Ю.К. Педагогіка: учеб. пособие для студентов пед.. ин-тов /Юрий Константинович Бабанский [под. ред. Ю.К. Бабанского].—М.: Просвещение, 1983.—608с.
17. Бабюк Л. Музично-педагогічна діяльність С.П. Людкевича / Л. Бабюк // Творчість С. Людкевича. Зб. статей. - К.: Муз. Україна, 1979. - 175с.
18. Баграманов Ю. О почвенности и всемирности /Ю.О. Баграманов // Знамя. — 1990. — № 5.— С. 202 — 211.
19. Балл Г.О. Наука як підсистема культури і діалого-культурологічний підхід в освіті /Георгій Балл //Культурологічні та психолого-педагогічні аспекти гуманізації освіти: наук.-метод. зб. /за ред. Г.В. Балла. — К., 1998. — С.101–118.
20. Балл Г.О. Категорія «культура особистості» в аналізі гуманізації загальної та професійної освіти /Г.О. Балл //Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи: зб. наук. пр. /за ред. І.А. Зязюна, Н.Г. Ничкало. – К., 2003. – С. 51-61.

21. Банфи Антонио. Философия искусства [предисл. К.М. Долгова; пер. с итал. Г.П. Смирнова] /Антонио Банфи. – М.: Искусство, 1989. – 384 с.
22. Баренбойм Л.А. Музыкальная педагогика и исполнительство: статьи и очерки /Лев Аронович Баренбойм. — Л.: Музыка, 1974. - 336 [2] с.
23. Барсова И.А. Специфика языка музыки в создании художественной картины мира /И.А. Барсова // Художественное творчество: Вопросы комплексного изучения.—1984.—Л.: Наука, 1986.—С.99-116.
24. Батищев Г.С. Деятельность и ценность. Критика «деятельностного» подхода к теории интериоризации /Г.С.Батищев. – М.: Наука, 1994. – С. 8-34.
25. Бачинин В.А. Философский энциклопедический словарь /Владимир Аркадиевич Бачинин. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2005. – 287 с.
26. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин.— М.: Искусство, 1986.—С. 426.
27. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: навч.-метод. посібник /І.Д.Бех. — К.: ІЗМН, 1998. — 204, [1] с.
28. Бибикова Т.Н. К вопросу о психологии музыкального мышления /Теория и психология музыкального искусства: сб. ст. /Т.Н. Бибикова. – Петрозаводск, 1990. – С. 41-45.
29. Бігас Л. Зарубіжний досвід національного виховання школярів /Лілія Бігас // Науковий вісник Чернівецького нац. ун-т. ім. Ю. Федьковича. –Чернівці, 2008. – Вип.432. Педагогіка та психологія. С. 3—10. –Бібліогр.: 19 назв.
30. Богданов К. А. Повседневность и мифология: исследования по семиотике фольклорной действительности [Электронный ресурс] /К.Богданов //Фольклор и постфольклор: структура, типология, семиотика. - Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/folklore/bogdanov6.htm> - Заголовок з титулу, екрану.

31. Болгарський А.Г. Музична культура в системі підготовки майбутнього вчителя музики //Науковий часопис Нац. пед. ун-т імені М.Драгоманова. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти: зб. наук. пр.— К., 2004. – Вип. 1 (6). – С. 7-14.
32. Бондар В.І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів /Володимир Іванович Бондар. – К.: Вересень, 1996. – 129 с.
33. Бочкарев Л.П. Психология музыкальной деятельности: учеб. пособ. /Л.П.Бочкарев. – М.: Институт психологии РАН, 1997. – 351 с.
34. Брылин Б.А. Музыкально-творческое развитие учащихся в условиях досуга /Борис Андреевич Брылин. – К., 1998. – 202 с.
35. Браницька Т.Р.Методика формування інтересу музикування на народних музичних інструментах з учнями молодших класів Теорія і методика мистецької освіти: Збірник наукових праць/ Ред.колегія О. П. Щолокова та інші.—К: НПУ, 2003 р.—Вип. 4-176 с.
36. Братусь Б.С. Нравственное сознание личности: психол. исслед. /Борис Сергеевич Братусь. – М.: Знание, 1985. – 64 с. (Новое в жизни, науке, технике).
37. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса./Ю.В.Бромлей.—М.: Наука, 1983.—С.172.
38. Василяшко В. Закувала зозуленька: Антологія урк. нар. поет. творчості: Для ст. шк. Віку./В. Василяшко.—К.:Веселка, 1998.—510 с.
39. Василенко Л.М. Взаємодія вокального і методичного компонентів у процесі професійної підготовки майбутнього вчителя музики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 – теорія та методика навчання (музика) /Л. М. Василенко. – К., 2003. — 21 с.
40. Васильченко О.В. Музыкальные культуры мира /О.В.Васильченко. – М.: Рос. Ун-т дружбы народов, 2001. – С. 105-218.
41. Ващенко Г. Загальні методи навчання: Підручник для педагогів.—Вид. перше / Г.Ващенко. - К.:Українська Видавнича спілка. 1997. – С. 23-45.

42. Вейс П. З. Кодай. Избранные статьи. /П.Вейс. - М., 1982. – С. 12-23.
43. Вернадский В. Научная революция и философия / В. Вернадский // Философские мысли натуралиста.—М., 1988.—С.410-411.
44. Верховинець В.М. Весняночка: ігри з піснями для дітей дошкільного віку та молодших школярів./В.М. Верховинець—Вид.V.—К.: Музична Україна, 1989.—383 с.
45. Верховинець В.М. Весняночка [Текст]/ В. М. Верховинець.—5-е вид.—К.: Муз. Україна, 1989.—343с.
46. Ветлугина Н.О. Музичний розвиток дитини. /Н.Ветлугина. - М., 1968. - С. 82-90.
47. Виноградов Г. С. Страна детей: Избранные труды по этнографии детства. / Виноградов Г.С. - СПб.: Историческое наследие, 1998. - 549 с.: ил.
48. Вильсон Г. Психология артистической деятельности: Таланты и поклонники /Гленн Вильсон [пер. с англ.]. – М.: Кошто-центр, 2001. – 384 с.
49. Вишневський О. На шляху реформ / Омелян Вишневський //Актуальні питання сучасної української освіти та змісту виховання: [Вибрані науково-публіцистичні праці].—Дрогобич: Коло,2005.—176 с.
50. Вишнякова Н.Ф. Креативная психопедагогика /Наталья Федоровна Вишнякова. – Минск: НИО, 1995. – 239, [1] с.
51. Виноградов Г.В. Детский фольклор/ Г.В. Виноградов// Из истории русской фольклористики.—Л.: Наука, 1978. - 275с.
52. Виноградов Г. С. Страна детей: Избранные труды по этнографии детства. / Виноградов Г.С. - СПб.: Историческое наследие, 1998. - 549 с.: ил.
53. Вовк Л.П. Педагогічні традиції у системі освітніх інновацій /Л.Вовк //Пульсар: науково-популярний журнал. – 2000, № 9. – С. 45-47.
54. Волкова С.М. Система мистецької освіти в культурі України 90-х років ХХстоліття: традиції реформи перспективи: автореф. дис.. на здобуття наук ступеня канд.. мистецтвознавства: спец.17.00.01 «Теорія і історія культури» /С.М. Волкова.—К, 2003.—17с.

55. Выготский Л.С. Мышление и речь: психологические исследования /Л.С.Выготский; ред. Г.Н. Шелогурова. – 5-е изд. – М.: Лабиринт, 1999. – 350 с. (Философия риторики и риторика философии).
56. Газіна І.О. Формування першооснов національної самосвідомості у дітей старшого дошкільного віку засобами української національної музики: дис... канд.. пед. наук / І.О.Газіна.—Київ, 2008. - 197 с.
57. Гальперин П.Я. Экспериментальное формирование внимания /П.Я. Гальперин, С.Л. Кабыльницкая. – М.: МГУ, 1974. – 101 с.
58. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века /Б.С.Гершунский. – М.: Совершенство, 1998. – 605 с.
59. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию /С.И. Гессен; отв. ред. и сост. П.В. Алексеев. – М.: «Школа-пресс», 1995. - 448, [2] с.
60. Гіденс Е. Нестримний світ. Як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гідекс.—Рутледж, Нью-Йорк, 2000.
61. Гончаренко М.В. Духовна культура / М.В. Гончаренко. - К., 1986. – С. 11-35.
62. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: методичні поради молодим науковцям /С.У. Гончаренко. – Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
63. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник /Семен Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
64. ГордійчукМ. Фольклор і фольклористика /М.Гордійчук. - К, 1979. -С.4-47.
65. Горюнова Л.В. На пути к педагогике искусства /Л.В.Горюнова //Музыка в школе. – 1988. - № 2. – С. 7-9.
66. Горюнова Л.В. Развитие художественно-образного мышления детей на уроках музыки /Л.В. Горюнова, Л.В. Школяр //Музыка в школе. – 1991. – Вип. I. – С. 30-33.

67. Грачёва Л.В. «Воспитание» чувств (ещё раз о взаимодействии психологии творчества и сценической педагогики) /Л.В. Грачева //Диагностика и развитие художественной одарённости. – СПб., 1992. – С.127-135.
68. Грищенко Н.Д. Нариси з історії школи в Українській РСР /М.О.Грищенко.—К.: Педагогіка, 1996.—260с.
69. Грінчук Ірина. Проблеми музичного мислення: теорія і методика розвитку. Діалектика музичного логосу та ейдосу: Навчально-методичний посібник. /Ірина Грінчук, Олена Бурська. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 224 с.
70. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К., 2002. – 577 с.
71. Гузій Н.В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти [монографія] /Наталія Василівна Гузій. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2004. – 243 с.
72. Гумбрехт Х-У. «Современная история» в настоящее меняющегося хронотопа / Ханс Уильрих Гумбрехт // НЛО, 2007. - №83. – С. 7-11.
73. Гуменюк Г. Національна самосвідомість школярів та перспективи їх розвитку./Г. Гуменюк // Рідна школа. - 1999. - №2.—С.59-61.
74. Гуревич П. С. Идея форумности культур / П.С. Гуревич //Новые идеи в философии. Ежегодник Философского общества СССР. 1991. — М. — 1991. — С. 23-29.
75. Гусев В. Е. Эстетика фольклора. /В.Гусев. - Л.: Наука, 1967. - 320с.-Б.: 313-318 с.
76. Давлетшин К.Д. Национальные и религиозные компоненты культуры / К.Д. Давлетшин // Педагогика.—2003. --№6. С. 74-81.
77. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь.—Изд. 2-е. перераб., доп. / И.Х. Дворецкий.? М: Русск. Язык, 1976. - С.205.
78. Дзідзячы фальклор. / Складальнік Барташзвіч Г. А., рэд. К.П.Кабашнікаў, складальнік муз. часткі В. І. Яхатаў; АН Беларускай ССР.

Ин-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. - Минск: Навука і тэхніка, 1972. - 735 с.: ил.

79. Дзюба І. Почынаємо з поваги до себе / І. Дзюба.—К., 2002.—59с.

80. Дем'яненко Н.Ю. Формування національної культури молоді в педагогічній спадщині В.М. Верховинця [Текст]: монографія / Дем'яненко Н.Ю. —Вид. 2-ге., випр. Та доповн. —Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012.—268 С., іл.

81. Депетист О.В. Національно-патріотичне виховання молодших школярів. /Депетист О.В., Чала В.В., Ярова Н.А.—Х.: Вид. група «Основа», 2011.—128С.—(Б-ка журн. «Початкове навчання та виховання»; Вип.6(90).

82. Детская энциклопедия /[ведущий редактор Е.И. Корнева].—Т.8.—М.: Педагогика, 1975.—555с.

83. Дитячий фольклор / [упоряд. і передм. Г.В. Довженюк; іл. худож. Ю. І Ккиги].—К.: Дніпро, 1986.—304 с. іл.

84. Дитячі забавки та гри усякі. Зібрані по Чигиринщині Київської губернії Мр. Г. // КС. - 1904. - №7-9. - С. 51-105.

85. Дитячі пісні та речитативи / Упоряд. і автори вступ, статті “Дитяча поезія”, с. 8-36, Г. В. Довженюк, К. М. Луганська / АН УРСР. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. - К.: Наукова думка, 1991.-447 с.: нот.

86. Діденко В.Ф. Людина і світ. /Діденко В.Ф., Діденко Л.В., Кондратова-Діденко В.І. -К.: Вища школа, 2001. – 229с.: іл.

87. Еліаде М. Священне і мирське // Еліаде М. Мефістофель і Андроген / Мірча Еліаде.—К.,2001. - 591 с.

88. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Римарченко Ю.І., Курас І.Ф.—К.: Либідь.—1993.—800с.

89. Єременко О.В. Теорія і методика розвитку музичного сприймання в учнів основної школи: методичний посібник /Ольга Володимирівна Єременко. – Суми: Сум.держ. пед. ун-т, 2003. – 141с.

90. Жаботинський В. Избранное./В. Жаботинский—Иерусалим, 5752—Санкт-Петербург.—1992.—548 с.

- 91.** Жулинський М.Г. Козаччина як об'єкт художнього зображення та формування національної свідомості/М.Г. Жулинський // Вісник міжнародної асоціації українців—1991.--№3.—С.47.
- 92.** Загадарчук Г.М. Мистецтво полеміки: навч.-методич. посіб. – К.: Вид-во КДІК, 1994. – 63 с.
- 93.** Зязюн І.А. Естетичні засади розвитку особистості // Мистецтво у розвитку особистості: Монографія / Зязюн І.А. // За ред., передмова та післямова Н.Г. Ничкало.—Чернівці: Зелена Буковина, 2006.—264с.
- 94.** Зязюн І.А. Освітня парадигма – тип культурно-історичного мислення і творчої дії суб'єктів освіти /І.А. Зязюн //Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи: зб. наук. праць /за ред. І.А.Зязюна, Н.Г.Ничкало. – К., 2003. – С. 15-29.
- 95.** Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посібник /Іван Андрійович Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
- 96.** Иванов В. В. Культурная антропология и история культуры //Одиссей. — М., 1989. - С. 11-16.
- 97.** Ильенков Э.В. Идеальное /Э.В. Ильенков //Философская энциклопедия.—М.:1962.—Т.2
- 98.** Ільянова Л.М. Реалізація естетичного вчення О.Ф. Лосева в процесі викладання мистецьких дисциплін /Л.М. Ільянова //Теорія і практика мистецької освіти: зб. наук.праць [ред.. колегія О.П. Щолокова та ін.].—К.: НПУ, 2001.—Вип.2.—С. 2-8.
- 99.** Инновационные подходы в организации музыкального образования в общеобразовательной школе [Електронний ресурс]: <http://festival.1september.ru/articles/210489/>.
- 100.** Из истории музыкального образования и воспитания [Текст]: хрестоматия/ Сост. О.А. Апраксина.—М.:Просвещение, 1990. - 207с. (Б-ка учителя музыки).
- 101.** Іваницький А.І. Українська музична фольклористика./А.І. Іваницький.—К.: Заповіт, 1997.—С.67-71.

- 102.** Іваницький А.І. Українська народна музична творчість./А.І. Іваницький.—К.: Музична Україна, 1990.—211 с.
- 103.** Кабалевский Д.Б. Прекрасное пробуждает доброе /Дмитрий Борисович Кабалевский. – М.: Просвещение, 1983. – С. 55-78.
- 104.** Каган М.С. Музыка в мире искусства/М.С. Каган. – СПб.: Ут, 1996. – 232с.
- 105.** Кан-Калик В.А. Педагогическое творчество /Виктор Абрамович Кан-Калик, Николай Дмитриевич Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 142 с.
- 106.** Каюков В. Школа виховання національної гідності/В. Каюков // Освіта.—1999.—13-20 жовтня.—С.4.
- 107.** Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність / Р. Кісь. – К., 2007. - С. 77-79.
- 108.** Коваль Л.Г. Взаимодействие учителя и ученика в процессе формирования эстетического отношения средствами музыкального искусства: Автореф. дисс. автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» /Л.Г. Коваль. – К., 1991. – 39 с.
- 109.** Кодай З. Избранные статьи. /З.З. Кодай. - М.: Сов. Композитор, 1982. - С. 169-177.
- 110.** Козир А.В. Методичні аспекти підготовки студентів інститутів мистецтв до практичної діяльності в умовах загальноосвітньої школи /А.В.Козир //Наук. часопис Нац. пед. ун-ту імені М.П.Драгоманова. Сер. № 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи: зб. наук. праць. – К., 2006. – Вип. 2. – С.54-61.
- 111.** Козир А.В. Професійна майстерність учителів музики: теорія і практика формування в системі багаторівневої освіти: [монографія] /А.В.Козир. – К.: НПУ імені М.Драгоманова, 2008. – 378 с.
- 112.** Колеснік О.П. Ступені духовності та психічні механізми саморозвитку особистості. Ч.3. / О.П. Колеснік // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості? – Луцьк: ВДУ: 1994. – Ч.3. – С. 349-355.

- 113.** Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції [А. Погрібний (кер.авт. колективу), А.Алексюк, О. Вишневський, В. Майборода, П. Кононенко, М. Стельмахович, Т. Усатенко].—К.: Школяр, 1997.—148с.
- 114.** Краевский В.В. Основы обучения. Дидактика и методика: учеб. пособие / В.В. Краевский, А.В. Хуторской. – М.: Академия, 2008. – 352 с.
- 115.** Крижанська Л.В // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Зб. Наук пр. / Крижанська Л.В // Рівненський державний гуманітарний ун-т.—Рівне; 2006. – Вип.34. С. 48-53. –Бібліогр.: 13 назв.
- 116.** Кримський С.Б. 2003-й рік—рік культури/С.Б. Кримський//Українська культура.—2002.--№6.—С.3-4.
- 117.** Кримський С. Ранкові роздуми // Сергій Кримський.—К.,2009.—120 с.
- 118.** Кряжев М. Становление музыкального образования учащихся в светских учебных заведениях...с 1905 по 1917гг.// М. Кряжев [Электронный ресурс] <http://journal.Sakhgu.ru/work>.
- 119.** Кудін В.О. Мистецтво і духовний світ молоді./В.О. Кудін.—К.: Радянська школа, 1983.—96с.
- 120.** Кузьмина Н.В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования/Нина Васильевна Кузьмина. – М.: ИЦПКПС, 2001. – 144 с.
- 121.** Куненко Л.О. Інтеграційна спрямованість початкової музичної освіти дітей з порушенням зору: теорія та методика: монографія / Л.О. Куненко.—К.:Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009.—593с.
- 122.** Культура чи імітація культури?: Матеріали парламент. Слухання на тему: «Культурна політика в Україні: пріоритети, принципи та шляхи реалізації» у Верховній Раді України, 20квітня 2005 року/ Верховна Рада України. Комітет з питань культури і духовності.—К.: Парламенське вид-во, 2005.—160с.

- 123.** Культурологія: українська та зарубіжна культура: [навч. посіб.] / М.М. Закович.—К.:Знання,2007.—567с.
- 124.** Лаврентій Зизаний. Грамматика словенска. Вильно, 1596 (роздел: «Лексис, сиреч речення»). – С. 3-5.
- 125.** Лановик М.Б. Українська усна народна творчість: Підручник для студентів ВНЗ /Лановик М.Б., Лановик З.Б. -К.: Знання-Прес, 2001. - 591с.
- 126.** Лебідь І.В. Національні цінності у виховному процесі загальноосвітньої школи (теоретико-методологічний аспект): дис....канд.пед. наук / І.В. Лебідь. –Одеса, 1994. - 224 с.
- 127.** Левчук Я. Механізми когнітивного розвитку як засоби самоорганізації традиційної української дитячої субкультури(на матеріалі українського дитячого фольклору) /Я. Левчук //Культурологічна думка. - 2009. - №1. – С. 118-127.
- 128.** Леонтьев А.Н. Актуальные проблемы развития психики ребенка/ А.Н.Леонтьев //Вопросы детской психологии. Дошкольный возраст.—М.-Л.:АПН РСФСР, 1948.—С.3-9.
- 129.** Лихачев Б.Т. Теория эстетического воспитания школьников /Борис Тимофеевич Лихачев.—М.: Просвещение, 1985.—175с.
- 130.** Лихачев Д.С. О национальном характере /Д.С. Лихачев //Вопросы философии. – 1990. - №4. - С.4-9.
- 131.** Лутай В.С. Філософія сучасної освіти. Навч. пос./В.С. Лугай.—К.: Центр Магістр S Творчої спілки вчителів України, 1996.
- 132.** Луганська Л.М. Формування патріотичних почуттів дошкільників засобами мистецтв: Методичний посібник. / Луганська Л.М. // Луганськ: СПД Резнікова В.С.,2007.—184С.
- 133.** Лісовий В. Етнос і нація/В. Лісовий // Вісник АН України.— 1993.--№10. - С.49.
- 134.** Лобач О.Музично-дидактичні ігри в початковій школі /Олена Лобач.—К.:Редакції газет з дошкільної та початкової освіти, 20013.—104с.—(Бібліотека «Шкільного світу»).

- 135.** Лозко Г.С. Українське народознавство / Галина Сергіївна Лозко.—К.: Зодиак-ЕКО, 1995.—364 с.
- 136.** Лобова О.В. Культуротворчі тенденції в сучасній системі загальної музичної системи школярів. / О.В.Лобова //Педагогіка і психологія. -2009. - № 3. - С.22-23.
- 137.** Малахов В.А. Цивілізаційні виміри моральності: зміна парадигм /В.А. Малахов, Є.І. Мулярчук та ін.. – К: Наук. думка, 2007. – С. 4-7.
- 138.** Мартынов И.И. Литературно-научное наследие Кодая. /Мартынов И.И. // М., 1982.
- 139.** Маруфенко О.В. Формування вокально-слухових навичок майбутнього вчителя музики /Олена Вікторівна Маруфенко// Автореферат дис... канд.пед.наук.—Київ, 2006.—20 с.
- 140.** Масол Л. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах України / Л. Масол // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України.—К.: Педагогічна преса.—2004.-№10. – С. 11-15.
- 141.** Мид М. Культура и мир детства: Избранные произведения. - М.: Наука, 1988. - 427 с.
- 142.** Михайличенко О.В. Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні (ретроспективно-теоретичний аспект): Монографія. 2-ге вид. доп. і перероб./ О.В.Михайличенко. - Суми: «Козацький вал», 2007. - 256с.
- 143.** Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л.П. Нагорна. – К.: Світогляд. 2005.— 315 с.
- 144.** Назарова О. Л. Новые информационные технологии в управлении качеством образовательного процесса в колледже / О. Л.Назарова //Информатика и образование. - 2003. - № 11. - С. 79-84.
- 145.** Народна педагогіка: світовий досвід [уклад. А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко]. –К.: Знання-Прес, 2003.—134 с.

- 146.** Національна доктрина розвитку освіти України у ХХ столітті //Газета «Освіта», 2001.--№38-39.—С.3-4.
- 147.** Неменский Б.М. Изобразительноеискусство и художественный труд: Книга для учителя / Б.В. Неменский. - М.: Просвещение, 1991. – 192 с.
- 148.** Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія / За ред. І.Я. Зязюна.—К.: Віпол, 2000.—636 с.
- 149.** Огієнко І.В. Українська культура / І.І. Огієнко.—К., 1918.—89 с.
- 150.** Огієнко І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко.—2-е вид.—К.: Довіра, 1992.—267с.
- 151.** Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. /І.Огієнко. – К.: Вид-во: АТ Обереги, 1994.
- 152.** Основи національного виховання. Концептуальні положення. // За ред.. В.Г. Кузя, Ю.Д. Руденка, З.О. Сергійчук.—Київ: ІВЦ Київ, 1993.
- 153.** Основи соціальної психології: навч. посіб. / [О.А. Донченко, М.М. Слюсаревський, В.О. Татенко та ін.; за ред. М.М. Слюсаревського].—К.: Міленіум, 2008.
- 154.** Осорина М. В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых (Мастера психологии). - СПб. - М. - Харьков. - Минск: Питер, 2000. - 278 с.
- 155.** Павлюк Н.М. Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспектива розвитку: збірник наукових праць /Павлюк Н.М. //Специфіка музично-естетичного виховання молодших школярів / за ред. О.А. Дубасенюк, Н.Г. Сидорук. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2012. – С. 331-336 .
- 156.** Павлюк Н.М Особливості розвитку творчої активності молодших школярів на уроках музики в загальноосвітній школі /Павлюк Н.М //Педагогіка та психологія. – Вип. 704.— Чернівці: Чернівецький нац. у-т, 2014. – С. 140-146.

157. Павлюк Н.М. Формування основ національної культури молодших школярів як головного компонента їх загальної культури / Павлюк Н.М. //Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти: зб. наук. праць. – Вип. 17 (22). Ч.1. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. - С. 126-129.

158. Павлюк Н.М. Художня культура як спосіб вираження національної ідентичності особистості / Павлюк Н.М. //Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти: зб. наук. праць. – Вип. 19 (24). – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. - С. 11-15.

159. Павлюк Н.М. Формування професійних вмінь та навичок у майбутніх учителів музики / Павлюк Н.М. // Збірник науково-методичних праць викладачів Луцького педагогічного коледжу. - Вип. 5. – Луцьк. – С.136-139.

160. Pavliuk N. NATIONAL CULTURE AS A KEY COMPONENT OF PRIMARY SCHOOL-AGED CHILDREN'S OVERALL CULTURE. International Conference on European Science and Technology. (Національна культура як головний компонент загальної культури особистості школярів молодшого шкільного віку). - December 24-25 Munich, Germany, 2013.— С.560-566.

161. Павлюк Н.М. Игровой метод в развитии музыкально-просветительских интересов младших школьников в детском хоре / Павлюк Н.М // «Наука и мир» Международный научный журнал, № 4 (4), 2013 / за ред. С.А. Мусиенко. – г. Волгоград, 2013. – С. 245-246.

162. Павлюк Н.М. Роль музично-дидактичних ігор у підвищенні творчої активності молодших школярів / Павлюк Н.М. // Управління освіти Луцької міської ради Луцька гімназія №4 імені Модеста Левицького: Методичне об'єднання учителів естетичного виховання: Навчально-методична розробка. - Луцьк, 2011. – 72 с.

163. Павлюк Н.М. Про формування інтонаційного словника молодших школярів у процесі вивчення українського фольклорного матеріалу / Павлюк Н.М. // Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія, практика: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, 14 квітня 2016 року, м. Луцьк: Луцький педагогічний коледж, 2016. – С.227-232.

164. Павлюк Н.М. Педагогічні умови формування основ національної культури молодших школярів /Н.М. Павлюк //Сучасні проблеми виконавської підготовки викладачів мистецьких дисциплін: зб. матеріалів всеукр. науково-практ. конф. – Херсон: ХДУ, 2016. – С. 219-224.

165. Павлюк Н.М. Компонентна структура основ національної культури молодших школярів /Н.М. Павлюк //Пам'яті великого Маестро: I Міжнародні науково-практичні читання пам'яті академіка Анатолія Авдієвського. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. - С. 111- 115.

166. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва(Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). / Падалка Г.М. // К.: Освіта України, 2008.—274 с.

167. Педагогическое наследие / Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И.Г.;[сост. В.М. Кларин, А. Н Джуринский].—М.: Педагогика, 1998.—416 с.

168. Печерська Е. Уроки музики в початкових класах: навч. посіб. / Е.Печерська. - К.: Либідь, 2001. - 272 с.

169. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. /Ж.Пиаже. - СПб.: Союз, 1994. -251 с.

170. Побережна Л.Л. Розвиток естетичної культури студентів музично-педагогічних факультетів засобами української музики. – Автореф. дис. канд. пед. наук./Л.Л. Побережна. - К. - 20 с.

171. Погребенник Ф. Наша дума, наша пісня: Нариси-дослідження / Ф.Погребенник.—К. : Муз. Україна,1991.—207 с.

172. Пономарьов А. Українська етнографія / Пономарьов А. // Курс лекцій.—К., «Либідь».—1994.—С.117-127.

- 173.** Потебня О. Эстетика и поэтика. /О.Потебня. - М.: "Искусство", 1976. - 614 с.: с портретом.
- 174.** Принципи навчання //Основи спеціальної дидактики /[за ред.. д-ра пед. наук проф. І. Г. Єрмаченка].—2-е вид. перер. —К.: Радянська школа, 1986.—С.29-43.
- 175.** Проблеми етнопедагогіки в контексті становлення української ментальності.—Львів, 1990.—231 с.
- 176.** Програма для середньої загальноосвітньої школи 1-4 класи. К.: «Початкова школа».—2006.—432 с.
- 177.** Програми та поурочні методичні розробки для середніх загальноосвітніх шкіл «Музика 1-4 класи».—К.: «Перун», 1996.—125 с.
- 178.** Пропп В. Я.Жанровый состав фольклора /В.Пропп //Фольклор и действительность. -М.: Лабиринт, 1976. - С. 28-69.
- 179.** Психологічний словник. / За ред. В. І. Войтка. - К.: Вища школа, 1982. - 215 с.
- 180.** Психологические тесты /под ред. А.А. Карелина: в 2-х т. – М.: ВЛАДОС, 2003. – Т. 2. – 248 с.
- 181.** Психологічний словник /за ред. В.І. Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 216 с.
- 182.** Путилов Б. Н. Вариативность //Восточно-славянский фольклорный словарь научной и народной терминологии./Б.Н. Путилов - Минск: Наука і тэхніка, 1993. - 479 с.
- 183.** Рагс Ю.Н. Проблемы развития системы музыкального образования /Юрий Николаевич Рагс. – М.: ГМПИ имени Гнесиных, 1987. – 176 с.
- 184.** Ражников В.Г. Диалоги о музыкальной педагогике. /Владимир Григорьевич Ражников. – М.: Музыка, 1989. – 139, [1] с.
- 185.** Ракитов А. И. Цивилизация, технология и рынок / А. И. Ракитов // Вопросы философии.—1992.-- №5.—С. 3-16.Сележан Й.Ю. Основи

національного виховання: хрестоматія / Й.Ю Сележан.—Чернівці: Книги-XXI, 2006.-306с.

186. Ростовський О.Я. Взаємозв'язок різних видів мистецтва на уроках музики: методичні рекомендації /Олександр Якович Ростовський. — К.: Освіта, 1991. — 48 с.

187. Ростовський О.Я. Методика викладання музики у початковій школі: Навч.-метод, посібник. -- 2-е вид., доп. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2001, — 216 с.

188. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии /Сергей Леонидович Рубинштейн. — СПб.: Питер Ком, 2002. — 720 с. — (Мастера психологии).

189. Руденко Ю.Д. Основи сучасного українського виховання /Юрій Дмитрович Руденко. — К: Вид-во імені Олени Теліги, 2003. — 328 с.

190. Рудницька О.П. Мистецтво у контексті розвитку духовної культури особистості /О.Рудницька //Художня освіта і проблеми виховання молоді. — К.: ІЗМН, 1997 — с. 3-10.

191. Рудницька О.П. Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти: навч. посіб. /О.П.Рудницька. — К.: ІЗМН, 1998. — 248 с.

192. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб./Оксана Петрівна Рудницька. — К., 2002. — 270 с.

193. Русова Софія. Національне виховання / Софія Русова //Україна. - 1991. -№4. - С. 5-13.

194. Русские сказки в ранних записях и публикациях (XVI-XVIII века).—Л.: Изд-во «Наука»,1971.—288 с.

195. Савченко О.Я. Дидактичні особливості інтегрованих уроків /Савченко О.Я. // Дидактика початкової школи: підр. для студ. Пед. фак.— К.:Абрис, 1997.—С.292-301.

196. Садовенко С.М., Босик З.О. Пам'ятка-запитальник на допомогу збирачам української усної народнопоетичної творчості: Методичні

рекомендації / Світлана Садовенко, Зоя Босик.—Вид.2-е / перероб. З 1-го вид. та доп.—К.: НАКККиМ, 2010.—140 с.

197. Садовенко С.М. Дивосвіт українського музичного фольклору: Методичні рекомендації та програма з музично-естетичного навчання і виховання дітей дошкільного віку(для практичного використання у навчально-виховному процесі) /Світлана Садовенко.—К.:НАКККиМ, 2010.—90 с.

198. Садовенко С.М. Розвиток музичних здібностей засобами українського фольклору: [Навчально-методичний посібник С. Садовенко].—К.: Шк. світ, 2008.—128с.—(Б-ка «Шк. Світу»).

199. Савченко С.В. Русская народная сказка. История собирания и изучения. / Савченко С.В. // К, 1914.

200. Самотулка Теодосій. Історія України в іграх. Захисники рідного вогнища. /Самотулка Теодосій // Київ—Нью-Йорк: Видавництво М.П. Коць, 1995.—348 с.

201. Сележан Й.Ю. Основи національного виховання: хрестоматія / Й.Ю Сележан.—Чернівці: Книги-XXI, 2006.-306с.

202. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. /Г.Селевко. - М., 2002. - С. 112-234.

203. Сліпак В. Вечір В. Верховинця/ В. Сліпак // Музика.—1980.-- №3.—С.6.

204. Система контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи. Освітня галузь «Мистецтво» // Початкова школа. Додаток. – К, 2001. – С. 53-55.

205. Ситаров В.А. Дидактика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учебн. Заведений /Ситаров Вячеслав Алексеевич [под ред. В.А.Сластенина]. - 2-е изд, стереотип. - М.: «Академия», 2004. – 368с.

206. Словник іншомовних слів : 23000 слів та термінологічних словосполучень [уклад. Л.О. Пустовіт та ін.] - К.:Довіра, 2000.—1018 с.

- 207.** Словарь по социальной педагогике: учеб. Пособ. для студ. вузов / [автор-сост. Л.В. Мардахаев].—М.: Академия, 2002.—368 с.
- 208.** Софроній З.В. Проблеми реалізації міжпредметних зв'язків у музично-виховному процесі учнів ЗОШ /З.Софроній //Науковий вісник Чернівецького університету: зб. нак. праць. Педагогіката психологія. – Чернівці: Рута, 2003. –Вип. 179. – С. 139-146.
- 209.** Сохор А.Н. Вопросы социологии и эстетики музыки: сб. статей / А.Н. Сохор.—Вып 1.—Л.: Советский композитор, 1980.—296 с.
- 210.** Степанішин Б. Космос української пісні /Б. Степанішин //Українська література в загальноосвітній школі.—2000.--№5.—С.21-25.
- 211.** Сухомлинський В. Серце віддаю дітям./В.Сухомлинський.—К: Рад. Школа, 1973. – С. 11-56.
- 212.** Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5 т. /В.О.Сухомлинський.—Т.3.—К.,1977.—С.187.
- 213.** Стравинський І.Ф. Мысли из «Музыкальной поэтики» /И.Ф.Стравинский. - М.: Сов. композитор, 1973. – 528с.
- 214.** Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення. /Б.В.Ступарик. - Івано-Франківськ, 1992. - 193 с.
- 215.** Ступарик Б.М. Школі—національне виховання молоді (вибранні статті) / Б.М. Ступарик.—Івано-Франківськ:Плай, 2005.—304 с.
- 216.** Сулаєва Н. Мистецька гра від А до Я [Текст]: посібник для вчителів /Наталія Сулаєва, Марія Лещенко. - Полтава:ПДП імені В.Г. Короленка,1998.—120с.
- 217.** Танько Т.П. Теорія та практика музично-педагогічної підготовки майбутніх вихователів дошкільнихзакладів у педагогічних університетах : автореф. дис. доктора пед.наук: 13.00.04 –теорія та методика професійної освіти. – Харків: ХДПУ імені Г.Сковороди, 2014. – 39 с.
- 218.** Тарасова О.І. Картина світу музичного театру М.В. Лисенка: автореф. дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.01. «Мистецтвознавство» /О.І.Тарасова. – К., 1999. - 20с.

- 219.** Теоретическая культурология [ред. О.К. Румянцев; ред.А. Ю. Шеманов]; Федерал. агентство по культуре и кинематографии, Рос. ин-т культурологи. –М.:Деловая кн.: РИК: Акад. Проект, 2005.—624с.
- 220.** Теплов Б. Избранные труды: В 2-х т. – Т. I / Теплов Б.М.–М., 1985. – С. 211-222.
- 221.** Ушинський К.Д. Вибрані твори./К.Д. Ушинський. - К., 1989. – С. 15-34.
- 222.** Українська культура: дискурси дискусії ХХІ століття: монографія / Наук. ред. В.Д. Шульгіна, С.М. Садовенко; відп. за вип.. І.В. Кузнецова: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв; Український центр культурних досліджень.—К.:НАКККіМ, 2012. - 264 с.
- 223.** Українські народні казки / Упоряд., передмова Миколи Дмитренка.—К.: Видавець Микола Дмитренко, 2004.—284 с.(Серія «Народна творчість».—Кн.6.).—С.3-6.
- 224.** Український фольклор / упоряд.О.М. Семенов, А.І. Сторожук.—Глухів: РВВ ГДПУ, 2001. - 92 с.
- 225.** Феномен української культури: методологічні засоби осмислення /За ред. В. Шинкарук, Є. Бистрицький. - К.: Фенікс, 1996. - 477 с.
- 226.** Феномен нації: основи життєдіяльності / За ред. Б.В. Попова, В. О. Ігнатова, М.Т. Степико та ін.—К.: Знання, НАН України, Інст-т філософії, 1998.—262 с.
- 227.** Философский энциклопедический словарь [гл. ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Коновалев, В.Г. Панов].—М.: Сов. Энциклопедия, 1983. - 840с.
- 228.** Ходанович Л. Українська поезія/Л. Ходанович // Українська література в загальноосвітній школі.—1999. - №4. - С.65-67.
- 229.** Холтон Дж. Что такое «антинация»? / Дж. Холтон // Вопросы философии. – 1992. -- №3. – С.26-59.

230. Художня культура України: навч. посіб. / [Масол Л.М., Ничкало С.А., Веселовська Г.І., Оніщенко О.І.] / [за аг.ред. Л.М. Масол.] - К.: Вища шк., 2006.—239 с.: іл..

231. Хлебнікова Л.О. Методика хорового співу у початковій школі: Методичний посібник. / Хлебнікова Л.О. - Тернопіль: Навчальна книга—Богдан, 2006. - 216 с.

232. Цагарелли Ю.А. Психология музыкально-исполнительской деятельности: Учебное пособие. /Ю.Цагарелли. – СПб.: Изд-во «Композитор* Санкт-Петербург», 2008. – 368 с.

233. Цуканова Т. Створення навчальних закладів приватної форми власності: соціально-педагогічні та організаційні юридичні умови /Т.Цуканова //Початкова школа. – 2000, № 2. – С. 52-55.

234. Цыпин Г.М. Музыкант и его работа: Проблемы психологии творчества. /Г.М. Цыпин. - М.: Сов. Композитор, 1988. - 384 с.

235. Чавчавадзе Н. З. Культура и ценности /Н.З. Чавчавадзе. — Тбилиси, 1984. - С. 142-144.

236. Чернявська О.А. Формування навичок соціальної поведінки у дітей з вадами зору /О.А. Чернявська, С.В. Степанюк //Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки: зб. наук. праць: Сучасний світ і незрячі: матер. II Міжн. наук.-практ. конф. - К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2004. - Вип.3. - С.109-117.

237. Чистякова М.И. Психогимнастика /М.Чистякова. – М.: Просвещение: Владос, 1995. – 160 с.

238. Шацкая В.Н. Музыкально-эстетическое воспитание детей и юношества. /В.Шацка. – М.: Педагогика, 1975. – 200 с.

239. Шевченко Г.П. Духовність та духовна культура особистості /Г.П.Шевченко //Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва: монографія.—Луганськ: СНУ ім. В.Даля.—2006.—256с.

240. Шейко В.М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець ХІХ—початок ХХІ ст.): В 2т. / Шейко В.М. - Х.: Основа, 2001. — 398с.

- 241.** Шейко В.М. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина ХІХ –початок ХХІ ст.): [монографія] / В.М. Шейко, Ю.П. Богуцький. - К.: Генеза, 2005. - 592 с.
- 242.** Шкода М.Н. Традиції і свята українського народу / М.Н.Шкода. - Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2009.—384 С.: іл.
- 243.** Шульгіна В.Д. Національна освіта в Україні в умовах розвитку процесів глобалізації / Шульгіна В.Д. // Науковий часопис НПУ імені М.Драгоманова. Серія 14. – Вип. 1(6). – К.: НПУ, 2004. – С. 21-25.
- 244.** Шульгіна В.Д. Українська музична педагогіка /Валерія Дмитрівна Шульгіна. – К.: ДАКККіМ, 2008. – 240 с.
- 245.** Шудря К.П. «Національна культура: зміна парадигм і орієнтацій» /К.П. Шудря //Світогляд і духовна творчість, Академія Наук України Інститут філософії. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 21-33.
- 246.** Щолокова О.П. Художнє мислення в умовах педагогічної діяльності вчителя мистецтва /О.Щолокова //Теорія і методика мистецької освіти: Зб. наук. праць. Вип. 5. – К.: НПУ, 2004. – С. 35-39.
- 247.** Эйгес К. Очерки по философии музыки /К.Эйгес.—М.: Музгиз, 1921.—63с.
- 248.** Эльконин Д.Б. Проблемы психологии игры [Текст]// Д.Б. Эльконин //Избранные психологические труды.—М.:Педагогика,1989.— С.306-361.—(Труды д. чл. И чл.-кор. АПН СССР).
- 249.** Элементарное музыкальное воспитание по системе Карла Орфа /[под. ред. А.А. Баренбойма].—М.: Советский композитор, 1978.—364с.
- 250.** Эстетика: Словарь /под общ. ред. А.Беляева. – М.: Политиздат, 1989. – 447с.
- 251.** Юдин Э.Г. Методологический анализ как направление изучения науки. /Юдин Э.Г. – М.: Наука, 1986. – 261 с.
- 252.** Яворский Б.Л. [сост., ред. и предисл. И.С.Рабинович: в 2-х т.] Т.1. /Б.Яворский. – М.: Музыка, 1964. — Т.І.: Воспоминания, статьи и письма. – 1964. - 670 с.

- 253.** Ярмаченко М.Д. Важливий етап розвитку педагогічної науки /М.Ярмаченко //Вісник АПН України. – 1993. № 1. – С. 8-11.
- 254.** Edukacja doroslych. Teoria i praktyka w okresie przemian/Pod red. J.Sarana – Lublin: Wyd-wo UMCS, Lublin, 2000. – 413s.
- 255.** Geertz Cl. Ethos, World-View and the Analysis of Sacred Symbols. In: Hamme E. A. and Simmons W. S. Man Makes Sense. Boston: Little, Brown and Company, 1970. - 403 p.
- 256.** Navickienė L. Emocinio Imitavimo Metodas. – Vilnius, 2001. – 128 p.
- 257.** Orff C. Das Schulerwerk-Ruckblick und Ausblick / C. Orff/--Mainz: B.Schott's Sohne, Orff-Institut Jahrbuch, 1963.—384s.
- 258.** Ruszkowski J., Gornics E., Zurek M. Leksykon integracji europejskiej – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2004. – 636 s.